

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ПРИКАРПАТСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»

На правах рукопису

МОТРУК РАЇСА ВАСИЛІВНА

УДК 159.922.8:37.048.4:316.7

**ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Науковий керівник:

Карпенко Зіновія Степанівна

доктор психологічних наук, професор

Івано-Франківськ – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	4
--------------------	---

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	11
---	----

1.1. Проблема детермінації професійного самовизначення особистості у віковій та педагогічній психології.....	11
1.2. Чинники детермінації професійного самовизначення особистості: структурно-динамічний аналіз.....	18
1.3. Психологічні особливості професійного самовизначення в період зрілої юності.....	27
Висновки до першого розділу.....	37

РОЗДІЛ 2.

КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ Й ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	40
---	----

2.1. Структурно-функціональна модель детермінації професійного самовизначення особистості в етнокультурному вимірі.....	40
2.2. Культурно-історичне спричинення професійної стратифікації населення: компаративний аналіз.....	57
2.3. Обґрунтування дизайну і характеристика експериментальної вибірки.....	66
2.4. Процедурно-методичне забезпечення констатувального експерименту.....	

.....	73	Висновки до другого розділу.....	90
-------	----	----------------------------------	----

РОЗДІЛ 3.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	92
--	----

3.1. Порівняльний аналіз показників критерію «мотиваційно-професійна релевантність».....	92
--	----

3.2. Показники критерію «соціокультурна референтність» в порівняльному аспекті.....	99
---	----

3.2.1. Показники субкритерію «диспозиційна релевантність».....	99
--	----

3.2.2. Показники субкритерію «етнокультурна релевантність».....	105
---	-----

3.3. Показники критерію «інтенціонально-особистісна референтність» професійного самовизначення в субвибірках досліджуваних.....	112
---	-----

3.3.1. Показники субкритерію «сенсорно-перцептивна модальність».....	112
--	-----

3.3.2. Показники субкритерію «екзистенційно-ціннісна спрямованість».....	118
--	-----

3.4. Факторний аналіз чинників детермінації професійного самовизначення особистості.....	122
--	-----

3.5. Результати кореляційного аналізу етнокультурних чинників професійного самовизначення особистості.....	128
--	-----

3.6. Врахування етнокультурної специфіки прикарпатського регіону в профорієнтаційній роботі зі старшокласниками.....	136
--	-----

Висновки до третього розділу.....	147
-----------------------------------	-----

ВИСНОВКИ.....	150
---------------	-----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	153
ДОДАТКИ.....	182

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства першочерговим завданням є врегулювання соціокультурних процесів та їх внеску в професійне самовизначення і життєздійснення особистості.

Проблему професійного самовизначення досліджували вітчизняні психологи Л. І. Божович, М. Р. Гінзбург, Є. І. Головаха, А. В. Мудрик, котрі вивчали професійне самовизначення у зв'язку з життєвими перспективами особистості і плануванням майбутнього. Т. М. Афанасьєва, Д. І. Фельдштейн розглядали професійне самовизначення крізь призму соціального самовизначення. К. О. Абульханова-Славська, Є. О. Клімов, М. С. Пряжніков відзначали зв'язок професійного самовизначення із розвитком особистості в онтогенезі.

І. В. Дубровіна, І. Ю. Кулагіна, В. Н. Колоцький, О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська як новоутворення юнацького віку виділяють психологічну готовність до життєвого самовизначення, а в його контексті і до вибору майбутньої професії. І. С. Кон характеризує юність як період «відкриття Я», формування Я-концепції у співвідношенні з довкіллям, що визначає перспективу подальшого життя. Низка науковців – Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, О. Ф. Бондаренко, М. В. Єрмолаєва, З. С. Карпенко, Г. К. Радчук, С. Л. Рубінштейн, Т. М. Титаренко, Н. Ф. Шевченко та ін. – розглядають професійне самовизначення у контексті розгортання суб'єктності, що передбачає формування ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця.

На думку М. Р. Гінзбурга, самовизначення, як особистісне, так і професійне, суттєвим чином детерміновано потребами суспільства, але також зумовлено внутрішньою логікою психічного розвитку особи і пов'язано з потребою в самореалізації, яка загострюється в юнацький період. За висновком О. М. Коропецької, центральним моментом професійного самовизначення є усвідомлення людиною своїх особистісних особливостей та можливостей, а також орієнтація в соціально-економічних умовах, в яких здійснюється свідомий вибір професії.

За Н. В. Самоукіною, професійне самовизначення спонукається прагненням до гармонійного розкриття й утвердження свого природного творчого потенціалу через самоаналіз, самопізнання і самооцінку власних здібностей і ціннісних орієнтацій, рефлексію того, наскільки власні індивідуальні особливості відповідають вимогам професії.

Зарубіжні дослідники виокремлювали психодинамічні детермінанти професійного самовизначення: за З. Фройдом, – це підсвідома структура основних потреб, сублимація; за К. Хорні, – вплив соціально-культурних традицій; за А. Адлером, – почуття неповноцінності та прагнення до переваги; за У. Мозером, – це незадоволені дитячі потреби та формування так званих оперотропізмів, кожен з яких може бути основою формування певного типу професійного розвитку.

Е. Гінзберг і Д. С'юпер підкреслюють еволюційно-феноменологічний чинник професійного самовизначення як результату становлення Я-концепції. Соціокультурні детермінанти професійного самовизначення розкривають теорії Е. Роу (роль батьківських настанов) і Е. Берна (вплив життєвого сценарію). Типологічна теорія Дж. Холланда встановлює зв'язок між особистістю та екологією.

Незважаючи на велику кількість теорій, підходів, концепцій та емпіричних досліджень, недостатньо вивченими все ж залишаються етнокультурні детермінанти професійного самовизначення особистості.

В етносоціології (дотичній у методологічному розумінні до психології) сьогодні чітко виокремлено два основні теоретичні напрямки дослідження етносу – примордіалізм та конструктивізм. Етнічна ідентичність трактується примордіалістами як така, що відповідає основним потребам людини. У межах цього напрямку виникає еволюційно-історичний підхід до трактування етнічної ідентичності (Е. Д. Сміт, Ю. В. Бромлей). Для конструктивізму вирішальне значення для визначення етнічної ідентичності мають уявлення (міфи, ідеї). Дж. Мадзині, Л. М. Дробіжева до детермінантів формування ідентичності відносять релігію, національний характер, етнічну свідомість і самосвідомість, етнічні стереотипи. Автор теорії етногенезу Л. М. Гумільов розглядає етнос як «замкнену систему дискретного типу, корпускулярну систему», структурну складність якої забезпечує стійкість етносу. Остання полягає в ієрархії окремих таксономічних одиниць – консорцій (груп людей, об'єднаних однією історичною долею) і конвенцій (груп людей з подібним побутом і сімейними зв'язками).

З цього огляду випливає, що етнокультурним чинникам професійного самовизначення в контексті вікової та педагогічної психології нині приділяється недостатньо уваги, тоді як наявна освітня ситуація в Україні, неоднозначність і непослідовність гуманітарної політики держави вимагають її гнучкої корекції з огляду на провідні тенденції Доби Постмодерну: глобалізацію, плюралізм думок, мультикультуральність, соціальну мобільність тощо. Значний крок у цьому напрямі зробив кримський дослідник Є. В. Чорний, який обґрунтував та емпірично перевірів концепцію полікультурної освіти. В центрі уваги низки українських психологів (І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, О. В. Матласевич, С. Д. Литвин-Кіндратюк, Н. М. Савелюк, О. В. Хрущ та ін.) перебувають питання спадкоємності етнокультурних диспозицій та освітньої політики на історичних українських теренах в їх поєднанні з сучасними детермінантами професійного вибору і професійної самореалізації. Проте актуальність означеної проблеми цим не

вичерпується, що зумовило вибір теми дисертаційного дослідження «Етнокультурні чинники професійного самовизначення особистості».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження здійснювалося відповідно до плану наукових досліджень кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Інноваційні психотехнології оптимізації аксіогенезу особистості» (номер державної реєстрації 0109U001408). Тему затверджено Вченою радою вищевказаного навчального закладу (протокол № 4 від 29 грудня 2009 р.) і узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 19 червня 2012 р.).

Мета дослідження полягає у вивченні впливу етнокультурних чинників на професійне самовизначення особистості.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретико-методологічні засади дослідження професійного самовизначення особистості в етнокультурному вимірі.

2. Розробити структурно-функціональну модель детермінації професійного самовизначення особистості, обґрунтувати його діагностичні критерії та засоби.

3. Провести емпіричне дослідження детермінантів професійного самовизначення та встановити взаємозв'язки між етнокультурними чинниками і професійним вибором особистості в період зрілої юності.

4. Узагальнити досвід врахування етнокультурної специфіки прикарпатського регіону в профорієнтаційній роботі зі старшокласниками.

Об'єктом дослідження є професійне самовизначення особистості.

Предметом дослідження є етнокультурні чинники, що зумовлюють диференціацію, динаміку й результативність професійного самовизначення особистості в зрілому юнацькому віці.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, концептуальне моделювання; *емпіричні:* психодіагностичні опитувальники типів особистості Дж. Холланда та «Етнічна картина світу» (Є. В. Чорний) – для знаходження емпіричних показників чинників професійного самовизначення за критерієм соціокультурної референтності; методики «Психологічний портрет» (А. Маслоу, Є. В. Чорний), БіАС-тест визначення репрезентативних систем (Р. Б. Льюїс, Ф. Пуцелік) – для знаходження емпіричних показників чинників професійного самовизначення за критерієм інтенціонально-особистісної референтності; «Диференційно-діагностичний опитувальник» Є. О. Клімова – для встановлення емпіричних показників чинників професійного самовизначення за критерієм мотиваційно-професійної релевантності; «Психогеометричний тест» С. Деллінгер в якості допоміжної методики; архівний метод; методи математико-статистичної обробки емпіричних даних: описова математична статистика, кореляційний і факторний аналізи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше сконструйовано* структурно-функціональну модель детермінації професійного самовизначення особистості з урахуванням його етнокультурної специфіки; *обґрунтовано* низку критеріїв: з боку незалежних змінних – критерій «інтенціонально-особистісна референтність» з субкритеріями «сенсорно-перцептивна модальність» й «екзистенційно-ціннісна спрямованість» та критерій «соціокультурна референтність» з субкритеріями «диспозиційна релевантність» й «етнокультурна релевантність» та з боку залежної змінної – критерій «мотиваційно-професійна релевантність» для перевірки значущості впливу етнокультурних чинників на професійний вибір студентів різних напрямів професійної підготовки; *встановлено* емпіричні показники, які репрезентують диференційовані тенденції щодо впливу етнокультурних чинників на професійне самовизначення особистості на тлі домінування чинників

вікового й індивідуально-типологічного спектрів. Окрім цього, *додовнено* наявні психолого-педагогічні знання про особливості професійного самовизначення особистості аргументованими доказами їх етнокультурного спричинення; *розвинуто* уявлення про структуру детермінації професійного самовизначення особистості з боку його об'єктивних та суб'єктивних чинників у період зрілої юності; *узагальнено* педагогічний досвід професійної орієнтації учнівської молоді гірських районів Прикарпаття з урахуванням етнокультурного чинника професійного самовизначення.

Практична значущість дисертаційного дослідження полягає в тому, що його результати щодо впливу фактору етнічної ідентичності на вибір напряму професійної підготовки можна враховувати в профорієнтаційній роботі зі старшокласниками і студентською молоддю. Результати дослідження можуть використовувати викладачі під час викладання курсів «Психологія особистості», «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Соціальна психологія», «Етнопсихологія», «Психологія праці». Висновками дослідження можуть скористатися органи державної влади і місцевого самоврядування для здійснення корекції гуманітарної політики окремих регіонів і держави загалом.

Результати дисертаційної дослідження **впроваджено** у практику викладання таких навчальних дисциплін: «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Основи профорієнтації та профвідбір», «Психологія особистості», «Основи психотерапії», «Основи психологічного консультування», «Основи психокорекції» профільних кафедр Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 01-08/03/761 від 22.05.13), Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв (довідка № 01-04/03/184 від 13.06.13), Івано-Франківської Теологічної Академії (довідка № 01-04/03/150 від 25.06.13).

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечено обґрунтованістю вихідних теоретико-методологічних засад, застосуванням стандартизованих і валідних методик дослідження, адекватних меті та завданням роботи, використанням методів статистичної обробки даних.

Апробація результатів дослідження. Результати роботи стали предметом виступів та обговорення на міжнародних науково-практичних конференціях: «Розвиток науки психології та педагогіки у сучасних умовах» (Одеса, 2011), «Слов'янська культура та писемність: минуле та сучасність» (Ужгород, 2012), «Соціально-психологічні особливості в умовах трансформації суспільства» (Макіївка, 2013), «Опыт и инновации в психологии и педагогике» (Ставрополь, 2013), всеукраїнських науково-практичних семінарах та конференціях: «Методологічні проблеми психології особистості» (Івано-Франківськ, 2011), «Соціально-психологічні проблеми цілісності українського суспільства» (Черкаси, 2012), «Вчені Прикарпаття – сталому розвитку краю» (Івано-Франківськ, 2012), «Українська психотерапія у пошуках свого місця в суспільстві» (Львів, 2013) та засіданнях кафедри педагогічної та вікової психології, щорічних звітно-наукових конференціях Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, 2009 – 2013).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображено в 11 одноосібних наукових працях, з яких 5 статей – у виданнях, що включені до переліку фахових у галузі психології, 6 – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (262 найменувань, із них 17 – іноземними мовами), двох додатків на 29 сторінках. Робота містить 20 таблиць і 25 рисунків. Основний зміст дисертації викладений на 152 сторінках, загальний обсяг роботи – 211 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Дослідженню впливу етнокультурних чинників професійного самовизначення особистості на мотиваційну релевантність цього процесу передуює з'ясування проблеми детермінації професійного вибору в педагогічній та віковій психології, виклад структурно-динамічних уявлень про систему детермінації професійного самовизначення, а також характеристика психологічних особливостей професійного самовизначення в період зрілої юності.

1.1 Проблема детермінації професійного самовизначення особистості у віковій та педагогічній психології

Теоретичне дослідження проблеми професійного самовизначення розпочнемо з концепції розвитку і становлення особистості, зокрема у

юнацькому віці. У цей період суб'єкт самовизначається, виходячи із внутрішніх потреб особистості, що так чи інакше співвідносяться з суспільними запитами та затребуваністю на ринку праці. Дослідження цього феномену привернуло увагу як вітчизняних, так і зарубіжних психологів, що відобразилось у великому різноманітті поглядів, підходів та теоретичних концепцій.

Проблему професійного самовизначення досліджували вітчизняні психологи Л. І. Божович, М. Р. Гінзбург, Е. І. Головаха, А. В. Мудрик, котрі вивчали професійне самовизначення у зв'язку з життєвими перспективами особистості і плануванням майбутнього. Т. М. Афанасьєва, Д. І. Фельдштейн розглядають професійне самовизначення крізь призму соціального самовизначення. К. О. Абульханова-Славська, Є. О. Клімов, М. С. Пряжніков відзначають зв'язок професійного самовизначення з розвитком особистості [2–4; 9; 15; 28; 29; 31; 32; 34; 35; 54; 55; 57; 78; 80; 85–87; 94; 95; 104–107; 120; 142; 158; 168; 178; 215; 234].

Професійне самовизначення, як правило, відбувається в юнацькому віці і зазвичай є наслідком самовизначення особистісного. Самовизначення виступає проявом потреби дівчат та юнаків зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити своє місце в житті, суспільстві, зрозуміти себе і свої можливості. І. В. Дубровіна, І. Ю. Кулагіна, В. Н. Колоцький, О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська як новоутворення юнацького віку виділяють психологічну готовність до життєвого самовизначення. Центральним новоутворенням цього віку також є, за Г. С. Абрамовою, збільшення сили «Я», актуалізація здатності не втратити, а відстояти себе і свою індивідуальність у стосунках з іншими. І. Кон характеризує юність як період «відкриття Я», усвідомлення свого внутрішнього світу, своїх психологічних якостей та можливостей, самого себе в контексті навколишнього. Якраз таке осмислення і визначає перспективу подальшого

життя [1; 30; 37; 40–43; 50; 51; 58–60; 64; 68; 71; 89; 113; 114; 129; 109; 110; 161; 190; 221].

За І. Коном, проблема професійного самовизначення особистості розглядається в трьох основних аспектах: як проблема самореалізації особистості; проблема вибору і прийняття рішення; проблема адаптації. Автор підкреслює, що суть самовизначення молодої людини полягає в «чіткій орієнтації і визначенні свого місця у світі дорослих», а також у визначенні соціально й особистісно значущих цілей, досягнення яких забезпечується самореалізацією суб'єкта» [113]. Низка науковців (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, О. Ф. Бондаренко, М. В. Єрмолаєва, З. С. Карпенко, С. Л. Рубінштейн, Т. М. Титаренко) самовизначення розглядають у контексті розгортання суб'єктності, включаючи формування певної структури ціннісно-сислової сфери, яка об'єднує уявлення про самого себе та навколишній світ людини і має на меті знаходження відповіді про сенс власного існування. Механізмом самовизначення є рефлексія, за допомогою якої відбувається процес саморозуміння [5, с. 153].

На думку М. Р. Гінзбурга, необхідність самовизначення, як особистісного, так і професійного, значною мірою детермінується потребами суспільства, але самовизначення також зумовлюється внутрішньою логікою психічного розвитку особистості і пов'язано з потребою в самореалізації, яка загострюється в юнацькому віці. Саме з цієї причини в систему уявлень особистості включаються часові перспективи, які тісно пов'язані з її життєвими планами. Потреба в самореалізації виступає психологічною основою особистісного самовизначення на даному етапі розвитку і полягає у свідомій і активній реалізації себе в житті, спрямованій на майбутнє.

Центральним моментом професійного самовизначення, за О. М. Коропецькою, є усвідомлення людиною своїх особистісних особливостей та можливостей, а також орієнтація в соціально-економічних умовах, в яких здійснюється свідомий вибір професії [116, с. 68].

За Н. В. Самоукіною, професійне самовизначення спрямовується прагненням до гармонійного розкриття й утвердження свого природного творчого потенціалу через самоаналіз, самопізнання і самооцінку власних здібностей і ціннісних орієнтацій, через усвідомлення того, наскільки власні індивідуальні особливості відповідають вимогам професії [191].

Є. О. Клімов наголошує на тривалості професійного самовизначення, розглядає його як важливу ознаку психічного розвитку, становлення себе повноцінною суспільною одиницею, компетентним фахівцем у професійному середовищі [107].

Я. М. Бугерко узагальнює: «Самовизначення особистості – складне системне утворення, яке охоплює різні рівні самопізнання і відображає притаманні людській свідомості прагнення і здатність всеосяжного, універсального розуміння світу, себе, власного буття. Зазначене явище проходить поетапно, містить різні процеси і компоненти самоосмислення та є результатом психодуховного зреалізування особистості» [38, с. 43].

Із зарубіжних психологів слід відзначити погляд А. Маслоу, який вважав професійне самовизначення важливою складовою соціально-психологічної зрілості людини, що залежить від того, наскільки сильно виражена в ній потреба в самореалізації та самоактуалізації [144–146].

Розглянемо деякі зарубіжні теорії професійного самовизначення, а саме: психодинамічні (З. Фройд, А. Адлер, К. Хорні, У. Мозер); теорію батьківських установок Е. Роу; теорію професійного розвитку Дж. С'юпера; теорію компромісу з реальністю Е. Гінзберг; сценарну теорію Е. Берна [20; 116; 217; 218; 223; 258].

Теорія З. Фрейда пов'язує вибір професії з досвідом раннього дитинства та з підсвідомою структурою основних потреб. Так, задоволення, яке отримує людина під час смоктання, відкушування, жування трансформується у дорослому житті в бажання обрізувати, перепилювати. Потреба у вивільненні оральної агресії (гризти, кусати, різати) може

реалізуватися безпосередньо в процесі маніпуляції з предметами, наприклад, робота з гайковим ключем, скальпелем, бор-машиною або в маніпуляції словами (символічна реалізація оральної агресії), наприклад, у професіях екскурсовода, диктора, вчителя та ін.

У людей, в яких сексуальна енергія фіксується на анальній стадії, домінують три риси: охайність, ощадливість, впертість. Особи з такими рисами ставляться сумлінно до дрібних доручень, вони – хороші виконавці. Хоча надмірна ощадливість переходить у скупість, наполегливість у впертість.

Сублімація агресивного впливу може проявитися у виборі таких професійних занять, як хірургія, землеробство, спортивні змагання, різьба по дереву, живопис або драматичне мистецтво. З. Фройд був переконаний у тому, що здатність до сублімації корелює зі статевою належністю, тобто, у жінок вона слабша, ніж у чоловіків.

К. Хорні, погоджуючись із Фройдом, пояснює професійний вибір впливом соціально-культурних традицій, а саме тим, що більшість професій завжди була зорієнтована на чоловіків. Дослідниця вказує, що чоловікам властива заздрість до материнства, яка проявляється у виборі професій скульптора, художника, письменника та ін. А у жінок спостерігається комплекс маскулінності (заздрість до чоловічого статевого органу), який формує потяг до професії батька, до керівних посад та інших чоловічих професій.

Основні поняття в теорії А. Адлера – почуття неповноцінності та прагнення до переваги – впливають на вибір професії та зумовлюють розвиток артистичних, художніх та кулінарних здібностей.

А. Адлер вважав, що враження раннього дитинства найбільше впливають на стиль життя. Наприклад, якщо в дитинстві дитина пережила хворобу або смерть рідних, то вона в майбутньому обере професію або лікаря, або аптекаря [116, с. 75-77].

У. Мозер обґрунтував думку, згідно з якою професійний вибір детермінується незадоволеними дитячими потребами та, виокремивши чотири форми оперотропізмів, підкреслює, що кожен із них може бути основою для формування певного типу професійного розвитку:

1) вибір професії розглядається як спроба знайти в професійному житті розв'язання певних конфліктів, що мали місце в минулому через незадоволення первинних потреб (захисний механізм);

2) регресія поведінки, тобто повернення до більш примітивних її форм, тих, що були характерні для періоду, який був пов'язаний з незадоволеними первинними потребами і призвів до десоціалізації (клапанний оперотропізм);

3) сублімація, що тримає незадоволені потреби під контролем і дає їм вихід у соціально дозволений спосіб;

4) інтегральний оперотропізм – форма поведінки, яка поєднує у собі три вищеназвані [116, с. 78].

Теорія батьківських установок Е. Роу [258] побудована на основі врахування стилю виховання в сім'ї, а саме – безумовного прийняття, любові, поваги. При демонстрації уваги до дитини в її подальшому житті формується потреба належати до групи, необхідність відчувати любов і повагу від інших, саме тому таких дітей будуть приваблювати професії, в яких вони зможуть реалізувати своє прагнення перебувати в центрі уваги, користуватися повагою інших (сфера освіти і виховання, медицини і соціальних служб, культури, мистецтва, розваг). І навпаки, у дітей, яким приділяли мало уваги, не намагалися задовольнити їх потребу в повазі, не буде розвинена потреба в належності до групи, вони не будуть прагнути контактувати з іншими людьми. Відтак віддаватимуть перевагу професіям, що не вимагають спілкування, часто присвячуватимуть себе науці, техніці.

Д. С'юпер пропонує теорію професійного розвитку, в якій вибір професії розглядає крізь призму Я-концепції суб'єкта. Професійне самовизначення (за С'юпером) – це багатовимірний багатоступеневий

процес. Професійний шлях людини вчений поділяє на п'ять етапів: ріст (розвиток), пошук, утвердження, стабілізація і спад. Автор виділив такі стадії професійного розвитку: стадія пробудження, або розвитку (0-14); стадія пошуку (15-24); стадія консолідації, зміцнення кар'єри або професійного росту (25-44); стадія стабілізації, або збереження того, що вдалося досягнути (45-64); стадія спаду (після 65).

У теорії компромісу з реальністю Е. Гінзберг акцентує увагу на тому, що вибір професії – це тривалий процес, який відбувається не миттєво, а протягом певного періоду часу. У процесі професійного вибору Гінзберг виділяє три стадії:

1) стадія фантазії – триває до 11 років, коли діти уявляють собі ким бути;

2) гіпотетична стадія – триває з 11-17 років і має чотири періоди:

а) перший період (11-12 років) – період інтересів;

б) другий період (13-14 років) – період здібностей (діти порівнюють власні здібності і вимоги професії);

в) третій період (15-16 років) – період оцінювання;

г) четвертий період (триває до 17 років) – перехідний (це період, коли здійснюється перехід від гіпотетичного підходу у виборі професії до реалістичного);

3) реалістична стадія (від 17 і вище) – коли молоді люди намагаються прийняти остаточне рішення щодо вибору професії. Ця стадія включає три періоди:

а) період дослідження (17-18) – це період, коли підліток докладає більше зусиль для глибшого розуміння себе та власного вибору;

б) у період кристалізації (19-21) визначається основний напрям майбутньої діяльності;

в) період спеціалізації, коли загальний вибір уточнюється вибором конкретної вузької спеціалізації.

Е. Гінзберг доводить, що вибір кар'єри не завершується вибором першої професії, деякі люди періодично змінюють свою діяльність з тих чи інших причин (скорочення, переїзд, віджила професія та ін. (Див. [116, с. 81-82]). В основі сценарної теорії Еріка Берна лежить сценарій, який сформувався в ранньому дитинстві (до 6 років) під впливом батьків, що і пояснює процес вибору професії та поведінку за прикладом найближчих людей.

Вирішальний вплив під час побудови професійного плану має его-стан Дитина, причому на вибір хлопчика впливає Дитина матері, а на вибір дівчинки Дитина батька. Доросле Я батька дає зразки поведінки для хлопчика, а Доросле Я матері для – дівчинки. Батьківські стани обох батьків нав'язують дітям певну поведінку, що долається антисценарієм.

Позитивним сценарій батьків вважається в тому разі, коли він співпадає зі сценарієм дитини, її здібностями, життєвими подіями, бажаннями, внутрішніми потребами. І навпаки, – негативним, коли всі вищеперелічені аспекти нівелюються. Особливо деструктивний вплив на кар'єру чинять такі сценарії:

- 1) жорсткі статеві установки у вихованні дитини;
- 2) почерговість народження і наявність братів і сестер у сім'ї;
- 3) компенсація професійних невдач батьків;
- 4) продовження батьківських кар'єрних намірів;
- 5) заборона перевищувати професійні досягнення батьків [116].

Аналізуючи обидві позиції щодо сценарію, важко погодитися, що життєвий сценарій, навіть у позитивному прояві, фатально зумовлює професійний вибір особистості, він радше виступає проектом особистісного зростання внаслідок його «опрацювання» методами психотерапії.

1.2 Чинники детермінації професійного самовизначення особистості: структурно-динамічний аналіз

Черговим завданням теоретичного дослідження є виділення та класифікація суттєвих детермінантів професійного самовизначення з метою знаходження місця етнокультурних чинників у мотивації вибору професії.

Вибір професії пов'язаний з формуванням життєвих планів, цілей, перспектив. Він є запорукою самоактуалізації та самореалізації особистості в соціумі [5; 6; 20; 29; 36; 61; 66; 82; 98–101; 106; 107; 113; 114; 116; 140; 141; 147; 151; 162; 176; 189; 197; 232; 239; 241; 251]. Професійне самовизначення особистості та детермінанти даного феномену досліджували Є. О. Клімов, І. С. Кон, З. С. Карпенко, О. М. Коропецька, В. Й. Бочелюк, В. В. Зарицька, А. В. Массанов, Л. І. Божович, К. К. Платонов, А. К. Маркова, С. Д. Максименко, Д. С'юпер, С. Холланд, Е. Берн та ін.

Розглянемо запропоновані А. К. Марковою етапи і варіанти динаміки співвідношення соціального і професійного на прикладі особистісного і професійного самовизначення і саморозвитку:

- особистісне самовизначення формується раніше професійного і на його основі формулюються вимоги до професії;
- подальше професійне самовизначення людини уточнюється залежно від її індивідуально-психологічних, зокрема природних здібностей, і від віку;
- професійне самовизначення, що зміцнилося, починає впливати на особистісне. Критерії професіоналізму впливають на критерії оцінки себе як особистості;
- мірою досягнення високих рівнів професійної діяльності, успіхів у ній у людини виникає загальна професійно-особистісна мотивація, актуалізуються індивідуальні здібності, зростає рівень домагань. Професія починає впливати на всі сфери психіки й особистості в цілому;

- характер міжособистісних відносин, в які вступає людина в процесі трудової діяльності, впливає на загальний психосоціальний і когнітивний розвиток особи і на становлення людини як професіонала;
- професійна діяльність залежно від свого перебігу чинить безпосередній вплив на окремі риси особистості. Мірою диференціації професійних мотивів і орієнтацій розвиваються ті чи інші особистісні якості. Вид професії може визначати особистість людини. Спільні професійні цілі, схожі способи дій, умови праці і побуту всередині професійної спільноти визначають схожість професіоналів, формують у них спільні за змістом інтереси, установки, манери спілкування, що позначається на становленні соціально-професійного типу особистості;
- засобами професії відбувається самовираження особистості. В окремих випадках особистість реалізує себе поза професійними захопленнями;
- невдача, неуспіх у професійній діяльності можуть призвести до її деформації за умови, що особистість прагне реалізувати себе винятково у праці;
- протягом всього життя людина коригує свою професійну діяльність під кутом зору власних ціннісних орієнтацій. Зміна установок і мотивів особистості впливає на професійний розвиток людини;
- в окремих випадках перегляд особистістю своїх життєвих пріоритетів або поява нових потреб може привести до зміни професії;
- те, як людина будує сценарій свого професійного життя і як вона його здійснює, залежить від неї самої;
- у цілому особистісний простір ширший від професійного, більше того, особисте лежить в основі професійного і визначає початок, хід і завершення останнього. Разом із тим професіоналізація упродовж життя людини має вплив на особистість, може стимулювати її розвиток, або навпаки, руйнувати, деформувати [36, с. 23-24].

Отже, професійне самовизначення є багатоаспектним феноменом, має певні етапи та динаміку розвитку, залежить від особистісного самовизначення, природних здібностей, життєвого сценарію, особливостей соціуму, сім'ї.

За А. В. Массановим, професійне самовизначення – це своєрідна внутрішня діяльність особистості, метою якої є самореалізація власного потенціалу у певній сфері праці, мотивом – задовольняти потреби, що пов'язані з майбутньою професійною діяльністю, діями та операціями – збір та аналіз профорієнтаційної інформації, прийняття рішення та ін. Все це невід'ємні механізми даного процесу [143]. А. В. Массанов з'ясував, що зовнішніми детермінантами професійного самовизначення є об'єктивні умови вибору професії, до яких відносяться: стан ринку праці, соціально-політична ситуація в суспільстві, матеріальні можливості батьків, умови праці тощо. У свою чергу внутрішні детермінанти професійного самовизначення відображають суб'єктивні умови вибору професії: інтереси, схильності, здібності особистості, ступінь усвідомлення свого покликання. До внутрішніх умов професійного самовизначення відносяться також чітко означені життєві позиції особистості, досягнута ідентичність, адекватна самооцінка власних здібностей, певні ціннісні орієнтації, моральність, успішність завдань особистісного самовизначення [143, с. 11-12].

Л. В. Ткачук виділяє об'єктивні і суб'єктивні детермінанти професійного самовизначення особистості в ранній юності. Об'єктивні відображають необхідність переходу в «доросле» життя, невід'ємним атрибутом якого є професійна активність. Суб'єктивні – характеризують перехід когнітивної сфери і самовизначення на якісно новий рівень: потребу в переоцінці системи цінностей і пошуку сенсу життя; ієрархію і стабільність мотиваційної сфери, ідентифікацію з майбутньою професійною діяльністю; потребу в самореалізації та самовираженні в ній [212].

С. Д. Максименко, В. І. Осьодло зазначають, що співвідношення внутрішньої та зовнішньої детермінації буде залежати від розуміння суб'єктом відповідальності як невід'ємного складника детермінації поведінки вільної особистості [140].

Таким чином, огляд першоджерел з проблеми детермінації професійного самовизначення дозволяє скласти дихотомічну класифікацію чинників досліджуваного процесу (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Класифікація чинників професійного самовизначення особистості

Внутрішньо-суб'єктивні	Зовнішньо-об'єктивні
<i>Психофізіологічні:</i> задатки, генетичні, статеві, вікові особливості організму, тілесна конституція.	<i>Економіко-психологічні:</i> соціально-політична ситуація в суспільстві, стан ринку та попит на професії, рівень заробітної плати.
<i>Ціннісно-мотиваційні:</i> інтереси, бажання, нахили, життєві цілі, перспективи, плани, соціальні установки, ціннісні орієнтації, потреба в самоактуалізації тощо.	<i>Соціально-педагогічні:</i> інститути соціалізації (сім'я, дитячий садок, школа, ВНЗ і т. ін.).
<i>Рефлексивно-феноменологічні:</i> его-ідентичність, самоприйняття, самоповага, самооцінка, образ Я, рівень домагань.	<i>Соціо (в т.ч.етно-)культурні:</i> звичаї, традиції, менталітет, фольклор тощо.

Продовж. табл. 1.1

<i>Ортобіотичні:</i> стресостійкість, фрустраційна толерантність, внутрішня картина здоров'я.	<i>Еколого-психологічні:</i> стан природного середовища, умови і режим праці.
<i>Психодинамічні:</i>	<i>Інтерактивно-символічні:</i>

психологічний захист, копінг-поведінка, механізми саморегуляції тощо.	престиж, імідж, соціальний статус, мода, реклама.
---	---

Виходячи з вищеподаної таблиці, можна виділити внутрішні детермінанти професійного самовизначення особистості: психофізіологічні, ціннісно-мотиваційні, рефлексивно-феноменологічні, ортобіотичні, психодинамічні та зовнішні: економіко-психологічні, соціально-педагогічні, соціо (й етно) культурні, еколого-психологічні, інтерактивно-символічні.

Розгляньмо детальніше деякі типології особистості, які базуються на вроджених задатках, набутих рисах характеру, мотивах діяльності і поведінки, орієнтаціях щодо середовища, тобто репрезентують комплекс чинників внутрішньої детермінації професійного самовизначення. Скористаймося типологією К. Г. Юнга, що відображає переважання однієї з чотирьох функцій психіки – відчуття, мислення, почуття чи інтуїції. При цьому «відчуття встановлює, що відбувається фактично. Мислення дозволяє нам розпізнати його значення, почуття розповідає, яка його цінність, і, нарешті, інтуїція вказує на можливі «звідки» і «куди», які полягають в тому, що наявне в даний момент» (Цит. за [101, с. 239]). Звідси випливає необхідність врахування в професійному самовизначенні таких типів:

- 1) сенсорний – швидко орієнтується в реальності, прагматик, прагне до матеріального добробуту, комфорту, емоційного благополуччя; може бути ефективним менеджером середньої ланки, добрий тактик, часто вибирає робітничі професії;
- 2) логічний (всі вчинки логіка здійснюються в рамках однієї концепції, програма дій детально продумується; інтерес цього типу викликає цілісний процес, а не окремі компоненти; може бути ефективним керівником, технологом, інженером);

3) етичний тип – максимально орієнтований на людину, на її ціннісні уявлення, інтереси, керується моральними настановами, прагне солідарності і справедливості, ефективний як педагог, наставник;

4) інтуїтивний тип не любить рутинної монотонної роботи, легко змінює один вид діяльності на інший, цікавиться перспективними ідеями, постійно рухається вперед; добрий стратег, реалізується у професіях творчого характеру.

Д. Кейрсі, використавши типи темпераменту, створив виразні психологічні портрети людей, що впливають на їх професійний вибір і стиль діяльності. Вчений виділяє такі типи, запозичені з грецької міфології:

Епіметей (володіє розвиненим почуттям відповідальності, має велике бажання зайняти поважне місце в структурі суспільства);

Діонісій (діяльний, полюбляє ризиковані заняття);

Прометей (у будь-якій сфері діяльності шукає закономірності, будує стратегії, моделі, розробляє технології);

Аполлон (намагається залишатися собою, зберігати самоповагу і гідність).

Неважко помітити деяку схожість юнгіанської типології з типологією Кейрсі. Так, Епіметей уособлює етичний тип, Діонісій – сенсорний, Прометей – поєднання логічного з інтуїтивним типом, Аполлон – поєднання сенсорного й етичного типів.

На врахуванні психофізіологічних особливостей побудована типологія Е. Кречмера і У. Шелдона, які виділяють три основні типи будови тіла: астеничний, атлетичний, пікнічний.

1. Астеників визначають такі характерні зовнішні ознаки: худі, вузькогруді, з тонкими кінцівками, блідою шкірою. У психологічному плані астеники характеризуються замкнутістю, впертістю, нетактовністю, схильністю до абстрактного мислення, бідністю емоцій, консервативністю в

поглядах. На думку Е. Кречмера, вони стають або вченими, або холодними честолюбцями, або так званими джентльменами, леді.

2. Зовнішні ознаки атлетиків: широкі плечі, вузькі стегна, розвинута мускулатура. Психологічні ознаки: стримані в міміці та жестах, важко пристосовуються до нових умов, зациклюються на дрібницях. Атлетикам підходить праця, що вимагає фізичних зусиль, витривалості.

3. Пікніки за зовнішніми ознаками: схильні до ожиріння, рухаються неквапно, мають велику круглу голову, схильні до облісіння, шия коротка. Психологічні характеристики: конкретність мислення, безпосередність емоцій, схильність до простого життя та гумору. Представники даного типу є гарними керівниками, організаторами, добре залагоджують суперечки.

З огляду на інтерес до того чи іншого аспекту дійсності Є. О. Клімов визначає п'ять типів професійної діяльності: «Людина-природа», «Людина-техніка», «Людина-знак», «Людина-образ», «Людина-людина».

1. «Людина жива природа» (П). Представники даного типу професій мають справу з рослинами і тваринами, мікроорганізмами й умовами їх існування (зоотехнік, ветеринар, мікробіолог та ін.);
2. «Людина-людина» (Л). Предметом інтересу представників цього типу професій є сфера обслуговування, освіти й виховання, державного управління тощо (продавець, перукар, вчитель, соціальний педагог, психолог).
3. «Людина-техніка» (Т) і нежива природа. Працівники цього типу мають справу з неживими технічними об'єктами (технік-механік, інженер-електрик, технік-технолог).
4. «Людина-знакова система» (З). Природні і штучні мови, умовні знаки, символи, цифри, формули – це предмети, якими займаються представники цього типу професій (математики, економісти, програмісти).

5. «Людина-художній образ» (X). Представників цих професій цікавлять явища і факти художнього відображення дійсності (художники-декоратори, артисти естради, актори театру).

Як бачимо, психічна організація, психофізіологічні особливості, спрямованість інтересів і ціннісних орієнтацій суттєво впливають на вибір особистістю тієї чи тієї професії.

Перейдемо до розгляду зовнішніх, соціокультурних детермінантів професійного самовизначення особистості. Серед останніх найслабше досліджені етнокультурні чинники, пов'язані з орієнтувально-нормативним тиском етнонаціонального менталітету на пріоритетний вибір тих чи тих професій представниками відповідних спільнот. Ось як подаються характерологічні портрети типових представників різних етнічних груп.

1. Японець: працелюбний, уважний, організований, серйозний, наполегливий.
2. Англієць: тактовний, спокійний, критичний, розумний.
3. Німець: практичний, організований, працьовитий, впевнений, твердий, жорсткий, пунктуальний.
4. Росіянин: відкритий, щедрий, незлопам'ятний, непрактичний, довірливий, миролюбний.
5. Грузин: збуджений, імпульсивний, бойовий, амбівалентний, агресивний.
6. Татарин: гордий, самовпевнений, сміливий, працьовитий, хитрий, емоційний.
7. Українець: працелюбний, терплячий, гостинний, гордий, щирий, замкнений, інтравертований, заздрисний, турботливий [176, с. 193].

Ю. П. Платонов підсумовує, що ті риси, котрі ми сприймаємо як специфічні особливості національного характеру, – це продукт певних історичних умов і культурних впливів [176, с. 194]. Так, середовище зі своїми природними й історично сформованими соціокультурними особливостями накладає відбиток на особливості психіки етносу, що проявляються не

стільки у витворах культури, скільки в поведінці членів етносу. Суб'єктивно-етнічні особливості об'єктивуються як сукупність реакцій народу на ті обставини життя, в котрих вони беруть безпосередню участь. В соціальному житті етнічна спільність проявляється лише тоді, коли люди певного етносу не тільки говорять однією мовою, живуть на одній території, але і відчують себе належними саме до цієї спільноти [176, с. 197]. Етнокультурні індивідуальні властивості виявляються в рисах темпераменту, характеру, у специфіці інтересів, комунікативних якостей та інтелекту, потреб і здібностей людини. Отже, можна вести мову про індивідуальне етнопсихологічне відображення соціальних відносин між людьми й соціальних спільностей, що виникають на ґрунті цих відносин. Мова йде про стійку індивідуально-специфічну систему етнопсихологічних засобів, прийомів, навичок, методів сприймання та відображення людиною соціальних відносин [135]. Перелічені вище етнічно підкріплені особистісні риси будуть виступати зовнішніми детермінантами вибору професії. Ці особливості психотипу особи і спільноти вивчає здебільшого етнокультурна психологія. Прибічники цього напрямку вважають за необхідне описати поведінку людей мовою локальної, регіональної культури, так, як вона розуміється носіями даної культури в межах її власного унікального культурного простору [135].

Таким чином, відмежувавши зумовлені персональним психотипом риси (внутрішні детермінанти професійного самовизначення) від типових характерологічних особливостей представників різних народів (зовнішні детермінанти цього процесу), ми зможемо дослідити характер взаємної детермінації з боку обох чинників вибору майбутнього фаху. Цікаву перспективу подальших досліджень відкриває філософія кордоцентризму, глибинна психологія, що вивчає архетипи та символізм українського етносу тощо в контексті професійного самовизначення особистості. Прикметно, що в наш час етнокультурна належність слугує предиктором вибору творчих

професій, оскільки в останні десятиліття сформувалася тенденція до впровадження у всі сфери життя елементів чужих культур. Відтак етнокультурна компетентність особистості залишається важливою психологічною передумовою соціальної адекватності особистості, повноти її життєздійснення на засадах поєднання локальних, етнокультурних та загальнолюдських цінностей.

1.3 Психологічні особливості професійного самовизначення в період зрілої юності

Трудове життя людини можна уявити у вигляді професійного циклу – послідовності періодів або етапів у житті людини, що включає ознайомлення зі світом професій і професійний вибір, отримання освіти і професійної підготовки, початок самостійної роботи і накопичення досвіду, просування по службі і періоди подальшої професіоналізації [46; 52; 89; 97; 102; 121; 127; 149; 167; 171; 179; 180; 184; 185; 197; 205; 214; 222; 228; 245; 246; 256].

Д. С'юпер ділить життєвий шлях людини на п'ять характерних етапів, в основу яких було покладено з'ясування індивідумом своїх схильностей і здібностей та пошук підходящої професії. Під час такого пошуку людина розвиває й конкретизує професійну Я-концепцію:

1. Етап росту (від народження до 14 років) – у дитинстві починає розвиватися Я-концепція; у своїх іграх діти програють різні ролі, випробовують себе на предмет того, що їм подобається, що добре виходить. У них з'являються певні інтереси, які можуть повпливати на майбутню професійну кар'єру.

2. Етап дослідження (від 15 до 24 років) – юнаки та дівчата намагаються розібратися і визначитися у своїх потребах, інтересах, здібностях. Грунтуючись на результатах такого самоаналізу, вони

випробовують можливі варіанти професійної кар'єри. Наприкінці цього етапу молоді люди вже обирають професію і починають її освоювати.

3. Етап зміцнення кар'єри (від 25 до 44 років) – люди прагнуть зайняти міцну позицію в обраній ними сфері діяльності. В перші роки свого трудового життя вони ще можуть змінювати місце роботи або спеціальність, але у другій половині цього етапу спостерігається тенденція до збереження обраного роду занять. У трудовій біографії людини ці роки часто є найбільш творчими.

4. Етап збереження досягнутого (від 45 до 64 років) – люди намагаються зберегти за собою те становище на виробництві або службі, якого вони досягли на попередньому етапі.

5. Етап спаду (після 65 років) – фізичні і розумові сили людей тепер уже похилого віку починають занепадати; характер роботи змінюється для того, щоб відповідати зниженим можливостям людини. Завершенням цього етапу є припинення трудової діяльності.

Р. Хейвігхерст [250] пропонує класифікацію професійного шляху, побудовану на основі набуття особою установок і професійних умінь:

1. Ідентифікація з працівником (від 5 до 10 років) – діти ідентифікуються зі своїми працюючими батьками, і намір працювати в майбутньому стає частиною їх Я-концепції.

2. Набуття основних трудових навичок і формування працелюбності (від 10 до 15 років) – школярі вчаться організовувати свій час і зусилля для виконання різноманітних завдань (виконання домашньої роботи вдома тощо). Вони також починають у певних обставинах дотримуватися принципу – спочатку робота, а потім гра.

3. Набуття конкретної професійної ідентичності (від 15 до 25 років). Людина набуває професію і починає у ній вправлятися. Вона набуває певного трудового досвіду, який допомагає їй зробити вибір і почати кар'єру.

4. Становлення професіонала (від 25 до 40 років). Дорослі удосконалюють свою майстерність у межах можливостей, які надаються роботою, і починають просуватися вгору службовими сходинками.

5. Робота на благо суспільства (від 40 до 70 років). Працівники досягають піку своєї професійної кар'єри. Вони починають задумуватися про соціальну відповідальність їхньої праці і знаходити час для виконання своїх обов'язків перед суспільством.

6. Роздуми про продуктивний період професійної діяльності (після 70 років). З виходом на пенсійний відпочинок люди починають згадувати свій минулий шлях і професійні досягнення (Див. [47, с. 52]).

Самовизначення в юнацькому віці можна розглядати як прагнення суб'єкта визначити себе у світі, тобто зрозуміти себе і свої можливості поряд із розумінням свого місця й призначення в житті. Введена Е. Еріксоном категорія «психосоціальної ідентичності» [73] дає змогу розкрити суть вибору подальшого шляху побудови юнаком свого життя і вибору професії через переживання почуття «рольової ідентичності» (або невизначеності) у стосунках з оточуючими і, в першу чергу, з ровесниками. Старшокласники, ознайомлюючись із вимогами професійної діяльності, починають оцінювати власні наміри й можливості щодо вибору професії, формувати стійку мотивацію вибору і навіть готовність до можливої зміни професії.

Наступним етапом професійного самовизначення є етап прийняття рішення щодо вибору професії, яке включає визначення рівня кваліфікації, обсягу та рівня професійної підготовки і вибір конкретної спеціальності. Так званий професійний етап складається з підетапу професійного навчання й адаптації, який передбачає поглиблене ознайомлення з науковими основами й технологіями обраного виду професійної діяльності, набуття спеціальних практичних знань і навичок, формування психологічних і моральних якостей особистості та використання отриманих знань у процесі професійної діяльності, та підетапу переорієнтації як процесу переходу особистості від однієї професії

до іншої, що передбачає освоєння нового виду діяльності чи здобуття нової фахової спеціальності (кваліфікації) з наступним працевлаштуванням.

У цьому періоді можна виокремити найрізноманітніші стадії формування суб'єкта праці. Так, за періодизацією Є. О. Клімова [106], виділяється стадія оптації (від 11-12 до 14-18 років) як стадія підготовки до життя, праці, свідомого і відповідального планування й вибору професійного шляху; стадія професійної підготовки (від 15-18 до 16-23 років), коли засвоюються основні ціннісні та операціональні характеристики обраної професії; стадія розвитку професіоналізму (від 16-23 до пенсійного віку), яка характеризується подальшим входженням людини в систему міжлюдських відносин певної професійної спільноти і розвитком усіх елементів структури об'єкта діяльності [48, с. 54].

У періодизації В. О. Бодрова [27] виділено, крім стадії оптації (від 13-14 до 16-18 років), ще й стадії адепта (професійного навчання) від 15-18 до 17-23 років, коли людина, обравши професію, активно її засвоює, переживаючи суттєві зміни самосвідомості, спрямованості особистості, інформованості та «кризи розвитку» як потреби у психологічній підтримці становлення професіонала; адаптанта (професійної адаптації) від 19-21 до 24-27 років як процесу «звикання молодого спеціаліста до роботи через усвідомлення та можливості саморегуляції власної поведінки до технологічних особливостей професійної діяльності»; інтернала (розвитку професіонала) від 21-27 до 45-50 років як кваліфікованого професіонала, який самостійно і успішно виконує професійні функції, при цьому його професійні вміння усвідомлюються не тільки ним самим, а й оцінюються оточуючими; стадія реалізації професіонала від 45-50 до 60-65 років [48, с. 55].

З огляду на концепції професійного розвитку особистості впливає значущість періоду зрілої юності як етапу первинної верифікації зробленого наприкінці шкільного навчання професійного вибору. Навчання на 1–2 курсах вищого навчального закладу – це період, коли процес оптації

переходить у процес професійної адаптації, коли відбувається перевірка особи, котра розпочала професійну підготовку, на релевантну її віковим можливостям норму психосоціальної зрілості.

Залежно від теоретико-методологічних орієнтацій авторів поняття «зрілість» трактується: як стадія розвитку, закономірний результат попередніх стадій (Б. Г. Ананьєв, Д. Б. Бромлей, Ш. Бюлер, Е. Еріксон), як загальна тенденція розвитку, здатність до постійного саморозвитку, змін при збереженні своєї унікальності (Л. І. Анциферова, А. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн, Д. І. Фельдштейн) і як розвиток різних модусів психічної організації на різних вікових етапах, тобто, емоційна зрілість (А. Елліс), моральна зрілість (Л. Колберг, Л. І. Божович, Д. О. Леонт'єв), інтелектуальна зрілість (Є. М. Кедрова), ідейна зрілість (Д. І. Фельдштейн), шкільна зрілість (І. В. Дубровіна), професійна зрілість (А. П. Чернявська) [8; 10; 11; 29; 73; 133; 134; 183; 215].

За специфічними ознаками, механізмами, критеріями, показниками О. А. Лукасевич [138] диференціює поняття «психосоціальна зрілість» і «соціально-психологічна зрілість», «соціальна зрілість» і «психологічна зрілість». Соціально-психологічна зрілість визначається сферами прояву більш узагальненої психосоціальної зрілості – відносинами і взаємодією особистості з іншими людьми, соціальними групами. Психосоціальна зрілість є інтегрованою формою соціального і психологічного видів зрілості і детермінована психосоціальним генезом особистості і групи.

Разом із цими видами зрілості авторка виділяє представлені в літературі критерії особистісної зрілості: високий соціальний інтерес і рівень активності (А. Адлер), прагнення до самості в процесі індивідуації (К. Юнг), самоактуалізація (А. Маслоу, К. Роджерс), відповідальність і духовний розвиток (В. Франкл, М. В. Савчин), генеративність (Е. Еріксон). Стійка ієрархія мотивів (О. М. Леонт'єв), самовираження і саморозкриття (Л. І. Божович), здатність до самодетермінації (Д. О. Леонт'єв),

відповідальність (М. В. Гамезо), прагнення до самовдосконалення і самореалізації (А. О. Реан), творча активність (В. В. Давидов), суб'єктність (С. Л. Рубінштейн, К. О. Абульханова-Славська, А. В. Брушлінський, Л. І. Анциферова, З. С. Карпенко, В. О. Татенко), здатність до здійснення вчинку (М. М. Бахтін, В. А. Роменець, В. О. Татенко) [2; 29; 10; 63; 98–101; 181; 183; 187; 206].

Грунтуючись на змістовному аналізі особливостей досліджуваного явища і опираючись на суб'єктно-вчинкову парадигму, було запропоновано загальну модель особистісної зрілості як психологічної спроможності, спрямованості і внутрішньої готовності студента до орієнтації в ситуації, постановки мети, вибору засобів, прийняття рішення, виконання дії, рефлексії, закріплення досвіду.

На нашу думку, професійне самовизначення пронизує перелічені вище види і форми набуття зрілості. При цьому період зрілого юнацького віку є свого роду «вододілом», важливим життєвим етапом тестування «дорослої» реальності на матеріалі предмету і засобів майбутньої професійної діяльності. Тому вивчення чинників і характеру професійного самовизначення на цьому віковому етапі є особливо актуальним.

Зауважмо також, що вищеназвані ознаки зрілості не розглядалися в етнокультурному контексті. Припускаємо, що такою ознакою може слугувати толерантність як визнання плюралізму думок, підходів до світоглядних проблем, моральних та релігійних доктрин, традицій, культур тощо. Розрізняють активну толерантність як усвідомлену, ініціативну соціальну позицію і пасивну толерантність, яка є наслідком конформізму або породжена страхом помсти, критики, втрати прихильності навколишніх. Толерантність типу «А», за О. Б. Орловим і О. З. Шапіро, є природною, притаманною дітям. Така толерантність полягає у відкритості, цікавості, довірливості та не асоціюється з рисами Я. Так звана квазітолерантність типу «Б» є вимушеною позицією дорослої людини, її захисною маскою, за якою приховуються

напруження, придушена агресія, невисловлена незгода. Толерантність типу «В» – це справжня, зріла, позитивна толерантність, яка базується на засадах взаємодії та прийняття людиною себе та оточуючих (Див. [138]).

Когнітивний компонент толерантності пов'язаний зі ставленням до своїх власних знань і переконань як до відносних, а не до істини в останній інстанції. Емоційний компонент толерантності базується на емоційній стійкості, що полягає у здатності ефективно долати емоційне напруження, протистояти фрустрації, травмивним ситуаціям, проявляти емпатію до іншої людини тощо. Поведінкова толерантність виявляється як асертивна поведінка, здатність відстоювати свої права, не порушуючи при цьому прав інших. Толерантна поведінка особливо необхідна в напружених, конфліктних ситуаціях, що зачіпають інтереси багатьох людей і спільнот.

У результаті проведеного кореляційного дослідження С. Л. Грабовська і Д. В. Мельник виявили найсуттєвіші чинники, що стійко супроводжують зростання рівня толерантності особи, – це «життєва філософія» (екзистенційно-ціннісний чинник), здатність до децентрації, автономність, контактність, синергічність, визначеність ідентичності, схильність до компромісу в конфліктній ситуації, низький рівень схильності до суперництва, депресії та соціального утриманства («вимагальної» поведінки) (Див.[186]). Висновки цього дослідження є вельми значущими в контексті нашого дослідження.

Таким чином, у період зрілої юності (від 18 до 20 років) відбувається суттєва перебудова особистості, зумовлена змінами соціальної ситуації розвитку. Ці зміни можуть бути пов'язані зі вступом до вищого навчального закладу, початком трудової діяльності тощо. В цьому віці молода людина мусить самостійно приймати та реалізувати рішення, розробляти життєві плани, будувати власне життя. Вона переходить від пізнання світу до його перетворення, починає активно самостверджуватися у професійній діяльності [187, с. 285].

Вибір професії та навчання у вищій школі свідчать про професійне самовизначення та початок професійної адаптації особистості. Від правильного вибору професії залежить майбутнє людини, її самореалізація, задоволеність життям. Професійне самовизначення відбувається з урахуванням життєвих цінностей особистості.

Вищий навчальний заклад є найважливішим етапом освоєння професії, початком професійного становлення, яке полягає в активному, свідомому утвердженні людини у професійній позиції на основі засвоєння певної системи знань, норм, цінностей, оволодіння професійними вміннями. В зрілому юнацькому віці відбувається адаптація студента-новачка до навчального закладу, діяльності в умовах вищої школи. Колишній школяр мусить суттєво перебудувати свої уявлення про навчання, звички, поведінку, на нових засадах забезпечити власну самоорганізацію [187, с. 286].

Прийняття рішення про кар'єру вимагає від людини з'ясування для себе життєвої мети. Моральна мета (морально-духовного самовираження та самореалізації, творення добра) мобілізує сили особистості на тривалий період. Конкретні цілі такою властивістю не наділені, тому після їх досягнення швидко настає спад активності.

Важливу роль у прийнятті рішень про кар'єру відіграє соціально-психологічний реалізм – здатність визначити відповідність свого Я соціального простору, з яким пов'язане професійне зростання. Впливають на рішення про кар'єру і такі психологічні утворення, як концепція свого життя і Я-концепція [187, с. 287].

Розвиток рефлексії та самосвідомості впливає на становлення особистісної ідентичності у період зрілої юності через активізацію таких факторів:

- 1) новий соціальний статус особистості (відносна самостійність, суспільні престиж і значущість майбутньої професійної діяльності);

- 2) зміна виду діяльності (нею стає спеціальна навчальна і практично-професійна діяльність);
- 3) нові форми діяльності, що передбачають більшу самостійність, свободу вибору;
- 4) розширення соціального оточення, сфери контактів, а відповідно, і кола значущих інших;
- 5) досягнення віку юридичної та громадянської зрілості, що передбачає відповідальність за свої вчинки перед суспільством [187, с. 287].

Велику зацікавленість викликає комплекс проблем, пов'язаних із впливом традиційних етнокультурних норм і цінностей групи на соціальну поведінку молодих людей, сфери групового менталітету на реалізацію їх комунікативно-поведінкових потреб, де можлива психологічна схильність сприймати все соціальне життя з позиції своєї етнічної групи, що розглядається як еталон. Молоді люди нерідко залучаються до тієї чи іншої групи нерідко саме тому, щоб стати її частиною, досягнути почуття «Ми» і почуття «Я» серед «Ми», що позбавляє самотності, дає відчуття сили і впевненості, спонукає до впливу на соціальне життя у групі в процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю індивідуального досвіду. Двосторонній процес соціалізації в період зрілої юності передбачає критичне засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків і активне відтворення (або розрив) цих зв'язків.

Сучасна система вищої освіти в Україні, на думку І. С. Ревасевич, покликана створити відповідні умови для підготовки компетентного фахівця, котрий має ставити перед собою певні цілі професійно-кваліфікаційного зростання, програмувати власний розвиток, підтримуючи мотивацію до роботи і творчості на різних етапах життєвого шляху. Отож актуальність і доцільність постановки проблеми професійного самовизначення зумовлена потребою соціуму в затребуваних профілях знань і умінь, відповідній

мотиваційно-диспозиційній та операціональній готовності юнаків до опанування фахом, їхній соціокультурній та інноваційній відкритості та трудовій мобільності.

Така постановка проблеми модернізації професійної освіти зумовила один із найбільш актуальних на сьогоднішній день способів побудови нової освітньої парадигми – компетентнісний підхід. Мовиться про апелювання до компетенцій та компетентностей як до визначального критерію підготовленості сучасного випускника вищої школи до нестабільних та стереоскопічних умов праці та життя. Якщо «традиційна» кваліфікація спеціаліста мала за мету функціональну відповідність між вимогами робочого місця і цілями освіти, а підготовка полягала у засвоєнні студентами більш-менш стандартного набору знань, умінь та навичок, то «компетенція» передбачає розвиток в людині системно організованих інтелектуальних, комунікативних, рефлексивних, самоорганізаційних, моральних начал, що дозволяють успішно організувати діяльність в широкому соціальному, економічному та культурному контекстах [233, с. 85].

Реалізація сучасних вимог до професійної підготовки випускників вишів передбачає досягнення інтегрованого кінцевого результату навчання, в якості якого може розглядатися сформованість у майбутнього спеціаліста ключових компетентностей як поєднання загальних умінь та знань, універсальних здібностей і готовності до вирішення широкого спектру завдань – від особистісних до соціальних та професійних, і спеціальних компетенцій, які визначають володіння власне професійною діяльністю на досить високому рівні, готовність до інновацій у професійній сфері [233, с. 85-86].

Набуття особистістю загальної життєвої компетентності в етнокультурному вимірі дозволяє їй самоздійснюватися суголосно ментальності й цінностям власного народу, у тісній взаємодії з етнічним середовищем. Водночас етнокультура будь-якого народу не є застиглим

явищем. Вона багатоманітна й відносно мінлива, поєднує традиційність та певні інновації, охоплює етнокультуру міста й села, уможлиблює різноманітні контакти на засадах загальнолюдських цінностей, які призводять переважно до її збагачення. Відтак організація і проведення незаангажованого емпіричного дослідження питомиї ваги впливу етнокультурних чинників на процес професійного самовизначення особистості в умовах взаємодії різних факторів детермінації цього феномену є вельми актуальним завданням вікової та педагогічної психології.

Висновки до першого розділу

1. Вітчизняні дослідники (М. Р. Гінзбург, Є. О. Клімов, І. С. Кон та ін.) пов'язують професійне самовизначення зі співвідношенням потреб в самореалізації, образу Я, життєвих перспектив особистості з наявними фізичними і матеріальними ресурсами, суспільними запитами й культурними традиціями. Зарубіжні дослідники виокремлюють психодинамічні детермінанти професійного самовизначення: підсвідому структуру основних потреб, сублімацію (З. Фройд); сприйняття культурних традицій (К. Хорні); ранній дитячий досвід (А. Адлер); оперотропізми як результат незадоволення дитячих потреб (У. Мозер).

На соціокультурних детермінантах професійного самовизначення наголошують теорії Е. Роу і Е. Берна. На думку першого, саме батьківські установки в процесі виховання є визначальними у виборі професії їхніми дітьми. У свою чергу, Е. Берна виходить із життєвого сценарію, який сформувався у ранньому дитинстві (до 6 років) під впливом батьків.

Е. Гінзберг і Д. С'юпер підкреслюють еволюційно-феноменологічний чинник професійного самовизначення, адже вибір професії – це тривалий процес становлення Я-концепції.

Загалом, вивчення проблеми професійного самовизначення дало можливість виділити основні фактори впливу на цей феномен: біологічно зумовлені, соціально-культурні, еволюційно-феноменологічні. На часі синтезування концепцій етнокультурної детермінації професійного самовизначення особистості.

2. Теоретичний аналіз чинників детермінації професійного самовизначення особистості дав змогу здійснити їх поділ на дві групи. До перших, суб'єктивних відносяться такі чинники: а) *психофізіологічні*:

генетичні задатки, статеві, вікові особливості організму, тілесна конституція; б) *ціннісно-мотиваційні*: інтереси, бажання, нахили, життєві цілі, перспективи, плани, соціальні установки, ціннісні-орієнтації, потреба в самоактуалізації тощо; в) *рефлексивно-феноменологічні*: его-ідентичність, самоприйняття, самоповага, самооцінка, образ Я, рівень домагань; г) *ортобіотичні*: стресостійкість, фрустраційна толерантність, внутрішня картина здоров'я; д) *психодинамічні*: психологічний захист, копінг-поведінка, особливості морально-вольової саморегуляції тощо.

До других, об'єктивних чинників відносяться: а) *економічні та соціально-політичні*: ситуація в суспільстві, стан ринку та попит на професії, рівень заробітної плати; б) *соціально-педагогічні*: інститути соціалізації (сім'я, дитячий садок, школа, ВНЗ і т. ін.); в) *соціо- (в т.ч. етно-) культурні*: звичаї, традиції, менталітет, фольклор тощо; г) *екологічні*: стан природного середовища, умови і режим праці; д) *інтерактивно-символічні*: престиж, імідж, соціальний статус, мода, реклама.

Міждисциплінарний аналіз етнокультурних факторів соціалізації та виховання особистості встановив, що етногенетична матриця народу відображається в психоповедінкових, культурних інваріантах його молодого покоління.

Асиміляція українського етнопсихотипу та соціопсихотипу дала можливість відстежити характерологічний психогенез етнічної ідентичності українського народу, а також виділити домінуючі гармонійно консолідовані й амбівалентні риси українського характеру та їх вплив на вибір професії. Кореляція етнопсихологічних та етнокультурних чинників традиційної ментальності спільноти опосередковано впливає і на професійне самовизначення особистості.

3. Психологічні особливості професійного самовизначення в період зрілої юності характеризується критичною рефлексією власних потреб, інтересів і здібностей (Д. С'юпер), набуттям конкретної професійної

ідентичності (Р. Хейвігхерс), становленням рольової психосоціальної ідентичності (Е. Еріксон), адаптацією до умов і засобів професійної діяльності (Є. О. Клімов, В. О. Бодров), формуванням достатнього рівня особистісної зрілості (Л. Колберг, О. А. Лукасевич, А. Маслоу, Г. Юнг та ін.) й толерантності (С. Л. Грабовська, О. Б. Орлов, О. З. Шапіро), активним розвитком професійної компетентності (О. О. Бодальов, А. А. Деркач та ін.).

Основні положення розділу висвітлені в таких публікаціях: [161], [162].

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ Й ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У другому розділі представлено спробу концептуального моделювання детермінації професійного самовизначення особистості через поняття самоідентичності; проаналізовано культурно-історичне спричинення професійної стратифікації населення Галичини в період Модерну й обґрунтовано дизайн експериментальних груп; охарактеризовано процедурно-методичний апарат емпіричного дослідження.

2.1 Структурно-функціональна модель детермінації професійного самовизначення особистості в етнокультурному вимірі

У цьому підрозділі розглянемо феномен етнічної ідентичності, який є актуальним як у плані соціалізації, так і в контексті новацій, швидкоплинних змін соціокультурного середовища [15–19; 21; 62; 65; 72; 84; 90–93; 103; 108; 122; 124; 131; 132; 139; 153; 157; 164; 165; 170; 172; 173; 175; 179]. Ми припускаємо, що детермінація професійного самовизначення етнічною та соціальною ідентичністю особистості є важливим чинником вибору сфери самореалізації [180; 192; 198; 199; 207–211; 238; 240; 246–248; 257; 259–262].

Феномен етнічної самоідентифікації є складовою частиною соціалізації та розуміється як процес самоототожнення зі своїм етносом на основі включення у власний світ і прийняття його норм, цінностей і взірців (А. Баронін, А. Березін, М. Боришевський, В. Горбунова, А. Львовчкіна, О. Романова, М. Шульга). У літературі розкриваються етапи розвитку

етнічної ідентичності (Ж. Піаже, М. Шульга), окреслюються вікові межі усвідомлення причетності до етносу [25, с. 8].

Попри те, що більшість дослідників погоджується, що етнічна ідентичність займає центральну позицію в системі етнопсихологічних феноменів, все ж є розбіжності в поглядах на її феноменологію та структуру. У сучасній етнопсихологічній літературі спостерігається розмаїття думок, підходів до визначення етнічної ідентичності та методів її дослідження. Існують спроби виокремити її специфічні властивості. Ж. Девос, Г. У. Солдатова, Т. Г. Стефаненко наполягають на тому, що існують сутнісні відмінності у структурному співвідношенні складових частин соціальної ідентичності у представників певного народу. Констатуються значущі труднощі в поясненні конструювання і трансформації етнічної ідентичності [22, с. 1].

У структурі етнічної ідентичності (М. Барет, М. Беннет, А. М. Березик, Л. І. Божович, М. Й. Боришевський, Б. А. Вяткін, М. Р. Гінзбург, В. В. Горбунова, П. І. Гнатенко, Е. Еріксон, В. А. Кирсанов, І. С. Кон, Дж. Марсія, В. М. Павленко, М. І. Пірен, Дж. Фінні, В. Ю. Хотинець, В. Д. Хрущ, К. В. Коростеліна, Г. Г. Шпет, Т. М. Яблонська) зазвичай виділяють два основні компоненти – когнітивний (знання, уявлення про особливості власної групи та усвідомлення себе її членом на основі етнодиференціальних ознак) та афективний (оцінка якостей власної групи, ставлення до членства в ній, значущість цього членства) [29; 54; 55; 73; 113; 114; 117; 118; 174 ; 224; 225].

Деякі автори (А. Р. Аклаєв, Л. М. Дробижева, В. В. Коротєєва, Г. У. Солдатова) виділяють ще й поведінковий компонент, розуміючи його як реальний механізм не лише усвідомлення, але й прояву себе як члена певного етносу, залученості до його соціального життя (Див. [152, с. 6]).

О. В. Бичко у своєму дослідженні узагальнює результати системного аналізу етнічної ідентичності на основі розглянутих підходів, формулюючи такі положення:

1. Етнічна ідентичність розглядається як компонент етнічної самосвідомості, яка є специфічною категорією, відносно сталою системою усвідомлених знань, уявлень та оцінок реально існуючих етнодиференціювальних та етноінтегровальних компонентів буття етносу.

2. Етнічна ідентичність є підструктурою соціальної ідентичності. Соціальна ж ідентичність поряд з особистісною виступає частиною «Я-концепції». Множинність належностей до соціальних груп формує ідентифікаційну матрицю особистості. Інформацію в ідентифікаційній матриці розподіляє ідентичність або група ідентичностей, що домінують у певний момент.

3. Система ідентичностей не є простою комбінацією елементів, а виступає взаємопов'язаною багаторівневою динамічною системою. Стабільність окремих ідентичностей та їх системи залежить від об'єктів ідентифікації та соціального контексту.

4. Головний зміст етнічної ідентичності утворюють етнічні стереотипи, а етнічна ідентичність – це результат процесу етнічної ідентифікації, яка розглядається як засвоєння етнічних стереотипів у процесі соціалізації особистості.

5. Етнічна ідентичність включається у схему індивідуального розвитку особистості. Формування системи ідентичностей залежить від когнітивного розвитку особистості.

Такий підхід дозволяє зробити деякі узагальнення щодо структури самої етнічної ідентичності та відібрати такі її компоненти та параметри, що не суперечать зазначеним структурам та процесам, до яких вона входить у якості невід'ємного компоненту.

6. По-перше, слід відокремити об'єктивну етнічну ідентичність від суб'єктивної. Існування в об'єктивній її частині прошарку несвідомих компонентів заперечень не викликає.

7. Не викликає заперечень у дослідників включення до структури етнічної ідентичності когнітивного й афективного блоків. Тобто, при розробці моделі дослідження ці компоненти можуть виступати як системоутворювальні.

8. Питання про параметри етнічної ідентичності у літературі ще не знайшло однозначного трактування. Видається доцільним проаналізувати такі її параметри, як актуальність, значущість та валентність.

9. Радикальні зміни в суспільстві призвели до змін соціальних категорій, які виступають основою процесів ідентифікації та самоідентифікації. Тобто, зі зміною соціальних категорій відбувається зміна системи ідентичностей, її трансформація.

10. Трансформація процесів етнічної ідентичності може відбуватися у двох напрямках – гіперболізації або літотизації, що стає можливим завдяки наявності в структурі етнічної ідентичності афективного компоненту. Етнічна ідентичність через це здатна набувати різних форм прояву в залежності від полюса ідентифікації з власним етносом [22, с. 5-6].

На основі результатів емпіричного дослідження О. В. Бичко висновує, що існують взаємозв'язки між типами трансформації етнічної ідентичності та модальностями самоствавлення особистості. З'ясовано, що певні характеристики самоствавлення, так само як і етнічної ідентичності, визначаються ступенем участі у процесах міжетнічної взаємодії. Поліетнічне середовище створює умови для міжетнічних контактів, і, як наслідок, формується етнічна обізнаність як компонент етнічної ідентичності. Наприклад, у випадку українців Східного та Південного регіонів України така обізнаність передбачає ознайомлення з існуючими негативними або амбівалентними компонентами етнічних стереотипів. Інверсія негативних

гетеростереотипів у власні автостереотипи позначається, в першу чергу, на таких модальностях самостановлення, як самоприхильність та внутрішня конфліктність [22, с. 16-17].

За Ю. О. Михальчук, етнічна ідентичність виступає формою соціальної ідентичності та полягає у прийнятті суб'єктом цінностей, норм, моделей поведінки своєї етногрупи [151, с. 6].

У заданому ракурсі доцільно розглянути категорію «соціальна ідентичність». Одним із перших, хто почав досліджувати даний феномен, був Е. Еріксон, який запропонував теорію розвитку як процес послідовного вирішення завдань соціалізації, що виникають через подолання певних особистісних (вікових) криз. Згідно з цією теорією, особистість проходить вісім етапів, які характеризуються полярними (позитивними чи негативними) визначеннями формування ідентичності, від яких залежатиме наступний віковий етап розвитку [169, с. 46].

Класичною теорію соціальної ідентичності вважається концепція А. Теджфела та Дж. Тернера, яка базується на таких положеннях:

«Я-концепція» особистості – когнітивна система, що регулює поведінку в певних умовах. Вона охоплює дві підсистеми: особистісну ідентичність і соціальну ідентичність. Перша відноситься до самовизначення в термінах фізичних, інтелектуальних і моральних особистісних рис. Друга складається з окремих ідентифікацій і визначається належністю людини до різних соціальних категорій: раси, національності тощо. Поряд із особистісною ідентичністю соціальна є важливим регулятором самосвідомості й соціальної поведінки.

Найважливіші положення теорії соціальної ідентичності:

- 1) соціальна ідентичність складається з тих аспектів образу «Я», які впливають із сприйняття індивідом себе як члена певних соціальних груп;

- 2) індивіди прагнуть збереження або підвищення своєї самооцінки, тобто до позитивного образу себе;
- 3) соціальні групи (або категорії) і членство в них пов'язані з позитивною або негативною оцінкою, отже, й соціальна ідентичність може бути позитивною або негативною;
- 4) оцінка своєї групи індивідом здійснюється шляхом соціального порівняння ціннісно значущих якостей і характеристик. Порівняння, результатом якого стає позитивна відмінність своєї групи від чужої, породжує високий престиж, негативна – низький [169, с. 47].

У сучасній психологічній науці дослідження соціальної та етнічної ідентичності часто концентрується на феномені кризи ідентичності. Ця криза може бути спричинена не тільки складністю визначення своєї ніші в суспільстві, а й утратою позитивних уявлень про свою групу [169, с. 48]. Г. А. Андреева, пояснюючи вплив соціальної нестабільності, використовує концепцію Е. Дюркгайма та його ідею про соціальну солідарність як найважливішу умову функціонування суспільства, оскільки саме її існування забезпечує порядок, успішну соціальну взаємодію між людьми й виникнення колективної свідомості. Соціальна толерантність дозволяє досягнути гармонійного соціального існування.

В умовах суспільних трансформацій старі соціальні норми вже не працюють, а нові ще не сформувалися, нівелюються традиційні цінності. Е. Дюркгайм артикулює тезу про аномічне самогубство, пов'язане зі втратою людиною цінностей в період перебудови суспільства. Отже, саме цей підхід дозволяє обґрунтувати взаємозв'язок нестабільного стану соціуму та міри руйнації соціальної ідентичності суспільною нестабільністю [169, с. 45-46].

Слідом за Г. А. Андреевою, О. Омельченко підкреслює значущість впливу соціально-психологічних факторів на процес формування соціальної ідентичності сучасного українця [169, с. 48].

У свою чергу, Ю. О. Михальчук концептуалізує поняття «етнічне самовизначення». На її думку, етносамовизначення передбачає формування позитивної етнічної ідентичності. Основою етносамовизначення є певний рівень фізичного, психічного, інтелектуального та духовного розвитку суб'єкта, тоді як досягнення високого рівня етносамовизначення виступає результатом дії внутрішнього психологічного механізму формування стійкої етнопозиції – готовності представника етнічної спільноти до захисту фундаментальних інтересів свого етносу (таких як збереження мови, культури, довкілля) [152, с. 6-7]. І навпаки, негативне сприйняття своєї етнічної належності (яке значно зростає за несприятливих економічних, соціальних, політичних умов) може породжувати дезадаптацію у соціокультурному просторі, фрустрацію в контексті особистісної та професійної самореалізації, що пояснює масові міграції за кордон заробітчани. Мігрантів можна умовно поділити на дві категорії: на тих, які усвідомлено здійснюють вибір і виїжджають назавжди; і тих, які їдуть з метою заробляння грошей, покращення матеріального добробуту сім'ї, повертаються на батьківщину і ведуть традиційний спосіб життя, при цьому демонструють «індивідуалізм», не беручи участі в суспільних перетвореннях і будучи зневіреними щодо позитивних змін соціокультурного середовища на батьківщині.

Таким чином, етнічна ідентичність як складова частина соціальної ідентичності тісно пов'язана з особистісною ідентифікацією і детермінує професійне самовизначення, впливаючи на вибір фаху і загалом на реалізацію особистості.

Ж. Піаже розглядає розвиток етнічної ідентичності як створення когнітивних моделей, пов'язаних з поняттям «батьківщина». Він переконує, що наслідком знань про етнічні явища є етнічні почуття, які переживаються людиною. Дослідник виділяє три етапи у формуванні етнічної ідентичності:

1) на першому етапі (6-7 р.) дитина отримує фрагментарні знання про свій етнос через сім'ю та соціальне оточення; етнічна група у цьому віці не відіграє суттєвої ролі;

2) на другому етапі (8-9 р.) спостерігається ідентифікація дитини з етнічною групою; критеріальними ознаками для неї слугують національність батьків, місце проживання, мова, паростки національних почуттів;

3) на третьому етапі (10-11 р.) у змісті етнічної ідентичності, яка набуває певних обрисів, вагомого значення набувають традиції, звичаї, побут, історія етносу [202].

По-різному оцінюючи вікові межі зародження етнічної ідентичності, окремі дослідники описують перші її вияви вже в дошкільному віці. Більшість же сходиться на тому, що етнічна ідентичність викристалізовується в молодшому підлітковому віці. Дане дослідження перебуває поза межами вказаного періоду і стосується особливостей етнічної ідентичності студентської молоді. Отже, ми матимемо справу вже із більш-менш окресленими обрисами етнічної ідентичності, з особистістю, вже здатною до рефлексії, самопізнання, самоаналізу.

В розвитку етнічної ідентичності студентства відбуваються якісні зміни у структурних компонентах етнічної самосвідомості. Молода людина отримує нову інформацію, збагачує свій досвід. У комплекс етнічних ознак закономірно включаються нові елементи, звертається увага на факт існування спільних предків, історичної долі, релігії. Зростає набір етнодиференціальних ознак. На когнітивному рівні особистість починає структурувати етнічні характеристики. Т. Стефаненко зауважує, що в процесі розвитку етнічної ідентичності особистість завжди проходить шлях від дифузної до реалізованої ідентичності, усвідомлення належності до етнічної спільноти [202, с. 168–220]. Дослідниця підкреслює, що етнічний статус упродовж життя залишається майже незмінним, хоча й є при цьому динамічним утворенням. Може відбутися переосмислення лише ролі етнічної

належності у житті особистості, що веде до трансформації ідентичності. У цьому контексті Ю. Павлов також вважає, що «етнічна ідентичність не статичне, а динамічне утворення, тому зовнішні соціальні обставини можуть стимулювати людину будь-якого віку до переосмислення ролі етнічної належності в житті» [202, с. 219]. Зазначається, що рівень усвідомлення етнічної належності значною мірою залежить від наявності поліетнічного чи моноетнічного середовища. Етнічна ідентичність яскравіше виражається в тій ситуації, коли особистість живе в етнічному середовищі, що істотно відрізняється від власного. Іншими словами, в поліетнічному оточенні особистість швидше усвідомлює свою ідентичність.

Якщо певні ознаки етнічної групи не імпонують особистості, то вона може обирати іншу ідентичність. За Е. Еріксоном, можна стверджувати, що у людини з'являється свобода вибору в плані ідентичності: або ідентифікація з групою, членом якої людину сприймають інші, або ідентифікація з групою домінантною більшої. Якщо в молодій людині сформована позитивна етнічна ідентичність, то вона слугує їй основою для психологічної безпеки і стабільності, що вже є важелем руху до самоактуалізації особистості [202].

Розмірковуючи в контексті проблеми, Л. Дробижева зазначає, що людина може прийняти етнічну самоідентифікацію, але водночас негативно оцінювати групу. Це дуже небезпечна ситуація: формується негативна етнічна ідентичність. Для українського етносу така тенденція є показовою. Особистість переживає почуття неповноцінності, ущербності, навіть сорому за свій етнос. Окреслена ситуація є дуже несприятливою для особистісного зростання. З цього приводу Н. Лебедева описує «синдром нав'язаної етнічності», а також визначає способи переборення цього явища [26].

М. Б. Боднар своїм емпіричним дослідженням підтверджує гіпотезу про те, що самоактуалізація студентської молоді відбувається значно ефективніше за умови усвідомлення, розвитку, конкретизації етнопсихологічного компоненту життєвих орієнтацій [25, с. 15].

Етнокультурна самоідентифікація становить необхідну передумову формування сенсожиттєвих орієнтацій студентської молоді. Етнічна група є однією з найоптимальніших спільнот, належність до якої створює можливості для успішного саморозвитку та самоздійснення людини. Процес етнічної самоідентифікації здійснюється на таких рівнях: об'єктному; об'єктно-суб'єктному та суб'єктному; в основі підвищення рівня етнічної самоідентифікації лежить зміна мотивації: від зовнішньої, пов'язаної зі звичаєво-традиційними стимулами, через зовнішньо-внутрішню (або внутрішньо-зовнішню), де посилюється роль особистості в прагненні ідентифікувати себе зі своїм етносом, до внутрішньої, яка характеризується зростанням активної ролі суб'єкта як представника етносу. У процесі розвитку етнічної самоідентифікації спостерігається все більше усвідомлення, структурування, розгортання та конкретизація життєвих орієнтацій. Це знаходить відображення у цілях життя студентства, пов'язаних зі структуруванням майбутнього, насиченістю життя, що виявляється у теперішньому, задоволеністю самореалізацією, пов'язаною з минулим [25, с. 16].

Ю. О. Михальчук запропонувала термін «етносуб'єктність», під яким розуміє результат засвоєння успішної етнічної самоідентифікації представником етносу правил, норм, особливостей своєї етнічної групи, що виникає на певному етапі його соціалізації, внаслідок чого індивід набуває здатності ухвалювати рішення стосовно важливих життєвих цілей, що мають смисл для нього і значення для етносу. Завдяки етносуб'єктності формується відповідальність, тобто усвідомлення необхідності, обов'язок взаємодії особистості з соціумом, що дає можливість змінювати соціальне середовище і самого себе [152, с.7]. Отже, етносуб'єктність – найвищий рівень етнічної ідентифікації, основним критерієм якого є відповідальність особистості перед етнокультурним доквіллям як у повсякденному вчинкуванні, так і в життєдіяльності суб'єкта загалом.

Таким чином, етнічна ідентичність – це багаторівневий феномен, який базується на етнічній матриці колективного несвідомого, проектує самоототожнення особистості з певним етносом, включає когнітивний, афективний та поведінковий аспекти, отже, є глибинно-психологічним складником соціальної ідентичності. Врахування цього чинника особливо важливе в сучасних соціокультурних умовах, що характеризуються швидкоплинністю подій, інтенсивним впровадженням елементів інших культур як Заходу, так і Сходу, виникненням різних релігійних течій, нових соціокультурних потреб тощо. Слід відзначити, що політична незрілість та економічна нестабільність в нашій державі і процеси глобалізації спричиняють конфлікт між «соціокультурним-реальним» і «соціокультурним-ідеальним», що становить на сьогодні гостру проблему професійного самовизначення особистості. Наше дисертаційне дослідження дозволяє конкретизувати тезу про те, як етнокультурні чинники соціально-економічного поступу сучасної України впливають на професійне самовизначення особистості.

Під особистісною ідентичністю З. С. Карпенко розуміє переживання (усвідомлене, а також невідрефлексоване) власної тотожності (самореферентності), визначеності (екзистенційно-сислової унікальності), цілісності як внутрішньої інтегрованості різних спонукань, часової неперервності існування як самовідтворення й актуалізації особистого потенціалу, цільності як спрямованості на реалізацію індивідуально специфічних життєвих завдань, автентичності як несимулятивному втіленні себе в певному життєвому проекті, наративі. Перелічені ознаки его-ідентичності є неадитивними, когерентними і репрезентують рекурентне розгортання феномена за рівнями системно-структурної організації суб'єктивної реальності.

Слідуючи логіці порівневої організації суб'єктивної реальності як цілісного феномену, З. С. Карпенко реінтерпретує відомі психоаналізу типи

ідентифікацій і види ідентичностей з точки зору експлікованої в них особистісної цінності і відповідного їй життєвого завдання.

Наприклад, первинна ідентифікація у вигляді симбіотичного існування й емоційної єдності матері і дитини свідчить про наявність тілесної (психосоматичної) самості в останньої, що оптимально сприяє задоволенню її базових потреб з метою виживання.

Вторинна ідентифікація як захисна реакція від імперативного тиску культурних стандартів предметної діяльності й індивідуальної поведінки гарантує задовільну адаптацію і засвоєння етносу наявної культури.

Інтроєктивна ідентифікація пов'язана з функціонуванням людини в іпостасі особистості і передбачає інкорпорацію властивостей референтних осіб як заміщення об'єктних відносин моральною саморегуляцією.

Проективна ідентифікація цілком відповідає рівневі репрезентації індивідуальності як механізму культуротворчості.

Постмодерністський «винахід» – наративна ідентичність – представляє духовну самість як підсумок ідентифікації з Абсолютом і необмеженими можливостями контекстуального самовизначення з метою безперервного трансцендування автентичного життєвого шляху [100].

У контексті нашого дослідження важливо з'ясувати місце і роль професійної ідентичності серед вищеназваних конструктів.

Л. Б. Шнейдер вважає, що професійна ідентичність – це психологічна категорія, яка стосується усвідомлення своєї належності до певної професії і певної професійної спільноти. Професійна ідентичність детермінована професійним спілкуванням і професійним досвідом, репрезентується мовленнєвими засобами людини через образ Я. Відтак, професійна ідентичність – це, по суті, аспект специфічної інтеграції особистісної та соціальної ідентичності в професійній реальності. Причому вихідною інстанцією є самосвідомість [237, с. 133].

Окремі аспекти професійної ідентичності суб'єкта діяльності висвітлено в працях Л. Б. Шнейдер, О. П. Єрмолаєвої, Н. Л. Іванової,

О. В. Конєвої, М. С. Пряжникова та ін. Узагальнення існуючих поглядів на цю проблему дозволяє визначити, що професійна ідентичність – це складний інтегральний феномен, який є продуктом тривалого особистісного та професійного розвитку. Він формується переважно на досить високих рівнях оволодіння професією, являючи собою стійке узгодження основних елементів процесу професійного розвитку [125].

Існує більш широкий контекст використання поняття професійної ідентичності. Наприклад, Т. В. Міщенко вважає, що під професійною ідентичністю можна розуміти характеристику суб'єкта, який обирає і реалізує спосіб професійної взаємодії з навколишнім світом та здобуває самоповагу завдяки виконанню цієї діяльності. На її думку, професійна ідентичність зумовлює функціональне та екзистенційне поєднання людини і професії. Таке поєднання має відповідні компоненти: розуміння своєї професії, прийняття себе в ній, уміння добре і з користю для інших виконувати свої професійні функції [126].

За Т. А. Тамаковою, професійна ідентичність є одним із провідних критеріїв становлення професіонала. Це певний стан особистості, який людина сама задає і до якого прагне. Професійна ідентичність притаманна тільки тій категорії людей, у котрих стрижневою основою ідентифікації є професійна діяльність; вона виступає фактором їх психологічного благополуччя. Особистісне і професійне дуже тісно пов'язані, особливо у представників «допомагаючих» професій: «особистісний простір ширший за професійний, особистісне лежить в основі професійного, особистісне визначає початок, хід і завершення професійного».

Шляхи, способи і умови формування професійної ідентичності включають: отримання професійного досвіду, особистісний розвиток, соціальну підтримку, професійне випробування, рефлексію, взаємозв'язок і зворотний зв'язок, наявність прикладу для наслідування, дія яких забезпечується системністю і взаємопов'язаністю. Частково вони

складаються під час традиційного навчання, реалізуються в процесі саморозвитку особистості і в процесі спеціально організованого професійно орієнтованого навчання. Професійний досвід на різних етапах життєдіяльності є результатом і методом розвитку особистості.

Деякі дослідження вказують на необхідність насиченості навчального плану для підготовки спеціалістів доцільними методами, які будуть сприяти оптимізації становлення професійної ідентичності, розгортанню та інтеграції структур професійного самовизначення [48].

Завершимо обґрунтування дослідження професійної ідентичності чіткою дефініцією Л. Б. Шнейдер: «Професійна ідентичність – це результат процесів професійного самовизначення, персоналізації та самоорганізації, який проявляється в усвідомленні себе представником певної професії та професійної спільноти, певний ступінь ототожнення – диференціації себе зі Справою та Іншими, що проявляється в когнітивно-поведінкових самоописах Я. Професійна ідентичність звернена в сучасне і майбутнє» [237, с. 155].

Розглянуті види ідентичностей є результатом цілісного процесу розвитку особистості, де професіоналізація виступає одним з його важливих складників. За визначенням, онтогенез – психічний розвиток особи впродовж життя полягає в закономірному процесі відносно передбачуваних змін внутрішніх психічних структур і функцій, які полягають у становленні нового й ускладненні вже існуючого. Процес розвитку обумовлюється складною взаємодією внутрішніх (фізичні та психічні потенції та дії організму) та зовнішніх (соціальні, культурні, мікросоціальні тощо) факторів оточуючого середовища [122, с. 174]. У своїй епігенетичній концепції Е. Еріксон вказує, що метою розвитку є ідентичність Его і Самості. До аспектів ідентичності він відносить: 1) унікальність – стрижень, з якого виростає призначення і покликання людини; 2) тотожність – неперервність самосвідомості при наявних змінах і цілісність як узгодженість дій та сенсів; 3) єдність усіх сторін існування і синтез як

узгодження минулих образів себе з нинішнім; 4) соціальна солідарність – зв'язок з ідеями суспільства або соціальної групи [73].

Продуктивним підсумком встановлення основних видів ідентичностей в структурі цілісного Я повинна стати концептуальна структурно-функціональна модель їх співвідношення, яка задає логіку наступного емпіричного дослідження, впливаючи на вибір діагностичних критеріїв та засобів. На рис. 2.1. представлена така модель, з якої випливає, що професійна ідентичність є результатом зближення і взаємного накладання (більшої чи меншої інтеграції) соціальної та особистісної ідентичностей суб'єкта життєздійснення.

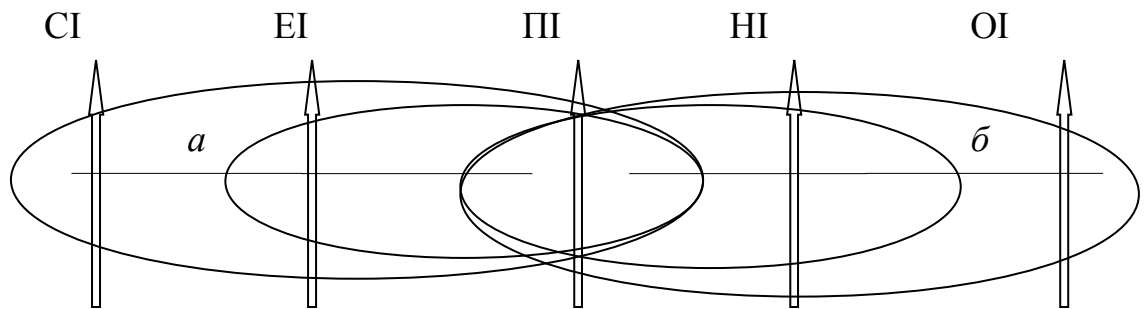

Рис. 2.1. Структурно-функціональна модель детермінації професійного самовизначення особистості

Примітка: CI – соціальна, EI – етнічна, PI – професійна, NI – наративна, OI – особистісна ідентичності; вектор *a* – вплив об'єктивної соціалізувальної детермінації, вектор *b* – вплив самодетермінації.

Важливим складником соціальної ідентичності є етнічна ідентичність, а особистісної – її зростаюча частина (пропріум, за Т. Олпортом) – наративна ідентичність (П. Рікер), що виражає ступінь прагнення до самоактуалізації та досягнення значущих цілей творчої діяльності і самоконструювання. Т. М. Титаренко зауважує: «Якщо класична особистість насамперед освоює полюс порядку, а некласична підкорює полюс хаосу, то постнекласична (тобто, сучасна – Р. М.) не цікавиться жодним із цих полюсів поза його взаємодією з протилежним. Лише діалог життя і культури, Хаосу і порядку стає полем особистісного життєконструювання» [211, с. 95]. Відтак,

життєвий шлях цієї особистості виглядає як ритмічна послідовність циклів самоконструювання, творення себе спільно зі значущим оточенням, професійним і приватним, реальним і віртуальним.

Представлена модель є базовою для виокремлення ключових чинників професійного самовизначення особистості. Вектор зліва направо (а) репрезентує становлення соціальної (в тому числі й етнічної) ідентичності і представляє соціокультурне (а також етнокультурне) самовизначення і зумовлюється відзначеними в п. 1.1 зовнішньо-об'єктивними чинниками: економіко-психологічними, соціально-педагогічними, власне соціо- (в т. ч. етно-) культурними, еколого-психологічними, інтерактивно-символічними. Вектор, спрямований справа наліво (б), репрезентує тенденцію особистісного самовизначення шляхом становлення еґо-ідентичності – самоототожнення й нарративної ідентичності як її найдинамічнішої частини та зумовлюється внутрішньо-суб'єктивними чинниками: психофізіологічними, ціннісно-мотиваційними, рефлексивно-феноменологічними, ортобіотичними, психодинамічними (див. табл. 1.1).

Зустрічні потоки детермінації професійного самовизначення як важливого феномену персоногенезу загалом відзначаються багатьма дослідниками. Так, В. В. Козлов розглядає особистість як систему внутрішніх ідентичностей, або «я-ідентифікацій». Всю множину останніх можна звести до трьох основних категорій: я-матеріальне, я-соціальне і я-духовне. Кожна з цих ідентичностей має свій центр – системоутворювальний фактор. Для я-матеріального це – образ своєї тілесності, тілесність як така і ставлення до тіла. Центром я-соціального є інтегративний статус – соціальне становище, яким наповнений життєвий простір особистості і на яку спрямована її активність. Інтегративним центром я-духовного є сенс життя. Він перебуває в тісному зв'язку з цінностями [111].

Н. Л. Іванова стверджує, що соціокультурна ідентичність має певну будову, в її основі – «базова ідентичність, над нею – індивідуально-

особистісна і далі – професійно-ділова» [90, с. 58]. А С. Д. Литвин-Кіндратюк вважає, що основному, базовому рівню соціокультурної ідентичності відповідають компетенції життєзабезпечення (етноестетична, етнуетична, етновалеологічна, етногосподарська компетенції тощо [135, с. 142].

О. В. Завгородня пропонує складнішу й диференційованішу модель. Вона виділяє два центри особистості. Це – еґо, як центр, що забезпечує безпосередню взаємодію із зовнішнім світом і досягнення в ньому, і самість, пов'язана з внутрішньою суттю особистості. Відповідно, в особистості формується інтеріндивідний, пов'язаний з еґо і зовнішніми взаємодіями, й інтраіндивідний, пов'язаний із самістю і внутрішніми психічними процесами, аспекти. Крім того, на основі інтеріндивідного аспекта утворюється метаіндивідний, під яким розуміється інобуття особистості поза індивідом в інших людях і продуктах творчості. Аналогічним чином на основі інтраіндивідного аспекта виникає трансіндивідний, пов'язаний з освоєнням простору колективного несвідомого, що дозволяє ототожнитися з людством загалом, життям, духом і космосом. У психологічно здорової особистості еґо і самість перебувають у гармонійній взаємодії, утворюючи інтегрований подвійний центр. В акмеологічній моделі особистості О. В. Завгородня виокремлює рівні глибинної генетично зумовленої основи (1), взаємодії з природно-культурною реальністю (2) і духовно-творчих устремлінь (3) [81].

Наведені приклади концептуалізації структури особистості з огляду на внутрішній і зовнішній вектори детермінації персоногенезу підтверджують, на нашу думку, правомірність запропонованої онтогенетичної логіки розгляду професійного самовизначення. Тут слід особливо наголосити, що саме місце «зустрічі» консервативних етнічних стереотипів і мінливих життєвих планів та перспектив зумовлює складну й неоднозначну «драматургію» професійного самовизначення особистості.

Відзначена вище аномія, що супроводжує трансформаційні процеси в українському суспільстві, на яку накладаються масові глобальні тенденції

світового цивілізаційного розвитку, помножує проблеми вікової кризи ідентичності, зорієнтовуючи молоду людину на професійну мобільність, етнокультурну толерантність і множинність шляхів саморозвитку і професійної самореалізації. Цього аспекту стосується і пропозиція Ю. М. Швалба перейти від звичного відношення «особистість – навколишнє середовище» до відношення «особистість – життєвий простір», яке будується на принципах особистої ідентичності і трансформації [235].

Зі структурно-функціональної моделі досліджуваного феномену впливає принаймні два критерії з підпорядкованими їм субкритеріями чинників детермінації професійного самовизначення і один результативний критерій цього процесу. Конкретно: 1) критерій соціокультурної референтності (співвіднесеності) з субкритеріями диспозиційної та етнокультурної релевантності (значущості); 2) критерій інтенціонально-особистісної референтності (автентичності) з субкритеріями сенсорно-перцептивної модальності й екзистенційно-ціннісної спрямованості; 3) критерій мотиваційно-професійної релевантності як підсумковий індикатор когерентності професійного вибору. Відтак завданням емпіричного дослідження було встановлення значущості впливу етнокультурного чинника на професійне самовизначення особистості в околі множинної взаємної детермінації досліджуваного феномену.

2.2 Культурно-історичне спричинення професійної стратифікації населення Галичини: компаративний аналіз

На сучасному етапі розвитку українського суспільства першочерговим завданням є врахування впливу соціокультурних процесів на професійне самовизначення і самореалізацію особистості [12; 13; 44; 45; 70; 83; 96; 220; 123; 128; 130; 137; 138; 148; 150; 154; 155; 160; 163; 166; 182; 186;

188; 194; 196; 200; 204; 220; 230; 231; 242; 243]. Ця теоретична розвідка передбачає застосування порівняльного конкретно-історичного аналізу соціокультурних явищ, що дозволить перевірити правомірність екстраполяції професійної стратифікації населення галицького регіону з минулої столітньої давнини на сучасний стан зайнятості.

Відомо, що характерною рисою соціокультурного простору Доби Модерну є полікультурність. У літературі часто зустрічаються терміни «мультикультуралізм» та «полікультурність», які вживають як синоніми. А. Колодій вважає, що для української мови природнішим є вживання термінів «культурна різноманітність», «багатокультурність» або «полікультурність». О. Є. Блинова не заперечує, що ці поняття є синонімами, а мультикультуралізм є специфічним поняттям [24, с. 40].

За Є. В. Чорним, мультикультуралізм – це ідеологія, політика і соціальний дискурс, який визнає правомірність і цінність культурного плюралізму, доцільність і важливість різноманітності культурних і субкультурних форм (етнічні, релігійні, расові, соціальні, політичні і т. д.) [230, с. 71]. Є. В. Чорний зауважує, що термін «мультикультуралізм» вживається здебільшого зарубіжними науковцями, а «полікультурність» – вітчизняними.

Поняття соціальної стратифікації означає сукупність розташованих у вертикальному порядку соціальних шарів, зокрема, бідних, заможних, багатих (страта (stratum) – шар, верства). Основними вимірами стратифікації є дохід, влада, освіта, престиж [24, с. 11].

Детальніше зупинимося на даних стратифікації працездатного населення Галичини, яка перебувала у складі Австро-Угорщини, у 1910 р. Цей період характеризується значними якісними та кількісними змінами етнічного складу населення, його структури, неординарними є міжетнічна взаємодія, соціокультурні, етнопсихологічні процеси та розподіл праці цього регіону.

Як підкреслює вітчизняний дослідник І. С. Монолатій, територія Галичини може вважатися своєрідним механізмом соціального конструювання кордонів між етносоціальними групами. Як зауважує Н. Яковенко, багатомовне і багатоетнічне галицьке місто стало «полем дослівно щоденних контактів різних культурних світів» [155, с. 110-111].

Підсумки професійної зайнятості українців порівняно з основними етнонаціями західноукраїнських земель [155, с. 137] (згідно із загальною кількістю населення і вживаною мовою) ілюструють такі дані:

Таблиця 2.1

Страти і мовний поділ населення Галичини в 1910 р.

Основні вживані мови, інші мови	Кількість осіб, які мають професію; належність до основних професій або професійних страт					
	Землеробство і лісництво	Промисловість і промисел	Торгівля і транспорт	Суспільна служба і вільні професії	Військові службовці	Особі без професій
Німецька	32 933	20 242	15 284	3494	12 527	5660
	0,5%	2,6%	2,0%	1,3	17,6%	1,8
Польська	2 881 034	642 620	686 602	206 487	28 093	225 331
	49,1%	84,3%	89,0%	81,2%	39,5%	74,4%

Продовж. табл. 2.1

Русинська	2 943 097	81 903	58 988	38 240	21 093	64 704
	50,2%	10,7%	7,6	15,0%	29,7%	21,4%
Інші	5192	15 788	10 038	5809	2742	6862
	0,1%	2,1%	1,3%	2,3%	3,8%	2,2%
Разом	5 863 044	761 763	771 551	254 246	71 077	302 843
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

І. Монолатій висновує, що упродовж останньої третини ХІХ – початку ХХ століть структурованість західноукраїнського суспільства за етнічною ознакою тісно пов'язувала соціальні суперечності з етнічними. Характерні для цього періоду міжетнічне напруження, боротьба польської шляхти й українського села визначали сутність польсько-української взаємодії у Галичині. Однак слід зауважити, що і трансформація традиційних ролей єврейського і неєврейського (християнського) населення створювала поле власного міжетнічного конфлікту.

Ще одна особливість – відсутність розвиненого індустріального сектору на західноукраїнських землях – визначала структуру всіх складників етносоціального простору Галичини. Саме тому однією з визначальних цінностей виступала земля, з якою пов'язана багатовікова практика передачі важливого соціального досвіду. Культурний поділ праці призвів до усталення міжетнічної соціокультурної дистанції між містом і селом. Суттєвим тут було самоусунення українців від міста та урбанізації загалом. Головною причиною цього є специфіка мислення традиційного суспільства.

Останнє підтверджують такі паремії: «Весняний день рік годує», «Сій овес, коли боса нога на ріллі не мерзне», «Хто влітку дармує, той взимку біду чує», «Матінка-земля», «Земля-годувальниця», що, за З. С. Карпенко, уособлюють хліборобські ціннісні налаштування українців [101, с. 263].

Основні ролі в економічному житті 1867-1914 рр. визначалися соціально-професійною структурою, в якій українці асоціювалися із сільськогосподарськими виробниками. Дослідники відзначають, що сільське населення того періоду складалося з «хлопів» і «попів». Євреям були притаманні такі фахові заняття: ремесло, торгівля, вільні професії; поляки займали панівне становище у міському самоврядуванні й управлінні західноукраїнськими землями [156, с. 132-133].

Поліетнічність на теренах Галичини досліджуваного періоду, за І. С. Монолатієм, слушно відображає вислів «свій чужий». Український

етнос, незважаючи на кількісну перевагу на «рідній землі», не займав панівного становища. Така позиція титульного етносу пояснюється насамперед соціальною поведінкою, яка базується на історичному досвіді та архетипах колективного несвідомого.

До основних соціокультурних архетипів слід віднести архетип «Земля-Годувальниця», який у Добу Модерну найсильніше проявлявся в соціальній поведінці українців, тоді як у постмодерністський період перестав домінувати. Попри те архетипи «Матінки-Землі», «Матінки-Берегині» продовжують проявлятися у поведінці українців.

Власне український варіант архетип Матері має форму «Жінки-Покритки», що репрезентує довірливу чуттєву жінку (архетипне значення – обезглавлена), вперше інтерпретує З. С. Карпенко [101, с. 320]. Цей архетип особливо проявився в пострадянський період, коли жінки-заробітчанки масово мігрували за кордон у пошуках кращої долі. З іншого боку, така жінка характеризується маскуліністю, беручи на себе роль годувальниці сім'ї, що виражається паремією: «Жінка у хаті три кути тримає».

На думку О. І. Жорнової, найбільш уживані архетипи соціального життя, котрі визначають уявлення українців про «хороші» суспільство, людину, становлять дуальні опозиції: добро – зло, добрий – злий; краса – потвора, красивий (вродливий) – потворний (негарний); щедрість – жадібність, щедрий – жадібний; працьовитість – ледарство, працьовитий – ледачий.

Авторка наголошує, що архетипи, які не притаманні українській ментальності, здебільшого сприймаються з упередженістю. Це архетипи соціального життя західної культури, котрі увійшли в ужиток через політику, ідеологію, науку, освіту. Їх досить чітко класифікував М. Мертон: активний – пасивний; конструктивний – деструктивний. На рівні соціальної практики друга пара набуває здебільш ментального формату: слухняний – неслухняний, керований – некерований, дисциплінований – недисциплінований тощо [79, с. 141-142].

Архетипна структура колективного несвідомого українського етносу містить особистісні риси, які не завжди позитивно проявляються: надмірна терплячість, відчуття меншовартості та ін. Такі етнопсихологічні риси потребують психотерапевтичного перетворення у «здорову» терплячість, автентичність, адекватну самооцінку, що є першочерговим завданням духовного розвою сучасного українського суспільства.

Таким чином, екскурс у Добу Модерну дозволяє зробити висновок про соціальну стратифікацію населення: найнижчий шар становили українці-русини, середнім прошарком були євреї, верхній шар склали поляки та німці. Слід зауважити, що євреї традиційно вирізнялися професійною мобільністю, схильністю до підприємництва, поляки та німці зазвичай демонстрували управлінські якості, тоді як українці виділялися професійною негнучкістю, постійною репродукцією сільськогосподарських традицій. Позитивним аспектом такої ситуації було збереження ментальності, етнічної самобутності, пронесеної крізь віки, через поневолення, панування інших народів.

На жаль, ми не маємо змоги порівняти професійну динаміку населення Галичини за етнічною ознакою після возз'єднання з Радянською Україною включно до теперішнього часу. Управління статистики на сьогодні не фіксує професійну зайнятість населення за основними етнічними групами, тому аналогічних даних для порівняння з історичним періодом 1910 року немає. Статистичні дані сучасної України окремо відображають етнічний поділ, мовний склад та зайнятість населення на певній території. Зупинимося детальніше на національному складі та мовному поділі сучасної території Галичини: Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей.

Отже, у ході Всеукраїнського перепису населення 2001 року було опубліковано дані про чисельність окремих етнографічних груп українського етносу (бойки, гуцули, лемки, литвини, поліщуки, русини), які постійно проживають у державі.

Загальна кількість представників цих субетносів нараховувала на дату перепису (2001 р.) 32,4 тисячі осіб. Основним місцем їх проживання були дві західні області (Закарпатська – 10,2 тисячі осіб, або 31,5% усієї кількості та Івано-Франківська – 21,5 тисячі або 1,1%) та Львівська (196 осіб або 0,6%). В інших 23 регіонах їх загалом налічується 179 осіб.

В якості рідної мови гуцули, лемки та бойки визнають переважно українську мову (99,9%, 94,4%, 86,3), тоді як русини здебільшого віддають перевагу своїй етнографічній групі (66,0%) і лише третина з них (31,0%) – українській. Бойків налічується 10,7% осіб, для яких рідною мовою є мова етнографічної групи.

Слід зазначити, що, крім українців, в Україні проживає 10,7 мільйона (22,2%) представників національностей та народностей інших державних формувань. Абсолютна і відносна кількість російського населення скоротилася в усіх регіонах, проте найбільше в Західному регіоні. Зокрема, у Львівській та Івано-Франківській областях, де росіян поменшало більш ніж на половину (на 56-53% від кількості 1989 року), у Тернопільській області – на 47-40%.

Білоруси розселені по території України досить рівномірно і мешкають, як і росіяни, в усіх регіонах без винятку. Зокрема, в Івано-Франківській області їх кількість незначна і становить близько 1,5 тисячі осіб, тоді як етнічних поляків у Львівській області – 18,9 тисячі осіб, а у Тернопільській – 4,2 тисячі осіб.

Євреїв в Івано-Франківській та Тернопільській областях менше тисячі осіб у кожній. Зменшення єврейського населення пов'язано з тим, що вони почали масово виїжджати на історичну батьківщину. Українських німців не зафіксовано на теренах сучасної Галичини.

За даними перепису населення вживання російської мови скоротилося у Тернопільській, Львівській, Івано-Франківській, де питома вага населення,

яке вільно володіє російською мовою, у 2001 році зменшилася до 19-29% порівняно з 1989 роком (53-63%).

З мовно-етнічних процесів, які відбуваються в галицьких областях Західної України, впливає стійка тенденція до національного самовизначення. Повною мірою це стосується й українців. Переписом зафіксовані прояви фактичної двомовності населення, які характеризуються зменшенням цього явища на заході країни поряд із подальшим його розвитком на сході та півдні [166].

Нижче подано розподіл населення за статусом зайнятості в трьох галицьких областях – Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській (табл. 2.2).

Таблиця відображає ситуацію економічної зайнятості досліджуваного регіону, не менш важливими є попит і пропозиція професій на ринку праці. Центри зайнятості зробили такі висновки щодо ситуації на ринку праці: існує надлишок пропозиції щодо професій економістів, бухгалтерів, менеджерів, юристів, дизайнерів, у дефіциті є професії робітничого профілю: слюсар, зварювальник, токар, інженери всіх напрямків, будівельні спеціальності, швачки. Така ситуація на ринку праці пояснюється глобалізацією, появою Інтернет-мережі, впливом засобів масової інформації, «американізацією», зміною цінностей соціокультурного середовища. Робітничі професії вважаються непрестижними, як і освіта у професійно-технічних училищах.

Таблиця 2.2

Професійна стратифікація населення сучасної Галичини

Франківська, Львівська, Тернопільська області	Всього осіб	Працюючі за наймом	Члени колективу, підприємств, кооперативів	Роботодавці	Самозайняті	Безплатно працюючі члени сім'ї	Не класифіковані за групами
Законодавці, вищі державні службовці, керівники	157258 8,6%	132342 10%	4664 19,6%	16132 96,74 %	4119 15%	1 0,07%	-
Професіонали	198515 11%	191947 14,3%	2237 7,1%	-	336 2,3%	-	3995 1,04%
Фахівці	237075 14%	234367 17,8%	3289 8,5%	4 0,02%	787 5,2%	1 0,07%	-
Технічні службовці	53399 3%	52606 4%	653 2%	-	49 0,14%	91 7,3%	-
Працівники сфери обслуговування та торгівлі	162995 9%	142566 11%	1711 4%	387 1%	12274 36,6%	2 0,14%	-
Кваліфіковані працівники сільського та лісового господарства, рибальства	31597 1,7%	27663 3%	1834 5%	441 1,5%	1501 7,8%	158 12,2%	-
Кваліфіковані працівники з інструментом	177351 10%	170133 13%	2995 9%	8 0,04%	2956 9,8%	40 3,3%	-
Оператори та складальники устаткування	225287 12,2%	214829 16%	7142 23%	-	3188 11,4%	128 10,25%	-
Найпростіші	555069	132134	6496	-	889	577	378273

професії	30%	10%	21%		5,46%	40%	98,96%
Особи, які поточно вказали або не вказали професії	9204 0,5%	7031 0,9%	260 0,8%	158 0,7%	1341 6,3%	367 26%	-
Всього зайнятих економічною діяльністю	1807750 100,0%	1340995 100,0%	31281 100,0%	17130 100,0%	34687 100,0%	1387 100,0%	382268 100,0 %

Сучасні дослідники виділяють такі культурні ознаки постмодерністського періоду: поліетнічність, інтенсивне впровадження елементів інших культур, конфесійна різноманітність, політична нестабільність, глобалізація, розповсюдження Інтернет-мережі, мобільного зв'язку, швидка поява інновацій, недетермінованість суспільних процесів, фрагментація і невпинність соціального життя, прогрес, раціональність, загальний плюралізм. Такий динамічний і строкатий соціокультурний ландшафт своєрідно впливає на професійний вибір сучасної молоді людини.

Співставлення історично-ментального досвіду із поточною ситуацією професійної реалізації особистості у соціумі пояснює:

- 1) низький управлінський потенціал в українському суспільстві (зокрема і на державному рівні);
- 2) масові міграції за кордон з метою заробляння грошей – «втеча від панування на своїй землі» (часто, повертаючись на батьківщину, люди ведуть традиційний спосіб життя, проявляючи індивідуалізм, байдужість до позитивних змін у суспільстві);
- 3) соціальна дезадаптація до складних умов глобалізації (конфлікт ментального і нового);
- 4) гендерні стереотипи щодо традиційного розподілу професійних ролей та ін.

Отже, порівняння професійно-етнічної стратифікації Доби Модерну (1910 р.) з сучасними статистичними даними (2001 р.) професійної зайнятості українського населення дозволяє зробити висновок про вплив традиційних ментально-культурних матриць на вибір професії. Архетипи колективного

несвідомого українського народу активно реалізуються і зараз, хоча назріла потреба у нових соціальних атитюдах, моделях поведінки, які гармонійно поєднували б елементи споконвічної ментальної культури етносу з новаціями сьогодення. Ми вважаємо, що і в постмодерністський період етнокультурні чинники є вагомими детермінантами професійного самовизначення особистості.

Попри те, що в Україні зберігаються риси традиційного суспільства, дедалі відчутніше усвідомлюється потреба переходу до інноваційної моделі розвитку держави. Адже від кінця XIX століття бурхливий розвиток науки і техніки докорінно змінив майже всі сфери людського життя. Якщо раніше техніка залишалася незмінною протягом життя кількох людських поколінь, то сьогодні кілька поколінь техніки змінюється протягом одного покоління людей. І темп цей тільки прискорюється. Інновації стають по-справжньому всеохопними, що дає підстави говорити про поступове утвердження так званого інноваційного суспільства. Дослідження українського Центру «Соціальний моніторинг» під керівництвом П. Д. Фролова показало найбільш позитивне ставлення до інновацій з боку студентської молоді. З'ясовано, що термін «інновація» в уявленнях цього контингенту пов'язаний насамперед зі сферами економіки, політики, виробництва та екології. Дослідник робить застереження, що інновації, які стосуються соціальної, духовної, приватної та побутової сфер, мають бути більш обережними і локальними. Відповідальність за гальмування інновацій в Україні покладається насамперед на політиків і державних службовців. Наголошується, що найбільшою мірою сприяють упровадженню інновацій учені, представники середнього і малого бізнесу [219].

Наше дослідження покликано актуалізувати проблематику етнокультурної детермінації професійного самовизначення особистості з тим, щоб компенсувати брак об'єктивної інформації про вплив етнокультурних чинників на професійне самовизначення особистості.

2.3 Обґрунтування дизайну і характеристика експериментальної вибірки

Дані демографічної, виробничо-економічної та соціологічної статистики, представлені в попередньому підрозділі, змальовують загальне соціокультурне тло, на якому відбуваються інтенсивні психолого-педагогічні процеси, пов'язані з професійним самовизначенням особистості в період зрілої юності.

Оскільки бурхливі соціально-політичні події ХХ століття докорінно змінили етнічний склад населення західноукраїнських (галицьких) областей у географічних межах сучасної України, етнокультурні чинники професійного самовизначення особистості стосуються не етнонаціональних (власне етнічних), а субетнічних, культурно специфічних особливостей впливу способу життя, господарювання, традицій та звичаїв, діалекту, фольклору, акцентуацій менталітету й т. ін. окремих етнографічних груп, що населяють Прикарпаття, на професійний вибір випускників шкіл та середніх загальноосвітніх закладів.

На території Івано-Франківської області знаходяться етнографічні регіони Покуття і Опілля, гірські етнографічні групи бойків і гуцулів та переселенні в 1945-1946 роках лемки, що проживають в п'яти селах області компактно та в ряді міст і сіл дисперсно [135].

Перш ніж перейти до характеристики експериментальної вибірки, розкриємо відмінності між поняттями «етнос» та «етнографічна група» (субетнос).

У книзі «Українське народознавство» визначено: «Етнос – стійке об'єднання людей, що історично склалося на певній території на ґрунті спільного походження. Характеризується єдиною мовою, культурою, побутом,

психікою, самосвідомістю. Вживається в значенні «народ». Етнографічна група – територіальна частина етносу, яка вирізняється особливостями традиційної, матеріальної і духовної культури, побуту, інколи діалектом. Такими групами є гуцули, бойки, лемки, поліщуки, подоляни [135].

Характеристика субетнічних груп зазвичай здійснюється за вищевідзначеними критеріями. При цьому психологічні відмінності етнографічних груп сучасними методами психології, як правило, не вивчаються. Домінують описові характеристики, не позбавлені проникливості, наприклад, замкнуті, суворі, прагматичні і войовничі бойки та життєрадісні, толерантні гедоністи гуцули. Проте зустрічаються й тенденційні описи, що видають суб'єктивні вподобання їх авторів. Наприклад, О. В. Хрущ відзначає як найважливішу таку етнопсихологічну особливість горян (йдеться принаймні про два субетноси, що населяють українські Карпати, – бойків та гуцулів), як почуття власної гідності. Свій висновок дослідниця базує на припущенні, що з давніх-давен по високогір'ю розселялись люди сміливі, сильні і незалежні. Боротьба із силами природи, специфічна система виховання, що ґрунтувалась на засадах етнопедагогіки, трудових традицій і народних звичаїв – все це формувало почуття незалежності та власної гідності [227].

На формування почуття власної гідності значною мірою впливали і специфічні для гуцулів сімейно-побутові умови. У гуцулів традиційно після одруження діти отримували певну економічну незалежність – рано починали самостійно вести господарство. Почуття господаря породжувало самоповагу і власну гідність.

З дитячого віку як хлопчики, так і дівчатка відчували свою потрібність. Вони мали чіткі обов'язки, добровільне їх виконання схвалювалося дорослими. Це формувало відповідальність, почуття господаря, а разом з цим і почуття власної гідності.

Як людська повага, так і особиста самоповага приходять саме до того, хто переміг певні труднощі, виявив настирливість, працелюбність, а в окремих випадках сміливість і мужність. Саме такі випробування мав пройти «хлопець», «хлопчище», «парубок», щоб стати «легінем» [227, с.137].

В результаті високо розвинутого почуття власної гідності, заснованого на працьовитості, господарності, дбайливості як єдино правомірних джерелах достатку і заможності, різко негативним є, на думку О. В. Хрущ, ставлення гуцулів до гендлярства, спекуляції, лихварства, не кажучи вже про шахрайство, крадіжки та інші злочинні спроби набуття власності [227, с. 138].

У завдання нашого дослідження не входить уточнення й валідація диференціальних субетнопсихологічних ознак, оскільки це змінило б об'єкт цього дисертаційного дослідження. Дизайн експериментальної вибірки зумовили напрями професійної підготовки, які обрали юнаки і дівчата прикарпатського регіону, до чого їх спонукали різноманітні причини, в тому числі й чинники етнокультурного характеру. Добір експериментальних груп повинен був урахувати традиційність та інноваційність етносу (субетносу), які конструюються його діахронними та синхронними зв'язками з іншими етноспільнотами. Як відзначає М. І. Паньків, діахронні зв'язки забезпечують етнічність чи його частині усталеність, не дозволяють йому злитися з іншими етносами або розчинитися в них; водночас синхронні зв'язки забезпечують інноваційність розвитку, його постійне оновлення. В результаті основа етносу виявляється багатоплановою, включаючи традиційні і сучасні компоненти. Для забезпечення своєї ідентичності кожному народові потрібно зберегти «золоту середину» між цими протилежностями. На зламі XX і XXI ст. в українській культурі взагалі і на Прикарпатті зокрема ця рівновага порушена у бік інноваційних впливів» [135].

Порівняльне емпіричне дослідження проводилося на базі таких навчальних закладів: Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківської теологічної академії та Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв.

Загальна вибірка респондентів становила 180 студентів I-II курсів, з них 50 осіб належали до фізико-математичного, 50 осіб – художнього, 30 осіб – музичного та 50 осіб – теологічного напрямку професійної підготовки. Вибір такого дизайну експериментальних груп був не випадковим. Ми намагалися збалансувати традиційні для прикарпатського регіону професії, пов'язані з народними ремеслами, побутуванням народної пісні та інших фольклорних жанрів, міцними позиціями церкви з переважно греко-католицьким віросповіданням, з інноваційними професіями: Інтернет-технологіями, сучасним образотворчим мистецтвом.

Опитування проводилося анонімно, для отримання узагальненої картини респонденти вказували: вік, стать, національність батька, національність матері, свою етнічну належність, мову, яку знають найкраще, мову, яку вважають рідною, спеціальність, яку здобувають, та навчальний заклад.

Узагальнена характеристика сукупної вибірки та окремих субвбірок з позиції етнічної самоідентифікації досліджуваних наведено в таблицях 2.3– 2.7.

Таблиця 2.3

Етнічна належність респондентів у загальній вибірці

Результати етнічної самоідентифікації	Загальна кількість	Галичани	Гуцули	Бойки	Лемки	Покутяни	Подільяни	Українці	Поляки	Не ідентифікують себе з жодним етносом
Кількість осіб	180	11	41	42	14	5	2	13	1	51
%	100	6,11	22,78	23,33	7,78	2,77	1,11	7,23	0,55	28,33

Аналіз результатів етнічної й субетнічної самоідентифікації за табл. 2.3 показує, що близько третини респондентів уникають чіткого етнокультурного самовизначення. Близько чверті досліджуваних зараховують себе до етногрупи гуцулів (22,78%) і бойків (23,33%). Лемками назвалися 7,78%, а регіональну (галицьку) належність відзначили 6,11% осіб. 7,23% вважають себе насамперед українцями. Інші самоназви не мають значного поширення.

Таблиця 2.4

Етнічна належність респондентів – майбутніх математиків

Результати етнічної самоідентифікації	Загальна кількість	Гуцули	Бойки	Лемки	Українці	Поляки	Не ідентифікують себе з жодним етносом
--	---------------------------	---------------	--------------	--------------	-----------------	---------------	---

Кількість осіб	50	10	10	6	3	1	20
%	100	20	20	12	6	2	40

Аналіз результатів етнокультурної самоідентифікації за напрямками професійної підготовки фіксує деякі нюанси загального розподілу. Так, найбільша кількість етнічно несамоідентифікованих осіб спостерігається у групі майбутніх математиків (аж 40%) за табл. 2. 4., а найменша їх кількість у групі майбутніх музикантів (лише 17%) за табл. 2. 5.

Таблиця 2.5

Етнічна належність респондентів – майбутніх музикантів

Результати етнічної самоідентифікації	Загальна кількість	Галичани	Гуцули	Бойки	Лемки	Покутяни	Українці	Не ідентифікують себе з жодним етносом
Кількість осіб	30	1	8	6	4	4	2	5
%	100	3,33	26,66	20	13,33	13,33	5,26	16,66

Таблиця 2.6

Етнічна належність респондентів – майбутніх священиків

Результати етнічної самоідентифікації	Загальна кількість	Галичани	Гуцули	Бойки	Лемки	Українці	Не ідентифікують себе з жодним етносом
Кількість осіб	50	8	7	15	3	2	15
%	100	16	14	30	6	4	30

Нечисленна група лемків і покутян у цій же субвибірці зростає в рази (від 1–2% до 13%). Очевидно, етнокультурна диференціація і самовизначення особливо важливе для цього контингенту студентів (див. табл. 2. 5). Чин священника обирає удвічі більше бойків, ніж гуцулів, що вказує на усвідомлення першими своєї духовної місії на теренах Галичини.

Таблиця 2.7

Етнічна належність респондентів – майбутніх художників

Результати етнічної самоідентифікації	Загальна кількість	Галичани	Гуцули	Бойки	Лемки	Покутяни	Подільяни	Українці	Не ідентифікують себе з жодним етносом
Кількість осіб	50	3	14	11	1	1	1	6	13

%	100	6	28	22	2	2	2	12	26
---	-----	---	----	----	---	---	---	----	----

Ми припускаємо, що етнокультурні чинники цих субетнічних груп матимуть певні особливості щодо феномену професійного самовизначення особистості, які визначаються специфікою їх матеріальної культури та побуту, особливостями етнокомунікації, мовної картини світу й менталітету, дотриманням певних обрядово-ритуальних традицій (календарних, родинних), характером соціальної диференціації та владно-підвладних стосунків тощо. Проте у завдання емпіричного дослідження не могли потрапити всі можливі ракурси проблеми. Коло експериментальних змінних було обмежено ключовими феноменами, що відображають результативність самоідентифікації особистості в обсязі концептуальної моделі.

2.4 Процедурно-методичне забезпечення констатувального експерименту

З метою перевірки експериментальної гіпотези було відібрано комплекс психодіагностичних методик, чутливих до виокремлених критеріїв чинників професійного самовизначення. Відібраний діагностичний інструментарій являє собою особистісні опитувальники, призначені для вимірювання (у нашому дослідженні) різноманітності та інтенсивності прояву мотивів, інтересів, типів та настанов, які впливають на процес професійного самовизначення особистості [39; 155].

Під особистісними опитувальниками розуміються стандартизовані самозвіти – сукупність методичних засобів, які використовуються для вимірювання окремих властивостей і проявів особистості [156, с. 195].

Аналіз змісту відібраних методик показав, що до субкритерію диспозиційної релевантності чутливий опитувальник особистісних типів

Дж. Холланда, а до субкритерію етнокультурної релевантності – діагностична методика Є. Чорного «Етнічна картина світу», до субкритерію сенсорно-перцептивної модальності чутливий БІАС-тест (Р. Б. Льюїс, Ф. Пуцелік), а до субкритерію екзистенційно-ціннісної спрямованості – діагностична методика Є. В. Чорного «Психологічний портрет»; до критерію мотиваційно-професійної релевантності як фінального індикатору професійного вибору чутливий диференціально-діагностичний опитувальник (ДДО) Є. О. Клімова.

Нижче наводимо характеристику кожної методики, а в Додатку А – їхній зміст.

Методика «Психологічний портрет» (за А. Маслоу), створена Є. В. Чорним, визначає образ адекватної і ефективної чи неадекватної (самоактуалізованої або несамоактуалізованої) «особистості-в-полікультурному середовищі» і дозволяє визначити негативне, позитивне чи нейтральне сприйняття самоактуалізації особистості і, на нашу думку, стосується наративної ідентичності особистості як чинника її професійного самовизначення.

У запропонованому студентам бланку міститься 26 полярних тверджень. У кожному рядку досліджуваним потрібно вибрати одну з протилежних особистісних характеристик, які відповідають бажанню володіти цією рисою.

Для створення «Психологічного портрету» Є. Чорний, модифікував і деталізував характеристики самоактуалізованої особистості, за А. Маслоу (у бланку пункти: 1, 4, 5, 8, 9, 12, 13, 16, 17, 20, 21, 24, 25). Оскільки бланк запропоновано в формі семантичного диференціалу, респондентам було запропоновано і полярні вислови, тобто такі, що не відповідають уявленням про самоактуалізовану особистість (у бланку – це пункти: 2, 3, 6, 7, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 22, 23, 26). З метою виключення стереотипних відповідей за аналогією описи рис самоактуалізованої і несамоактуалізованої особистості

чергуються по лівій і правій сторонах диференціалу. Підсумок по обох пунктах дозволяє зробити висновок щодо самоактуалізації особистості.

Інструкція для досліджуваних студентів виглядала так: «Шановний студенте! Пропонуємо уявити, що професійна підготовка у вищому навчальному закладі зорієнтована на становлення людини, яка відзначається певними особистісними рисами. Ця підготовка буде ефективною, коли досягне своєї мети. Якими з перелічених рис Вам хотілося б володіти?

У кожному рядку бланку виберіть одну з протилежних особистісних характеристик, які відповідають Вашому бажанню володіти цією рисою.

З боку вибраної характеристики треба обвести кружечком ту цифру, яка відповідає бажанню бачити в собі цю рису. Таким чином, у кожному рядку може бути одна обведена цифра: 3 – повністю приймаю, це було б дуже добре для мене; 2 – допустимо, але не обов'язково; 1 – краще, щоб такої риси у мене не було; 0 – це настільки незначна риса, що на неї можна не звертати увагу.

Обробка даних та інтерпретація: спочатку необхідно підрахувати бали, набрані респондентами відносно 13 тверджень, які характеризують образ самоактуалізованої особистості. Позитивним сприйняття образу вважається в тому випадку, якщо досліджуваний набрав від 39 до 26 балів, тобто, в його оцінці тверджень переважали бали 3 або 2.

Потім слід було підрахувати бали, набрані респондентами відносно тверджень, які характеризували образ несамоактуалізованої особистості. Негативним вважалось сприйняття образу, якщо респондент набрав від 39 до 26 балів за відповідними твердженнями.

Нейтральним вважалось сприйняття образу, якщо респондент набрав від 13 до 0 балів по відношенню до полярних тверджень, тобто, в його оцінці тверджень переважали бали 1 або 0, а також, коли різниця між сумами балів, набраних за полярними шкалами, становила від 13 до 0 балів (Додаток А.1).

Методика «Етнічна картина світу» призначена для визначення етапів досягнення особистістю етнічної ідентичності, етнічної толерантності / інтолерантності [230, с. 267]. У назві шкал, які відображають особливості становлення етнічної ідентичності, використовується термінологія Е. Еріксона і Ж. Е. Марсія, однак смислове наповнення цих понять та їх інтерпретація пов'язані не з его-ідентичністю, як у названих авторів, а з етнічною ідентичністю.

Під етнічною картиною світу автор розуміє сукупність таких феноменів, як етнічна свідомість і самосвідомість, а також етнічна ідентичність [230, с. 268].

Етнічну свідомість він визначає як систему знань, уявлень, установок, стереотипів і ставлень до етносів, етнічності взагалі, але меншою мірою свого етносу. Етнічна самосвідомість – це система знань, уявлень, установок, стереотипів і ставлень до свого етносу.

Етнічна ідентичність, за Є. В. Чорним, – це насамперед переживання своєї тотожності з певною етнічною спільнотою та відділення її від інших; це складне когнітивно-емоційне утворення, яке охоплює етнічну інформованість, етнічні почуття, несвідомі компоненти у вигляді етнічних стереотипів і установок [230, с. 268].

При конструюванні опитувальника було взято до уваги твердження Ж. Марсія [256] про те, що більшість людей у процесі становлення его-ідентичності проходить фази або стани дифузної, наперед визначеної ідентичності, мораторію або досягнення, але не обов'язково всі фази і не обов'язково в певній послідовності.

Методика «Етнічна картина світу» складається з трьох шкал, які включають субшкали, що визначають чотири показники, кожен з яких представляє ту чи іншу фазу становлення етнічної ідентичності. Всіх питань 43, з них на 1 – 32 запитання даються відповіді «так» або «ні», 33 питання включає 19 тверджень, з яких необхідно вибрати п'ять і прорангувати їх, і в

34 питанні необхідно заповнити пропущені місця вибраними п'ятьма твердженнями з 33 пункту. З 35 по 43 запитання треба вибрати один з поданих варіантів відповіді.

1. Шкала «Етнічна ідентичність» діагностує такі рівні сформованості:

Дифузна ідентичність. Несформованість або розмитість етнічної ідентичності, стан розгубленості, невизначеності, невпевненості у ситуації усвідомленої необхідності визнати себе представником конкретного етносу. Відсутність уявлень про критерії належності до певного народу. Відчуття психологічного дискомфорту у зв'язку з невизначеністю етнічної ідентичності, свого роду «когнітивна фрустрація» як результат неможливості чітко ідентифікувати себе з тією чи іншою категорією у значущій сфері буття. Дифузна ідентичність передбачає відносно розвинену самосвідомість і здатність до рефлексії власних переживань.

Наперед визначена ідентичність. Стан зовнішнього прийняття етнічної ідентичності, запропонованої старшими (батьками або іншими референтними) дорослими. Такого роду «спадкова ідентичність» визнається у результаті прагнення респондентів уникнути когнітивної, а в кінцевому результаті, емоційної фрустрації, психологічного дискомфорту, викликаних категоріальною невизначеністю. Це свого роду стратегія, яка є частково (і тимчасово) ефективною за рахунок виключення або подавлення рефлексії відносно власних переживань в етнічному секторі світосприйняття.

Мораторій. Стан «категоріального вагання», вивчення і «примірювання» різноманітних критеріїв і параметрів етнічності з метою більш чіткого і аргументованого усвідомлення своєї належності. При цьому люди перебувають у процесі цілеспрямованого пошуку, тому відмінність від фази дифузної ідентичності не явно, але відстежується. Тут не так виражені розгубленість і фрустрація і, як наслідок, не настільки сильно виражений психологічний дискомфорт, це радше спокійна констатація факту пошуку, що сприймається як цілком нормальний стан.

Досягнута ідентичність. Стан усвідомлено вибраної етнічної ідентичності. Відсутні розгубленість і невизначеність, пройдено фазу вивчення й осмислення різноманітних параметрів належності до етносу. На відміну від «наперед визначеної ідентичності» це переживання, як і його когнітивна основа, пов'язано з автономністю, навіть у деякому сенсі зрілістю, і не базується на інтродекції досвіду й авторитетних тверджень дорослих.

Визначення показників відбувається на основі сумачій згоди чи незгоди респондентів відносно чотирьох тверджень у вищеподаних субшкалах.

2. Шкала «Співвідношення і валентність ідентичностей»:

Пріоритетність виду соціальної ідентичності передбачає рангування п'яти найбільш значущих видів ідентичності із запропонованих сімнадцяти, а також можливість «вписати» будь-яку іншу ідентичність. Звичайно, визначення «ідентичність» в опитувальнику не вживається.

Валентність ідентичностей. Цікаво досліджувати не тільки пріоритетність ідентичностей, але й емоційну забарвленість значущих ідентичностей (негативну чи позитивну). Звичайно, прямі запитання у цьому випадку були б недоцільними, тому респондентам пропонується заповнити прогалини у шести запропонованих реченнях тими фразами, котрі вони вибрали і прорангували.

«Вираженість особистісної ідентичності». Цей показник конкретизує пріоритетність вибору виду ідентичності. Високі бали по сукупності п'яти тверджень свідчать про пріоритет особистісної ідентичності над етнічною та релігійною: Є. В. Чорний припустив, що пріоритетність особистісної ідентичності є головною умовою, яка визначає інші позитивні зміни, зокрема, скорочення соціальної дистанції та зниження рівня негативної гетеростереотипізації [230, с. 267].

3. Шкала «Етнічна і релігійна толерантність»:

а) Соціальна дистанція. Припускається, що скорочення соціальної дистанції до етично іншого (і/або «релігійно іншого») у процесі соціальної перцепції є ознакою міжособистісної толерантності. Соціальна дистанція вимірюється за допомогою двох прямих і трьох протилежних тверджень, а також трьох запитань, які передбачають вибір певного варіанту відповіді. Якщо всі або більшість відповідей співпадають з ключем, це дає високі бали, тобто демонструє мінімальну соціальну дистанцію, і означає високу етнічну і релігійну толерантність;

б) Етнічні і релігійні гетеростереотипи. Припускається, що в результаті підвищення етнічної і релігійно-культурної усвідомленості і вироблення навичок доброзичливого спілкування знизиться кількість та інтенсивність негативних етнічних і/або релігійних гетеростереотипів. Наявність стереотипів визначається за допомогою одного прямого і чотирьох зворотних запитань. Якщо всі або більшість відповідей співпадають з ключем, то це дає високі бали, а значить, демонструє відсутність негативних етнічних і релігійних гетеростереотипів, тобто високу толерантність;

в) Статусна депривація. Статусна депривація – це суб'єктивне переживання сприйняття власної етнічної (релігійної) групи як скривдженої, приниженої порівняно з іншими етнічними або релігійними групами. Цей показник є непрямим свідченням рівня психологічного комфорту в «етнічному секторі світосприйняття», хоча відділити цей «сектор» від інших можна тільки умовно. В будь-якому випадку статусна депривація провокує етнічно і/або конфесійно спрямовану тривожність, агресивність і продукує негативні гетеростереотипи, а також відповідні поведінкові, а інколи особистісні, смислові установки, сприяє спотворенню ціннісних орієнтацій, етнічної та моральної свідомості. Статусна депривація визначається за допомогою шести запитань, які передбачають вибір певного варіанту відповіді.

Інтерпретація тесту здійснюється згідно з ключем: Шкала «Етнічна ідентичність»: а) дифузна ідентичність: 18; 21; 24; 28; б) наперед визначена ідентичність: 1; 4; 8; 14; в) мораторій: 5; 25; 29; 32; г) досягнена ідентичність: 3; 7; 12; 31. Шкала «Співвідношення і валентність ідентичностей»: а) пріоритетність виду соціальної ідентичності: 33 (кількісний і якісний аналіз); б) валентність пріоритетних ідентичностей: 34 (кількісний і якісний аналіз); в) виражена особистісна ідентичність: + 6; 9; 12; – 2; 15; 22.

Шкала «Етнічна і релігійна толерантність»: а) соціальна дистанція: + 16; 26; – 10; 19; 30, а також пункти 41; 42; 43. Якщо всі або більшість відповідей співпадають з ключем, це дає високі бали, і репрезентує мінімальну соціальну дистанцію, тобто високу етнічну та релігійну толерантність; б) стереотипи: + 23; – 11; 17; 20; 27. Якщо всі або більшість відповідей співпадають з ключем, це дає високі бали, тобто репрезентує відсутність негативних і релігійних гетеростереотипів і т. ін. високу толерантність; в) статусна депривація: 35; 36; 37; 38; 39; 40. Якщо всі або більшість відповідей співпадають з ключем, то це дає високі бали, тобто репрезентує присутність статусної депривації (Додаток А. 2).

Отже, дана методика дозволяє експлікувати етнічну картину світу особистості, визначити рівень сформованості етнічної ідентичності як один із факторів професійного самовизначення респондентів.

БІАС-тест визначення репрезентативних систем (Р. Б. Льюїс, Ф. Пуцелік) побудований на теоретико-методологічних засадах нейролінгвістичного програмування (НЛП). Існує уявлення про те, що кожна людина отримує інформацію різними сенсорними каналами. П'яти основним органам чуттів відповідає стільки ж типових базових словників, що складаються зі слів-предикатів, які означають бачення, слухання, тілесні відчуття, запах і смак. Останні три відчуття об'єднують в один кластер під назвою «кінестетика». Залежно від того, яким сенсорним стимулам віддають перевагу люди, їх можна поділити на кінестетиків, аудіалів і візуалів.

Провідна репрезентативна система впливає на процеси вербального кодування суб'єктивного досвіду. Це проявляється у виборі слів, пов'язаних переважно зі слуховими, зоровими або кінестетичними враженнями.

До визначених Дж. Гріндером і Р. Бендлером, засновниками НЛП, трьох репрезентативних систем Б. Льюїс і Ф. Пуцелік додали ще одну, так звану дигітальну (або цифрову), що уособлює логічні доведення і використовує поняттєво-термінологічний апарат мовлення (наукову лексику).

Зважаючи на те, що людське мислення має два плани – план змісту і план вираження, З. С. Карпенко стверджує, що різноманітні сенсорні модальності є способом донесення до реципієнта певного предметного змісту. При цьому один і той же предметний зміст може моделюватися різними чуттєвими образами. Щодо самого процесу моделювання, то це – акт несвідомого, інтуїтивно-почуттєвого переживання ситуації свого буття у світі [101, с. 377-378].

Тест складається з чотирьох шкал, у кожній по 4 твердження, респондентам необхідно поставити цифру 4 поряд із фразою, яка найкраще описує досліджуваного, і цифру 1 поряд з фразою, йому яка не підходить. Цю процедуру необхідно проробити в кожному з п'яти блоків запитань.

БІАС-тест дозволяє виявити провідну модальність сенсорно-перцептивної організації, оскільки той або інший тип практично не існує у чистому вигляді. Виявлення провідної системи є важливим, тому що репрезентативні системи лежать в основі будь-якого спілкування та сприймання світу. Підрахунок результатів здійснюється згідно з ключем тесту в три етапи: 1) перенесення відповідей на бланк; 2) додавання номерів відповідей до букви, з якою він поєднується; в результаті виявиться п'ять варіантів для кожної букви; 3) знаходження суми рангів, які отримала кожна репрезентативна система, і це покаже відносну перевагу (ієрархію) кожної з них (Додаток А. 3).

Діагностика особистісних типів за опитувальником Дж. Холланда.

Цей вид опитувальника ґрунтується на типологічному підході в теорії особистості, згідно з яким тип особистості розглядається як цілісне утворення, що не зводиться до набору певних рис-факторів, а є комбінацією змістових характеристик особистості, між якими існують закономірні та необхідні зв'язки (Г. Мюррей), «узгоджені патерни» [116, с. 204]. Як зазначають В. М. Мельников та Л. Т. Ямпольський, типи об'єднують групи схожих досліджуваних і становлять інший набір пояснювальних понять, де іменем поняття виступає назва відповідного типу, а зміст розкривається шляхом опису типового (або усередненого) представника. При використанні цього виду опитувальників діагноз ставиться на основі зіставлення індивідуальних результатів з відповідними (усередненими) типами особистості та визначення ступеня їх подібності.

Опитувальник складається з 42 спарених питань, у кожному рядку необхідно вибирати відповідь «а» чи «б».

В реєстраційному бланку в кожному стовпчику потрібно підрахувати кількість балів, відмічених кружечками відповідей. Аналіз отриманих результатів здійснюється шляхом виділення стовпчика з найбільшою кількістю відмічених відповідей, який відповідає певному типу особистості за Холландом: I стовпчик – реалістичний тип; II стовпчик – інтелектуальний тип; III стовпчик – соціальний тип; IV стовпчик – конвенціональний тип; V стовпчик – діловий (підприємливий) тип; VI стовпчик – артистичний (художній) тип (Додаток А. 4).

Підрахунок результатів по кожному з шести блоків дозволяє визначити, до якого з типів відноситься опитуваний. Дж. Холланд виокремлює основні типи, які розглядає як комплексні орієнтації особистості, що репрезентують її індивідуальний стиль життя.

1. *Реалістичний тип* – це люди практики, схильні займатися конкретними справами, їх не відлякує фізична праця. Прагнуть займатися

діяльністю, яка дає відчутні результати для себе та інших. Реалістичну орієнтацію відзначає чоловічий тип, активність, агресивність, інтерес до фізичної активності, моторні здібності, віддання переваги конкретній роботі, вони конвенціональні у політиці, економіці. Сильна сторона представників реалістичного типу – практична виконавчість. Вибирають професії, пов'язані із заняттями ремеслом, технікою, сільським та лісовим господарством.

2. *Інтелектуальний тип.* Особи цього типу швидше теоретики, ніж практики, їх цікавлять вивчення, дослідження якої-небудь проблеми, вони охоче здобувають нові знання. Представникам інтелектуального типу більше подобається робота, яка приносить радість від пізнання, відкриття; у них добре розвинені здібності до аналізу і систематизації інформації. Інтелектуальну орієнтацію характеризує: відсутність спрямованості на спілкування, інтерес до абстрактних проблем, здатність до маніпулювання символами, слабка фізична та соціальна активність, не конвенціональні цінності, її представники вибирають суспільні-наукові та природничі дисципліни, математику.

3. *Соціальний тип* – це «комунікатори», які люблять працювати з людьми, їх цікавить робота, пов'язана з навчанням, наданням допомоги іншим. Їх сильна сторона – уміння переконувати, розповідати, впливати на поведінку людей. Соціальну орієнтацію відзначає соціальна відповідальність, потреба у взаємодії, вербальні та соціальні здібності, емоційність та активність у вирішенні соціальних проблем; представники цього типу обирають педагогіку, соціальне забезпечення, клінічну психологію, профконсультацію.

4. *Конвенціональний тип.* Представникам даного типу подобається працювати з документами, текстами, цифрами, у тому числі із застосуванням комп'ютерних засобів. Найбільше підходить спокійна робота без особливого ризику з чітким переліком обов'язків. Сильні сторони представників типу – бажання і здатність до логічної обробки інформації і до глибокого вивчення

питань, спокій, терплячість. При конвенціональній орієнтації перевага надається структурованій вербальній або знаковій діяльності; представники цього типу охоче виконують підлеглі ролі, комформні, уникають незвичних ситуацій, соціальної активності та фізичного навантаження; зазвичай ідентифікуються з позицією влади; визнають цінність матеріального становища та статусу; обирають банківську службу, бухгалтерію, статистику.

5. *Підприємливий тип* – це організатори, орієнтовані на активну перетворювальну діяльність, надають перевагу роботі, що дає відносну свободу, самостійність і забезпечує становище у суспільстві. Сильна сторона – лідерські якості, сміливість і рішучість у розв'язанні різноманітних питань. Підприємницька орієнтація асоціюється з силою, керівництвом, вербальними здібностями, впевненістю в собі, конкурентністю, уникненням однозначних ситуацій і монотонної розумової роботи; представники цього типу вибирають керівні посади, підприємництво, промислове консультування.

6. *Художній тип*. Сильна сторона типу – оригінальне сприйняття дійсності, вміння бачити життя не так, як усі. Орієнтовані на мистецтво, чуттєві, мають потребу в самовираженні, уникають одноманітну фізичну працю, невпевнені в собі, фемінні. Представникам цього типу подобається робота, яка дає простір фантазії, уяві, що вимагає розвиненого естетичного смаку та творчих здібностей (художніх, літературних, музичних) [116, с. 241–245].

Диференційно-діагностичний опитувальник інтересів Є. О. Клімова призначений для виявлення схильності до певного виду професій і в нашому дослідженні репрезентує залежну змінну – сформованість професійної ідентичності й релевантність професійного самовизначення. З огляду на інтерес до того чи іншого аспекту дійсності Є. О. Клімов визначає п'ять типів професійної діяльності: «Людина-природа», «Людина-техніка», «Людина-знак», «Людина-образ», «Людина-людина».

Досліджуваним потрібно уявити собі, що після відповідного навчання вони зможуть виконувати будь-яку роботу, і вибрати у кожному рядку один із варіантів відповіді («а» чи «б») у реєстраційному бланку, який містить 20 тверджень.

Підсумок по п'ятьох стовпчиках дозволяє визначити, до якого типу професійної діяльності відноситься конкретна особа. Час обстеження не регламентується, проте, зазвичай, на виконання завдання потрібно 20-30 хвилин. Можливе використання методики індивідуально і в групі. Нижче подається характеристика типів професійної діяльності.

«Людина-жива природа» (П). Представники даного типу професій мають справу з рослинами і тваринами, мікроорганізмами й умовами їх існування. *Вид діяльності:* вивчення, дослідження, добування, вирощування, догляд, профілактика захворювань. *Предмет праці:* об'єкти живої та неживої природи, земля, атмосфера, корисні копалини, рослини, тварини, біологічні процеси (усі професії, пов'язані з рослинництвом, тваринництвом та лісовим господарством, а саме: професії зоотехніка, ветеринара, фізіолога, мікробіолога, геолога, садівника, лісника, техніка-топографа, океанолога та ін.). *Основні вимоги до професії:* здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналітичне мислення, вміння передбачати та оцінювати мінливі природні фактори, знання природної системи, багата уява, операційне мислення, спостережливість, наполегливість, відповідальність, стійкість, розподіл та довільне переключення уваги, наочно-образна та зорова пам'ять [116].

«Людина-людина» (Л). *Вид діяльності:* виховання, навчання, управління, медичне, побутове, правове, інформаційне обслуговування. *Предметом* інтересу представників цього типу професій є сфера обслуговування, освіти й виховання, державного управління. Це професії – продавець, перукар, вчитель, соціальний педагог, психолог, бібліотекар, гід-перекладач, екскурсовод, медсестра, працівник міліції, адміністратор, тренер,

кореспондент тощо. *Основні вимоги до професії:* уміння взаємодіяти, співпрацювати з людьми, допомога в оволодінні основами наук, людяність, доброта, готовність прийти на допомогу, привітність, доброзичливість, акуратність, пунктуальність, самокритика, самовладання, спостережливість, емоційна стійкість, розподіл уваги, логічність мислення, високі показники пам'яті.

«Людина-техніка» (Т) і нежива природа. *Вид діяльності:* створення, монтаж, складання, експлуатація, управління, ремонт. Працівники цього типу мають справу з неживими технічними об'єктами: машинами, механізмами, агрегатами, технічними системами, об'єктами, транспортними засобами. До цього типу належать усі технічні професії: технік-механік, інженер-електрик, технік-технолог, регулювальник радіоапаратури та приладів, фрезерувальник, шахтар, водій транспортних засобів, будівельник тощо. *Основні вимоги до професії:* високий інтелект, хороша координація рухів, точність, технічне мислення, стійкість нервової системи, витримка, стійкість уваги, здатність до її розподілу й переключення, високі показники зорової, оперативної пам'яті, організованість, цілеспрямованість, витривалість, самоконтроль, врівноваженість [116].

«Людина-знакова система» (З). Природні і штучні мови, умовні знаки, символи, коди, карти, схеми, цифри, формули – це предмети, якими займаються представники даного типу професій. Наприклад: математик, економіст, програміст, оператор ЕОМ, радист, телеграфіст, геодезист, кресляр, бібліограф, лінгвіст, перекладач, історик, топограф тощо. *Вид діяльності:* обчислення, підрахунки, виконання креслень, схем, переклади текстів з однієї мови на іншу, впорядкування, збирання, аналіз та зберігання інформації, ведення записів. *Основні вимоги до професії:* точність зорового сприйняття, концентрація уваги, довгочасна пам'ять, логічне мислення, зорові уявлення, вміння аналізувати та узагальнювати інформацію, емоційна стійкість, терпіння, самовладання, точність рухів, відповідальність, організованість.

«Людина-художній образ» (X). Представників цих професій цікавлять явища і факти художнього відображення дійсності. *Предмет праці:* художній образ, музика, предмети образотворчого мистецтва, скульптура, літературні твори тощо. *Вид діяльності:* проектування, моделювання, відтворення, створення образів, виготовлення художніх виробів, копіювання. Професії цього типу: художник-декоратор, маляр, реставратор, архітектор, дизайнер, скульптор, мистецтвознавець, ювелір, фотограф, письменник, актор, журналіст, перукар, хореограф, балетмейстер, кондитер, кінорежисер тощо. *Основні вимоги до професій:* добре розвинені художній смак та просторове мислення, концентрація та стійкість уваги, спостережливість, творча уява, образне мислення, емоційність, наочно-образна пам'ять, здатність до перевтілення, яскравість зорового сприймання кольорів та їхніх відтінків [116; с. 232–235].

Методика «Психогіометричний» тест С. Деллінгер використовується в якості допоміжної, оскільки внаслідок свого комплексного характеру, що вказує на вплив асиметрії півкульної нервово-психічної активності на когнітивні й комунікативні особливості психотипу людини, не може жорстко прив'язуватися до певного (одного) показника (чинника) професійного самовизначення особистості. Психогіометричний тест С. Деллінгер дозволяє: 1) миттєво визначити психотип досліджуваного; 2) дати детальну характеристику поведінки та особистісних якостей доступною мовою; 3) скласти сценарій поведінки для кожного типу особистості з точністю 85%.

Досліджуваним пропонується стимульний матеріал, на якому зображені геометричні фігури: квадрат, трикутник, прямокутник, коло, зигзаг. Завдання полягає в тому, що респонденти повинні прорангувати фігури згідно з ототожненням їх із собою за 30 секунд. Таким чином, фігура під №1 є основною фігурою або суб'єктивною формою. Вона дає можливість визначити домінуючі риси характеру, провідні особливості поведінки

особистості. Сила їх впливу зменшується зі збільшенням порядкового номеру. Якщо деякі характеристики фігури № 2 опитувані знаходять у своїй поведінці, то остання фігура вказує на форму людини, з якою їм найважче взаємодіяти. Якщо особистість відчуває, що їй не підходить жодна фігура, тоді її можна описати шляхом поєднання двох або трьох фігур.

Психологічна характеристика основних форм особистості: «Квадрат» – невтомний працелюб. Любов до праці, наполегливість, терплячість, методичність, потреба доводити розпочату справу до кінця є найбільш суттєвими характеристиками «квадратів». Здатність аналізувати систематизувати – сильна їхня сторона. Вони належать до «лівопівкульних» мислителів, тому розмовляють мовою інформатики, не пропускають жодної ланки у ланцюжку міркувань, надзвичайно уважні до деталей і дрібниць. Організують себе й інших, тому з них виходять хороші адміністратори. Вони не метушливі, але емоційно сухі, комунікативно ригідні. В аморфній ситуації діють неефективно, ефективні лише у визначеній і чітко зрозумілій щодо своєї функціональної ролі ситуації.

Ідеал «квадрата» – розплановане, передбачене життя. «Квадрати» стають чудовими виконавцями, адміністраторами, але рідко бувають хорошими керівниками, менеджерами, розпорядниками.

«Трикутник» – символ лідера. Найбільш характерною особливістю трикутників є здатність зосередитися на головній меті. Вони енергійні, нестримні, сильні особистості, які мають чітко визначену мету і зазвичай досягають її. Вони дуже рішучі, прагматичні, впевнені в собі, здатні ґрунтовно і швидко аналізувати ситуацію, що справляє сильне враження на інших і робить їх лідерами. Домінуюча установка – перемога, виграш, успіх. Не люблять визнавати свої помилки, змінювати власні рішення, не визнають заперечень і зазвичай чинять на свій розсуд. Їхній найбільший недолік – егоцентризм.

«Трикутники» прагнуть досягти високого становища, набути високого статусу, зробити кар'єру. З них виходять висококваліфіковані менеджери на найвищому рівні управління, вони майстерні у «політичних інтригах».

«Прямокутник» символізує стан переходу і змін. Це тимчасова форма особистості, яка представляє людей, що не задоволені тим способом життя, який ведуть, тому вони перебувають у стані пошуку кращого. Це стан, коли людина переживає період адаптації на новій роботі або передчуває неминучість змін у професійній діяльності. Їхнім основним психічним станом є заплутаність, невизначеність, а найхарактернішими рисами – непослідовність і непередбачуваність вчинків упродовж перехідного періоду. У них низька самооцінка, вони прагнуть стати кращими, шукають нові методи роботи, стилі життя. «Прямокутники» приміряють на себе форми трикутника, кола, тощо. Круті і непередбачені зміни у поведінці «прямокутника» насторожують і ставлять у незручне становище інших, через що люди можуть ухилятися від спілкування з людиною «без стержня».

Позитивними якостями є допитливість, цікавість, жвавий інтерес до всього, що відбувається, сміливість. Проте надмірна довірливість, наївність, навіюваність робить їх податливими для маніпуляції з боку інших. «Прямокутник» вважається стадією перехідною, проминальною.

«Коло» – міфологічний символ гармонії, до якого прагнуть у міжособистісних стосунках. Це найдоброзичливіша з п'яти форм, для якої людина, її благополуччя є найвищою цінністю. «Кола» – найкращі комунікатори, бо є хорошими слухачами, володіють високою чуттєвістю, розвинутою емпатією, прекрасно «читають» людей, швидко розбираються у них, відчують нещирість. «Кола» належать до «правопівкульних» мислителів, мислення яких є радше образним, інтуїтивним, емоційно забарвленим, інтегративним, ніж аналітичним. Вони є хорошими психологами, соціальними педагогами, але слабкі менеджери і керівники, оскільки більше спрямовані на людей, а не на справу.

«Зигзаг» символізує креативність, творчість. Він – єдина розімкнена фігура, тому лінійні фігури «трикутник» і «квадрат» часто не звертають уваги на «zigzag». Це справжній «правопівкульний», інакомислячий інтелектуал, якому характерні образність, інтуїтивність, інтегральність, мозаїчність. «Зигзаги» мають розвинене естетичне почуття, що дозволяє їм будувати цілісні, гармонійні концепції та образи, бачити красу. Вони не можуть працювати у добре структурованих ситуаціях, їх дратують чіткі вертикальні і горизонтальні зв'язки, строго фіксовані обов'язки та сталі способи роботи. Вони прагнуть незалежності у своїй роботі, ці люди зазвичай вибирають творчі професії [116; 279–283].

Таким чином, охарактеризовані тут психодіагностичні методики тісно скорельовані зі складниками концептуальної моделі і дозволяють встановити ймовірні причинно-наслідкові (діахронні) й синхронні (кореляційні) зміни досліджуваних змінних у контексті детермінації професійного самовизначення особистості.

Висновки до другого розділу

1. Теоретичними джерелами концептуального моделювання й організації емпіричного дослідження впливу етнокультурних чинників на професійне самовизначення особистості слугували засадничі положення О. В. Бичко, П. І. Гнатюка, Л. М. Дробижевої, Е. Еріксона, К. В. Коростеліної, Дж. Марсія, Ж. Піаже, М. І. Пірен, Т. Г. Стефаненко, А. Теджфела і Дж. Тернера, В. Ю. Хотинця та ін. про походження, етапи розвитку та структуру системи ідентичностей в контексті самосвідомості особистості.

Ключовим конструктором концептуального моделювання щодо теми дисертаційного дослідження є етнічна ідентичність, яка розглядається як системний, полімотивований й онтогенетично протяжний феномен, що базується на ментально специфічній матриці колективного несвідомого окремого народу. Культурний складник етнічної ідентичності особистості охоплює базові ціннісні орієнтації, фольклорні вподобання, міфологічні сюжети, традиційно-звичаєві особливості, мовну картину світу тощо.

Концептуальна структурно-функціональна модель детермінації професійного самовизначення представляє останнє результатом зустрічного взаємовпливу соціального (в тому числі й етнокультурного) та особистісного самовизначення (в тому числі й наративного конструювання, життєтворчості), який вибірково поєднує в собі професійно релевантні особливості обох джерел детермінації (соціальної, а також етнічної ідентичності, особистісної, а також і наративної ідентичності).

2. Порівняльний конкретно-історичний аналіз дав змогу встановити кореляцію етнокультурної та професійної стратифікації населення Галичини Доби Модерну; верхній шар складали поляки, німці, які здебільшого займали керівні посади, серед них зустрічалися і ремісники, торговці, військові, що переважно проживали у містах. Середнім прошарком були євреї, професійна

зайнятість: корчмарі, орендарі, торговці, ремісники. Найнижчий шар становили українці-русини, представники сільського населення, здебільшого землероби, визначальною цінністю яких була земля, з якою пов'язана багатовікова практика передачі багатого соціального досвіду. Панувала архетипна структура колективного підсвідомого з провідною цінністю землі як джерела життя. Основними тенденціями вибору фаху в постмодерністський період є: глобалізація, урбанізація, світоглядний плюралізм, мультикультуральність, що ведуть, імовірно, до зниження впливу етнокультурного чинника в професійному самовизначенні особистості.

3. Вибір дизайну експериментальних груп (субвибірок) був продиктований напрямом реальної професійної підготовки студентів перших-других курсів, що перебувають на стадії переходу від оптації до адаптації в процесі своєї професіоналізації, а також верифікації професійного вибору. З огляду на загалом однорідний, моноетнічний та україномовний, склад респондентів до уваги бралися показники субетнічної ідентифікації (гуцули, бойки, лемки тощо).

Стратегію і методичні засоби порівняльного емпіричного дослідження визначила низка діагностичних критеріїв, пов'язаних з відповідними чинниками детермінації професійного самовизначення особистості, а саме: критерій соціокультурної референтності з субкритеріями диспозиційної та етнокультурної релевантності, критерій інтенціонально-особистісної референтності з субкритеріями сенсорно-перцептивної модальності й екзистенційно-ціннісної спрямованості (незалежні змінні) і критерій мотиваційно-професійної релевантності (залежна змінна).

4. Чутливими до зазначених критеріїв диференціальної психологічної діагностики детермінант професійного самовизначення особистості, зокрема його етнокультурних чинників, було визначено опитувальники: особистісних типів Дж. Холланда, «Етнічна картина світу» Є. В. Чорного, БіАС-тест (Р. Б. Льюїс, Ф. Пуцелік), «Психологічний портрет» Є. В. Чорного і

диференціально-діагностичний опитувальник Є. О. Клімова. Допоміжним психодіагностичним засобом став «Психогеометричний тест» С. Деллінгер.

Основні положення розділу висвітлені в таких публікаціях: [163; 164].

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Першочерговим завданням порівняльного емпіричного дослідження було встановлення відповідності обраного напряму професійної підготовки професійним інтересам досліджуваних різних субвбірок (залежна змінна, що визначається критерієм мотиваційно-професійної релевантності). З цією метою було використано диференціально-діагностичний опитувальник Є. О. Клімова.

Показники критерію «соціокультурна референтність» знаходилися за опитувальником особистісних типів Дж. Холланда (субкритерій «диспозиційна релевантність» та методикою «Етнічна картина світу» Є. В. Чорного (субкритерій «етнокультурна релевантність»).

Показники критерію «інтенціонально-особистісна референтність» знаходилися за БІАС-тестом Р. Б. Льюїса і Ф. Пуцеліка (субкритерій «сенсорно-перцептивна модальність») та методикою «Психологічний портрет» Є. В. Чорного – субкритерій «екзистенційно-ціннісна спрямованість». Показники двох останніх критеріїв з підпорядкованими їм субкритеріями репрезентують комплекс незалежних змінних.

До результатів порівняльного експериментально-діагностичного дослідження було застосовано методи описової математичної статистики, факторний та кореляційний аналізи; структурний метод інтерпретації емпіричних даних.

3.1 Порівняльний аналіз показників критерію «мотиваційно-професійна релевантність»

Порівняння дисперсій емпіричних показників показав значущі відмінності за загальною вибіркою: «людина-художній образ» ($p = 0,000$); «людина-людина» ($p = 0,001$); «людина-знакова-система» ($p = 0,002$); «людина-техніка» ($p = 0,003$).

При цьому порівняння середніх значень показників за субвибірками засвідчив, що найвищі ранги у досліджуваних майбутніх художників та музикантів здобули шкали «людина-художній образ» відповідно із показниками: $M = 6,40$; $\sigma = 1,641$ і $M = 6,67$; $\sigma = 1,295$; «людина-людина» у перших: $M = 4,64$; $\sigma = 1,613$ (рис. 3.1), що підтверджує відповідність їх професійного вибору напряму професійної підготовки. Відтак, цим майбутнім фахівцям притаманне художнє відображення дійсності, схильність до проектування, моделювання, створення образів тощо. Вони схильні покладатися на свій художній смак, просторове та образне мислення, наочно-образну пам'ять, творчу уяву, здатність до перевтілення, емоційність. Часто вибирають педагогічну діяльність, що потребує здатності до налагоджування взаємин, вміння організувати тощо.

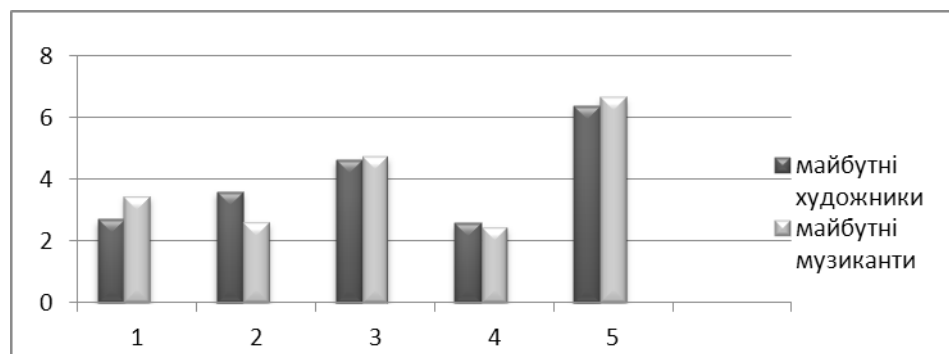

Рис. 3.1. Розподіл усереднених показників професійних інтересів майбутніх художників та музикантів.

Примітка: 1 – людина-природа; 2 – людина-техніка; 3 – людина-людина; 4 – людина-знакова система; 5 – людина-художній образ.

Найнижчі ранги в обох групах отримали дані за шкалою «людина-знакова система» у майбутніх художників ($M = 2,58$; $\sigma = 1,691$) і в майбутніх музикантів ($M = 2,47$; $\sigma = 1,634$), яка є до певної міри антагоністичною за характером вимог до особистості, порівняно з попередніми шкалами. За шкалою «людина-техніка» показник групи майбутніх художників ($M = 3,60$; $\sigma = 1,979$) перевищує показник майбутніх музикантів ($M = 2,63$; $\sigma = 1,790$), а за шкалою «людина-природа», навпаки, домінують показники у групі майбутніх музикантів ($M = 3,47$; $\sigma = 1,795$) над показниками майбутніх художників ($M = 2,70$; $\sigma = 1,344$). За цими шкалами зафіксовано значущі відмінності «людина-техніка» ($p = 0,032$); «людина-природа» ($p = 0,046$). Припускаємо, що характер створення візуальних образів (малюнків, картин, скульптур і т. д.) вимагає розвиненого просторового мислення і зорової уяви у майбутніх художників, тоді як професійні вподобання майбутніх музикантів більше корелюють зі співпереживанням із природними об'єктами.

Порівняння середніх значень субвибірок майбутніх художників та священиків показало, що у перших домінує орієнтація на художній образ, а в других – на спілкування з людьми, що узгоджується з критерієм мотиваційно-професійної релевантності (рис. 3.2).

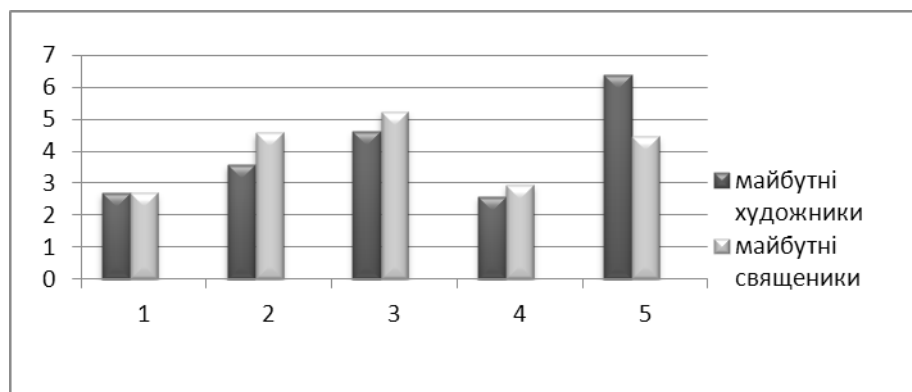

Рис. 3.2. Розподіл усереднених показників професійних інтересів майбутніх художників та священиків.

Примітка: 1 – людина-природа; 2 – людина-техніка; 3 – людина-людина; 4 – людина-знакова система; 5 – людина-художній образ.

За шкалою «людина-природа» ідентичні низькі показники в обох групах: і в студентів-художників ($M = 2,70$; $\sigma = 1,344$), і в студентів-священиків ($M = 2,70$; $\sigma = 2,102$). Приблизно однакові невисокі показники за шкалою «людина-знакова система»: у перших ($M = 2,58$; $\sigma = 1,613$), і в других ($M = 2,96$; $\sigma = 1,551$).

Зафіксовано статистично значущі відмінності за шкалами: «людина-художній образ» ($p = 0,000$); «людина-техніка» ($p = 0,003$); на рівні тенденції «людина-людина» ($p = 0,064$). Таким чином, майбутні церковнослужителі більше, ніж майбутні художники, орієнтовані на спілкування з людьми і зацікавлені технікою, а майбутні художники прагнуть професійно релевантної самореалізації.

Зіставлення середніх значень показників професійних інтересів майбутніх художників та математиків подано на рис. 3.3. Отже, у майбутніх математиків зафіксовано більш-менш однорідні високі показники за шкалами: «людина-знакова система» ($M = 4,68$; $\sigma = 1,834$), «людина-людина» ($M = 4,54$; $\sigma = 1,541$) та «людина-художній образ» ($M = 4,36$; $\sigma = 1,816$). Предметом праці представників даної спеціальності є цифри, формули, коди, умовні позначення, поняття, схеми тощо. Математикам притаманні логічне мислення, довгочасна пам'ять, зорові уявлення, а також вміння аналізувати та узагальнювати інформацію. Інтерес до людей, за умови вибору педагогічної діяльності, теж може розглядатися як професійно релевантний показник вибору сфери самореалізації.

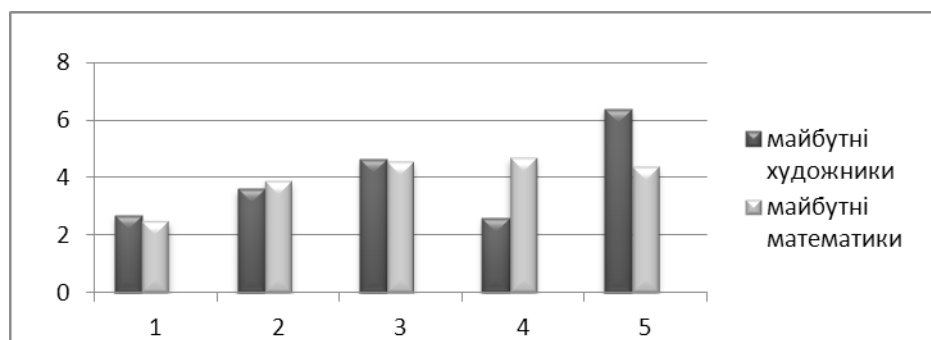

Рис. 3.3. Розподіл усереднених показників професійних інтересів майбутніх художників та математиків.

Примітка: 1 – людина-природа; 2 – людина-техніка; 3 – людина-людина; 4 – людина-знакова система; 5 – людина-художній образ.

Шкала «людина-художній образ» в майбутніх математиків хоч і відзначається як високий показник, проте у порівнянні з майбутніми художниками займає низьку позицію, що підтверджує значуща відмінність за шкалою «людина-художній образ» ($p = 0,000$). Зафіксовано значущу відмінність і за шкалою «людина-знакова система» ($p = 0,000$), де пріоритет, як уже відзначалося, належить майбутнім математикам.

Група майбутніх музикантів займає найвищу позицію за шкалою «людина-художній образ» ($M = 6,40$; $\sigma = 1,641$), а група майбутніх священиків за шкалою «людина-людина» ($M = 5,24$; $\sigma = 1,756$). Дані показники підтверджують відповідність інтересів факту професійного самовизначення (рис. 3.4).

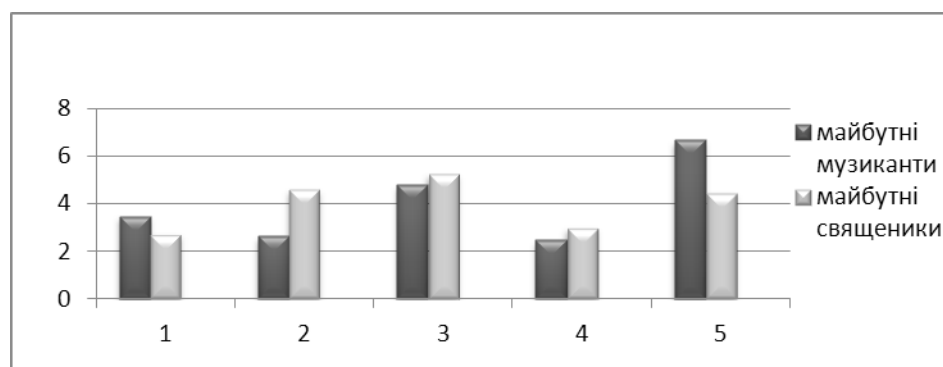

Рис. 3.4. Розподіл усереднених показників професійних інтересів майбутніх музикантів та священників.

Примітка: 1 – людина-природа; 2 – людина-техніка; 3 – людина-людина; 4 – людина-знакова система; 5 – людина-художній образ.

Майбутні музиканти також мають високий показник за шкалою «людина-людина» ($M = 4,77$; $\sigma = 1,357$), тоді як найнижчими шкалами у порядку зниження є: «людина-природа» ($M = 3,47$; $\sigma = 1,795$), «людина-техніка» ($M = 2,63$; $\sigma = 1,790$) «людина-знакова система» ($M = 2,47$; $\sigma = 1,634$). У свою чергу, майбутні священники демонструють високий показник за шкалою «людина-техніка» ($M = 3,86$; $\sigma = 2,185$), можливо, тому, що представниками цієї групи є чоловіки.

Найнижчі показники майбутніх священників зафіксовано за такими шкалами: «людина-природа» ($M = 2,70$; $\sigma = 2,102$) та «людина-знакова система» ($M = 2,96$; $\sigma = 1,551$). Значущі відмінності між цими групами встановлено за шкалами «людина-техніка» ($p = 0,000$); «людина-художній образ» ($p = 0,000$).

За результатами опитування груп майбутніх музикантів та майбутніх математиків встановлено значущі відмінності майже за всіма шкалами: «людина-знакова система» ($p = 0,000$); «людина-художній образ» ($p = 0,000$); «людина-техніка» ($p = 0,012$); «людина-природа» ($p = 0,021$). Так, майбутні музиканти переконливо переважають майбутніх математиків за вираженістю інтересу до відтворення і конструювання слухових образів, тоді як майбутні математики віддають перевагу оперуванню знаками і символами. Подібно до цього студенти-математики більше цікавляться технікою, ніж їхні ровесники-музиканти і т. д. Відмінність між цими групами досліджуваних щодо зацікавленості сферою пізнання людей та їх взаємин виражена несуттєво (рис. 3.5).

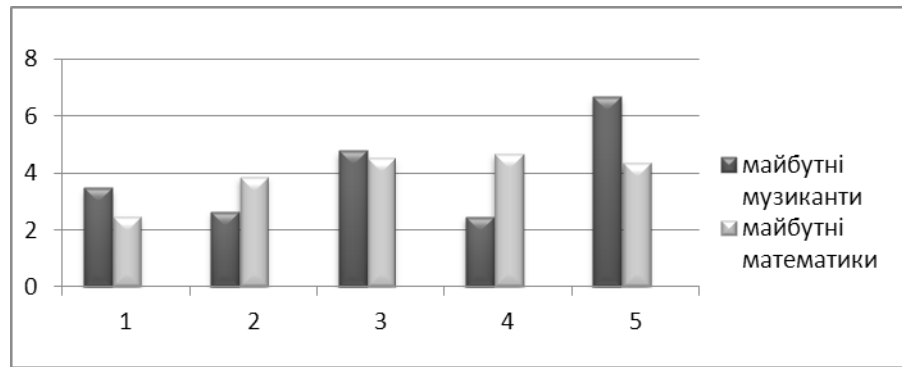

Рис. 3.5. Розподіл усереднених показників професійних інтересів майбутніх музикантів і математиків.

Примітка: 1 – людина-природа; 2 – людина-техніка; 3 – людина-людина; 4 – людина-знакова система; 5 – людина-художній образ.

Зафіксовано найвищі показники у групі майбутніх священників за шкалами: «людина-людина» ($M = 5,24$; $\sigma = 1,756$), «людина-техніка» ($M = 4,58$; $\sigma = 1,762$) та «людина-художній образ» ($M = 4,46$; $\sigma = 1,908$). Найнижчі показники в цій же субвибірці посіли шкали «людина-природа» ($M = 2,70$; $\sigma = 2,102$), «людина-знакова система» ($M = 2,96$; $\sigma = 1,551$).

Майбутні математики демонструють високі показники за шкалами: «людина-знакова система» ($M = 4,68$; $\sigma = 1,834$), «людина-людина» ($M = 4,54$; $\sigma = 1,541$), «людина-художній образ» ($M = 4,36$; $\sigma = 1,816$), а низькі – за шкалами «людина-природа» ($M = 2,48$; $\sigma = 1,681$) та «людина-техніка» ($M = 3,86$; $\sigma = 2,185$). Парадоксальним є показник «людина-техніка», де майбутні священники займають вищу позицію по відношенню до майбутніх математиків. Статистично значущі відмінності встановлено за шкалами «людина-знакова система» ($p = 0,000$); людина-людина ($p = 0,023$). Якщо майбутні математики прогнозовано переважають майбутніх служителів церкви за орієнтацією на знакову систему, то останні закономірно переважають перших за силою інтересу до людей (рис. 3.6).

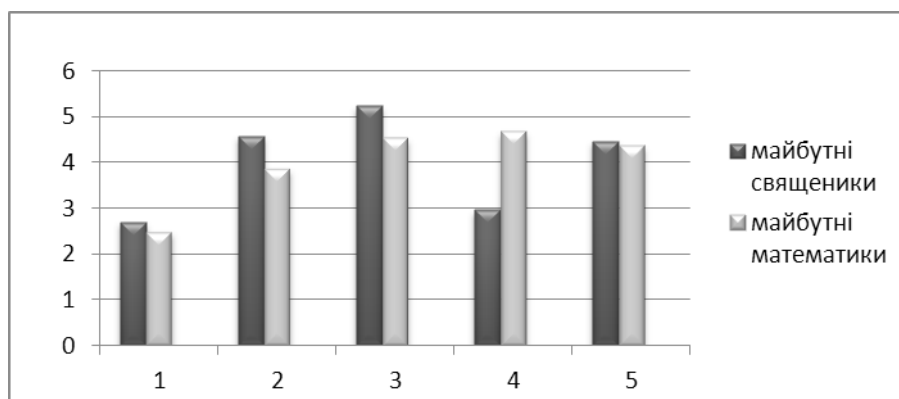

Рис. 3.6. Розподіл усереднених показників професійних інтересів майбутніх священиків і математиків.

Примітка: 1 – людина-природа; 2 – людина-техніка; 3 – людина-людина; 4 – людина-знакова система; 5 – людина-художній образ.

Отже, наведені в пункті 3.2. дані свідчать про підтвердження гіпотези про те, що здійснений професійний вибір студентів загалом узгоджується з їх професійними інтересами.

3.2 Показники критерію «соціокультурна референтність» в порівняльному аспекті

3.2.1 Показники субкритерію «диспозиційна релевантність»

У цьому пункті проаналізуємо дані за субкритерієм диспозиційної релевантності професійного самовизначення. Для цього зупинимося на результатах описової статистики, отриманими за опитувальником Дж. Холланда, який дозволяє визначити типи професійної спрямованості особистості. У сукупній вибірці найвищі рангові місця належать таким середнім показникам за шкалами: «артистичний тип» ($M = 8,21$; $\sigma = 2,267$); «соціальний тип» ($M = 7,62$; $\sigma = 2,724$); «реалістичний тип» ($M = 7,16$;

$\sigma = 1,926$). Найнижчі рангові місця посіли: «конвенціональний тип» ($M = 6,07$; $\sigma = 2,033$); «діловий тип» ($M = 6,33$; $\sigma = 2,232$); «інтелектуальний» ($M = 6,70$; $\sigma = 2,410$). За загальною вибіркою зафіксовано статистичні відмінності між групами досліджуваних за шкалами: «конвенціональний тип» ($p = 0,000$); «діловий тип» ($p = 0,003$); «реалістичний тип» ($p = 0,020$); «соціальний тип» ($p = 0,037$); «артистичний тип» ($p = 0,048$) – рис. 3.7.

Встановлено статистично значущі відмінності між групами майбутніх математиків і майбутніх художників за шкалами: «конвенціональний тип» ($p = 0,000$); «артистичний тип» ($p = 0,000$); «діловий тип» ($p = 0,003$); «реалістичний тип» ($p = 0,042$). Дані показники вказують на те, що математикам на відміну від художників притаманні такі особистісні властивості: здатність до логічної обробки інформації, робота з цифрами, точність. У поведінці і спілкуванні математики дотримуються стереотипів, слідує традиціям. Статистичні показники підтверджують це, досить високі бали набрали студенти-математики за шкалами: «конвенціональний тип» ($M = 7,46$; $\sigma = 1,669$); «соціальний тип» ($M = 7,40$; $\sigma = 2,900$); «дигітальний тип» ($M = 7,12$; $\sigma = 2,007$), а менше балів отримано за шкалами: «аудіальний тип» ($M = 6,84$; $\sigma = 1,867$); «інтелектуальний тип» ($M = 6,70$; $\sigma = 2,410$); «реалістичний тип» ($M = 6,48$; $\sigma = 1,982$).

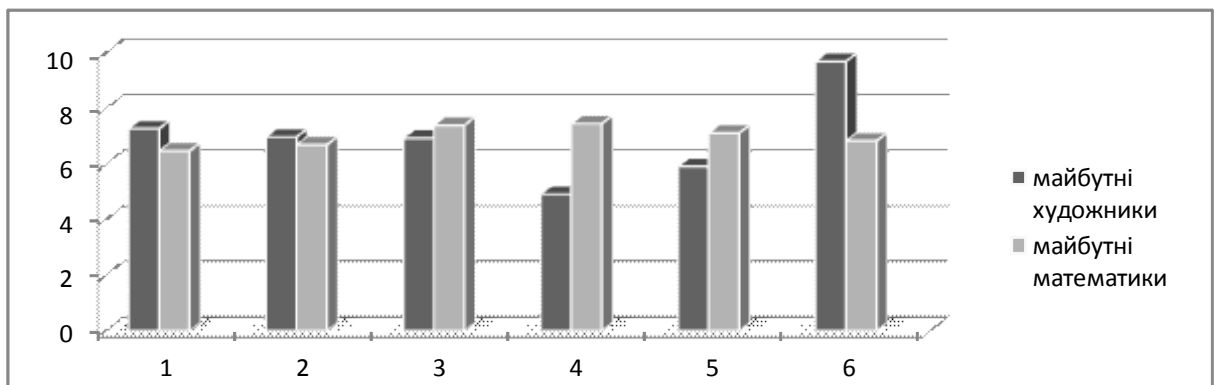

Рис. 3.7. Розподіл усереднених показників особистісних типів майбутніх художників і математиків.

Примітка: 1 – реалістичний; 2 – інтелектуальний; 3 – соціальний; 4 – конвенціональний; 5 – діловий; 6 – артистичний.

Представники художніх професій вирізняються: креативністю, розвиненим естетичним смаком, у них домінує образне мислення, що і підтверджують статистичні дані за шкалою «артистичний тип» ($M = 9,70$; $\sigma = 2,121$). Цікавим є показник за шкалою «реалістичний тип» ($M = 7,28$; $\sigma = 1,679$): несподівано високий, як для творчої професії. Нижчі бали дістали шкали: «інтелектуальний тип» ($M = 6,98$; $\sigma = 2,308$) та «соціальний тип» ($M = 6,98$; $\sigma = 2,308$). Найнижчі показники зафіксовано за шкалами: «діловий тип» ($M = 5,92$; $\sigma = 2,337$) та «конвенціональний тип» ($M = 4,92$; $\sigma = 2,098$), що є автентичним для представників художніх творчих професій – рис. 3.8.

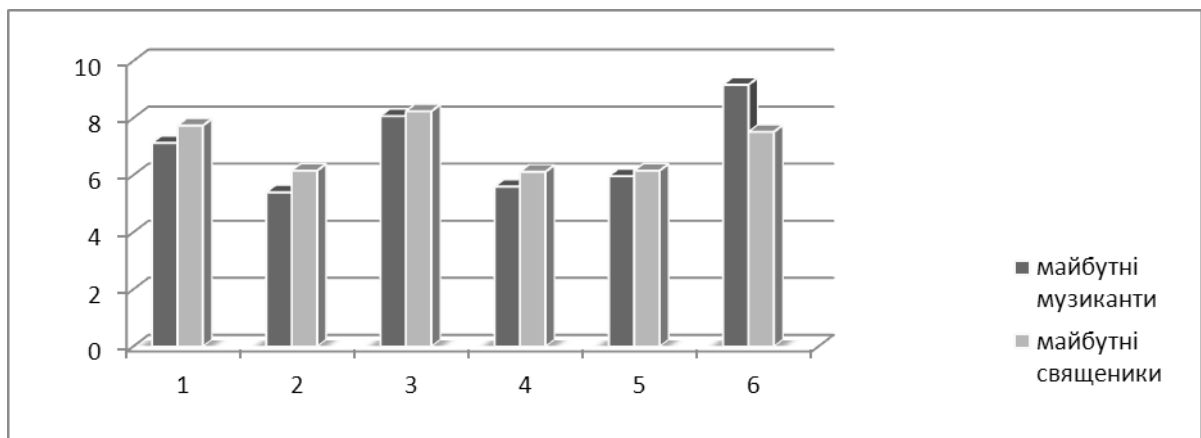

Рис. 3.8. Розподіл усереднених показників особистісних типів майбутніх музикантів і священиків.

Примітка: 1 – реалістичний; 2 – інтелектуальний; 3 – соціальний; 4 – конвенціональний; 5 – діловий; 6 – артистичний.

При порівнянні статистичних даних групи майбутніх музикантів та майбутніх священиків зафіксовано значущу відмінність лише за шкалою «артистичний тип» ($p = 0,000$). Логічно, що артистичний стиль поведінки та музичні здібності є типовими для професії музикантів, в яких і зафіксовано

найвищий показник ($M = 9,17$; $\sigma = 1,724$), тоді як сан священника передбачає скромність, смиренність поведінки (середнє значення за цією ж шкалою ($M = 7,52$; $\sigma = 1,951$)). Даний показник знаходиться на третьому місці в порядку спадання, і пов'язується з естетичними компонентами служіння: хоровий спів церковних пісень, відправа служби Божої та інших обрядів у християнській релігії, що передбачає наявність вокальних даних. Найвищі бали студенти-священники набрали за шкалами: «соціальний тип» ($M = 8,24$; $\sigma = 2,592$) і «реалістичний тип» ($M = 7,74$; $\sigma = 1,998$). Однакові середні бали отримано за шкалами: «інтелектуальний тип» ($M = 6,16$; $\sigma = 2,721$) і «діловий тип» ($M = 6,16$; $\sigma = 2,253$), найнижчий показник зафіксовано за шкалою «конвенціональний тип» ($M = 6,12$; $\sigma = 1,599$).

У студентів-музикантів на другому місці перебувають показники шкали «соціальний тип» ($M = 8,07$; $\sigma = 2,463$), а на третьому – «реалістичний тип» ($M = 7,13$; $\sigma = 1,833$). Низькі позиції зайняли показники шкал: «дигітальний тип» ($M = 5,97$; $\sigma = 2,141$), «конвенціональний тип» ($M = 5,60$; $\sigma = 1,793$), «інтелектуальний тип» ($M = 5,40$; $\sigma = 2,094$).

Представники художнього напрямку професійної підготовки демонструють високий показник за шкалою «артистичний тип» ($M = 9,70$; $\sigma = 2,121$), особистісні характеристики якого відповідають вибору даної професії, значуща відмінність ($p = 0,000$) у порівнянні з майбутніми священниками. Найвищий показник в останніх зафіксовано за шкалою «соціальний тип» ($M = 8,24$; $\sigma = 2,592$), що свідчить про їх публічну активність, відмінність між групами значуща ($p = 0,025$). За шкалою «конвенціональний тип» у майбутніх художників середнє значення є найнижчим з усіх за даною методикою ($M = 4,92$; $\sigma = 2,098$), а у майбутніх священників становить $M = 6,12$; $\sigma = 1,599$ на рівні достовірності $p = 0,006$, що свідчить про необхідність усамітнення й опору на власний творчий потенціал у художників та важливість дотримання традицій і культових відправ, і ритуалів у священників (рис. 3.9).

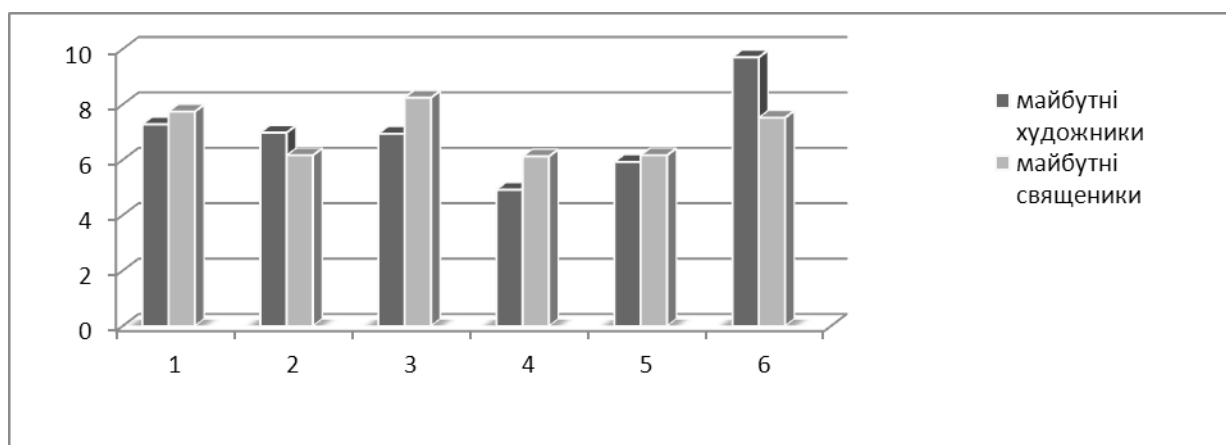

Рис. 3.9. Розподіл усереднених показників особистісних типів майбутніх художників і священників.

Примітка: 1 – реалістичний; 2 – інтелектуальний; 3 – соціальний; 4 – конвенціональний; 5 – діловий; 6 – артистичний.

У порівнянні мистецьких професій зафіксовано одну значущу відмінність за шкалою «інтелектуальний тип» ($p = 0,006$), у майбутніх музикантів середнє значення за якою ($M = 5,40$; $\sigma = 2,094$) є найнижчим серед показників усіх шкал, тоді як у майбутніх художників воно достатньо високе ($M = 6,98$; $\sigma = 2,308$). Найвищу позицію займає шкала «артистичний тип»: у студентів-художників – $M = 9,70$; $\sigma = 2,121$ і в студентів-музикантів – $M = 9,17$; $\sigma = 1,724$, що свідчить про адекватність індивідуально-типологічних особливостей обраній професії (рис. 3.10).

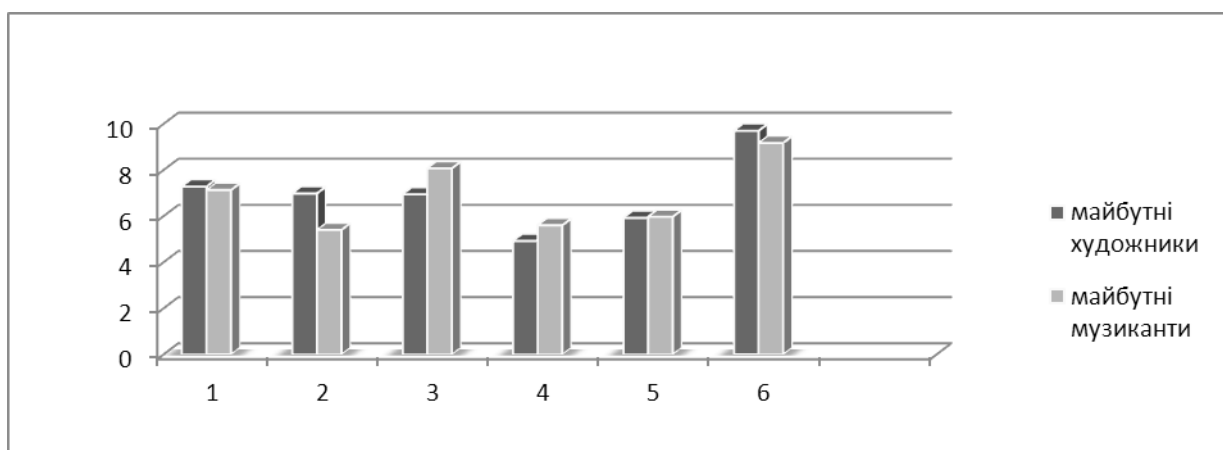

Рис. 3.10. Розподіл усереднених показників особистісних типів майбутніх художників і музикантів.

Примітка: 1 – реалістичний; 2 – інтелектуальний; 3 – соціальний; 4 – конвенціональний; 5 – діловий; 6 – артистичний.

Статистично значущі відмінності між групами майбутніх священиків і майбутніх математиків статистично значуще зафіксовано за шкалою «конвенціональний тип», який домінує у математиків ($M = 7,46$; $\sigma = 1,669$), котрим притаманні логічне мислення, структурованість, точність у роботі ($p = 0,000$), а у майбутніх священиків показник за цією же шкалою – $M = 6,12$; $\sigma = 1,599$. Показники шкали «реалістичний тип» при значущій відмінності ($p = 0,003$), навпаки, домінують у майбутніх священиків ($M = 7,74$; $\sigma = 1,998$), яким притаманна об'єктивна оцінка ходу життя, а у майбутніх математиків цей показник достовірно нижчий – $M = 6,48$; $\sigma = 1,982$. Сан священика пов'язаний зі сповіданням трансцендентних цінностей, але показник за шкалою «діловий тип» ($M = 6,16$; $\sigma = 2,253$) при $p = 0,043$ може свідчити і про зацікавленість у фінансовій вигоді – рис. 3.1.

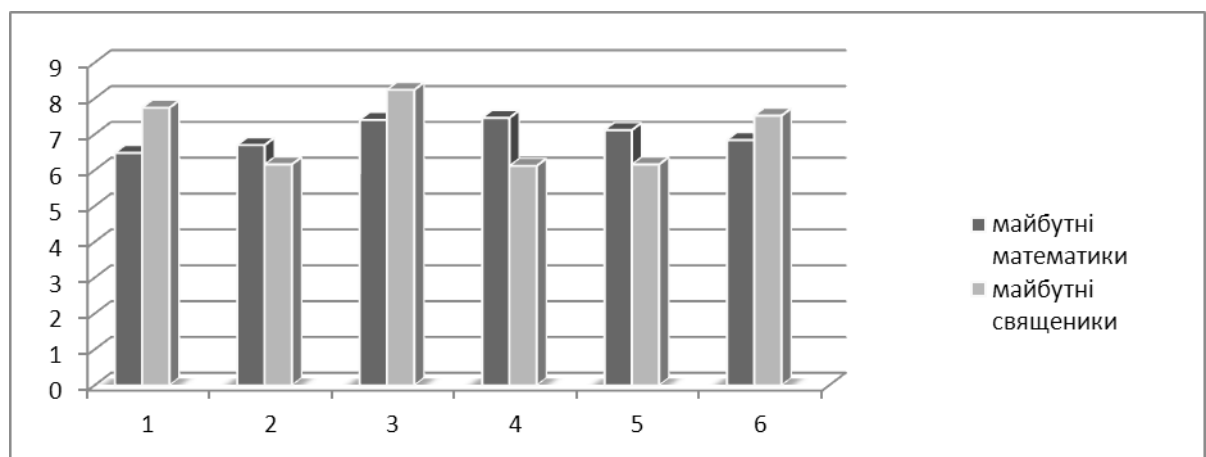

Рис. 3.11. Розподіл усереднених показників особистісних типів майбутніх математиків і священиків.

Примітка: 1 – реалістичний; 2 – інтелектуальний; 3 – соціальний; 4 – конвенціональний; 5 – діловий; 6 – артистичний.

Зафіксовано відмінності між групами майбутніх музикантів і майбутніх математиків за такими шкалами: «конвенціональний тип» ($p = 0,000$); у перших показник – $M = 5,60$; $\sigma = 1,793$, а в других – $M = 7,46$; $\sigma = 1,669$; «артистичний тип» ($p = 0,000$): студенти-музиканти демонструють високі бали ($M = 9,17$; $\sigma = 1,724$), відповідно студенти-математики – низькі показники ($M = 6,84$; $\sigma = 1,867$); за «інтелектуальним типом» ($p = 0,018$) домінуючий показник зафіксовано у представників фізико-математичного профілю ($M = 6,70$; $\sigma = 2,410$) у порівнянні з представниками музичного напрямку ($M = 5,40$; $\sigma = 2,094$) і «діловий тип» ($p = 0,018$) більше притаманний студентам-математикам ($M = 7,12$; $\sigma = 2,007$), ніж студентам-музикантам ($M = 7,12$; $\sigma = 2,007$). Дані показники свідчать про те, що особистісні психологічні відмінності респондентів обох груп відповідають вимогам до обраних професій (рис. 3.12).

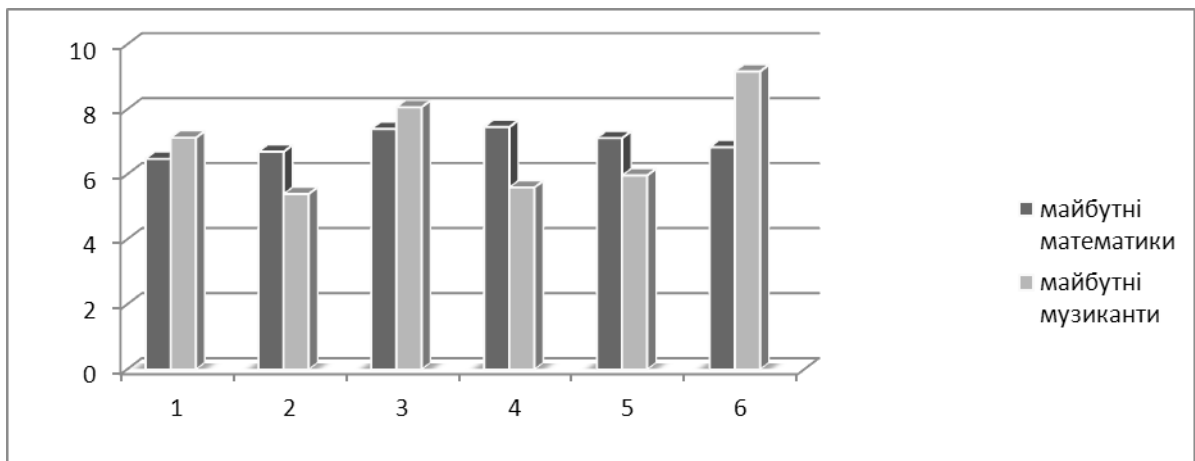

Рис. 3.12 Розподіл усереднених показників особистісних типів майбутніх математиків та музикантів.

Примітка: 1 – реалістичний; 2 – інтелектуальний; 3 – соціальний; 4 – конвенціональний; 5 – діловий; 6 – артистичний.

Таким чином, було доведено відповідність професійного самовизначення студентів обраному напрямку самореалізації за субкритерієм диспозиційної релевантності. Встановлено, що теологічний напрям освіти містить іррелевантні духовному сану диспозиційні чинники, що зумовлено актуальною соціокультурною ситуацією в Україні, плюралістичністю віросповідання і різноманітністю конфесійних угруповань.

3.2.2 Показники субкритерію «етнокультурна релевантність»

За методикою «Етнічна картина світу» у загальній вибірці зафіксовано такі показники: «соціальна дистанція» ($M = 3,57$; $\sigma = 1,260$), «виражена особистісна ідентичність» ($M = 3,56$; $\sigma = 1,225$); найнижчий показник за шкалою «дифузна ідентичність» ($M = 0,74$; $\sigma = 0,982$), «стереотипи» ($M = 2,44$; $\sigma = 1,338$), «мораторій» ($M = 2,56$; $\sigma = 1,129$), «досягнута етнічна ідентичність» ($M = 2,91$; $\sigma = 0,970$), «наперед визначена ідентичність» ($M = 2,98$; $\sigma = 0,776$). Судячи з екстремальних показників досліджувані студенти віддають беззаперечну перевагу особистісній ідентифікації перед етнічною і соціальною.

Особистісна невизначеність, дифузність є непопулярним і нерозповсюдженим явищем. Виражена особистісна ідентичність поєднується з високою толерантністю до інших, їхньої життєвої філософії та світогляду.

Значущі відмінності: на рівні ($p = 0,000$) отримано за всіма шкалами. Нижче наводимо порівняльні дані розподілу середніх значень шкал методики «Етнічна картина світу» в субвибірках.

Найнижче місце в групах (рис. 3.13) зайняли показники шкали «дифузна ідентичність» у майбутніх музикантів ($M = 0,060$; $\sigma = 0,814$) і художників ($M = 0,78$; $\sigma = 0,95$). Такі показники свідчать про чітке уявлення про свою етнокультурну належність. Вище середніх є показники по «Мораторію», що вказує на продовження рефлексії досліджуваних на тему

етнокультурної самоідентифікації. Найвищими є показники за шкалою «соціальна дистанція» у майбутніх художників ($M = 3,86$; $\sigma = 1,143$) і в майбутніх музикантів ($M = 3,20$; $\sigma = 1,156$); тут високі бали вказують на мінімальну соціальну дистанцію, тобто, на високу етнічну толерантність. Значущу відмінність зафіксовано за шкалою «стереотипи» ($p = 0,027$): у студентів-художників показники вищі ($M = 2,94$; $\sigma = 1,316$), ніж у студентів-музикантів ($M = 2,27$; $\sigma = 1,285$), що корелює з етнічною толерантністю. Водночас майбутні художники мають дещо більше негативних етнічних стереотипів, аніж майбутні музиканти. Однак ця обставина компенсується сильнішим прагненням до самоактуалізації майбутніх художників, які за методикою «Психологічний портрет» отримали найбільше балів за показником «Позитивний образ самоактуалізації».

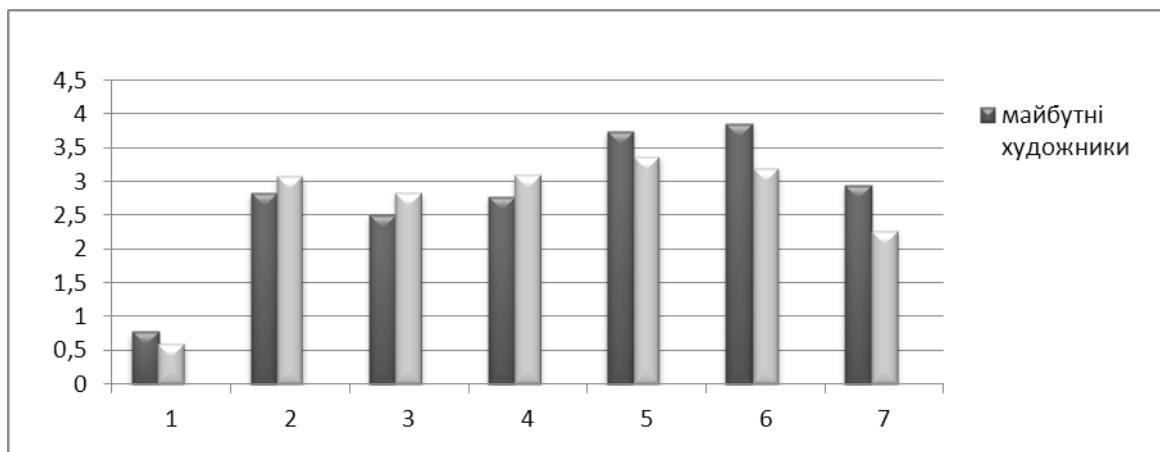

Рис. 3.13. Розподіл усереднених показників етнічної картини світу майбутніх художників та музикантів.

Примітка: 1 – дифузна ідентичність; 2 – наперед визначена ідентичність; 3 – мораторій; 4 – досягнута ідентичність; 5 – виражена особистісна ідентичність; 6 – соціальна дистанція; 7 – стереотипи.

Цікаві дані отримано при зіставленні усереднених показників шкал методики «Етнічна картина світу» у майбутніх художників і священників (рис. 3.14).

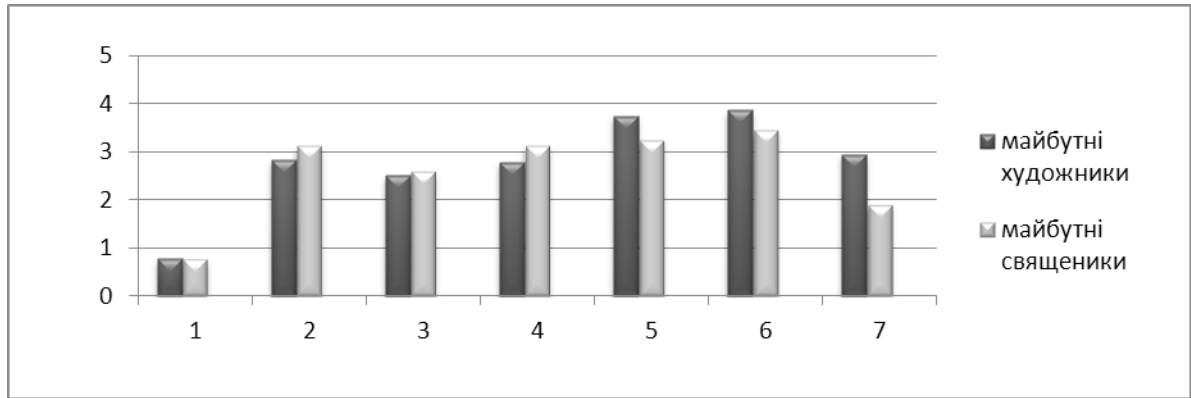

Рис. 3.14. Розподіл усереднених показників етнічної картини світу майбутніх художників та священиків.

Примітка: 1 – дифузна ідентичність; 2 – наперед визначена ідентичність; 3 – мораторій; 4 – досягнута ідентичність; 5 – виражена особистісна ідентичність; 6 – соціальна дистанція; 7 – стереотипи.

«Дифузна ідентичність» практично не виражена в обох групах: і в майбутніх художників ($M = 0,78$; $\sigma = 0,95$), і в майбутніх священиків ($M = 0,76$; $\sigma = 1,001$), що є позитивним сигналом для нашого дослідження. Найвищі середні значення зафіксовано за шкалою «соціальна дистанція» у майбутніх художників ($M = 3,86$; $\sigma = 1,143$) і в майбутніх священиків ($M = 3,44$; $\sigma = 1,033$) при $p = 0,031$, що свідчить про відсутність відчуженості між людьми за етнокультурною ознакою у майбутніх художників, на відміну від майбутніх служителів церкви, які більше враховують етнокультурну й релігійно-конфесійну належність мирян.

Значущу відмінність між групами зафіксовано за шкалою «стереотипи» ($p = 0,000$), де майбутні художники демонструють більшу толерантність, що підтверджує середні значення ($M = 2,94$; $\sigma = 1,316$), тоді як майбутнім священикам притаманні негативні етнічні гетеростереотипи ($M = 1,88$; $\sigma = 1,172$). Це може бути пов'язано з критичним ставленням до релігійних конфесій, належних до інших, нетитульних етносів, або регіональних етнічних спільнот.

За шкалою «вираженість особистісної ідентичності» зафіксовано значущу відмінність ($p = 0,033$): майбутні художники демонструють пріоритетність особистісної ідентичності, а майбутні священники – етнічної; представники теологічного напрямку вищої освіти більше зосереджені на власній етнічній належності і насторожено ставляться до інших етносів. Показник значущості за субшкалою «досягнута ідентичність» ($p = 0,062$) наближається до статистично прийнятого і вказує, що майбутні священники віддають перевагу самоідентифікації на автентичному народному етнокультурному ґрунті (рис. 3.15).

У групах майбутніх художників і майбутніх математиків не зафіксовано жодної значущої відмінності. Найнижчі середні показники в обох групах виявлено за шкалою «дифузна ідентичність», що свідчить про те, що процес етнічно культурної самоідентифікації в цих студентів перебуває на вищих стадіях.

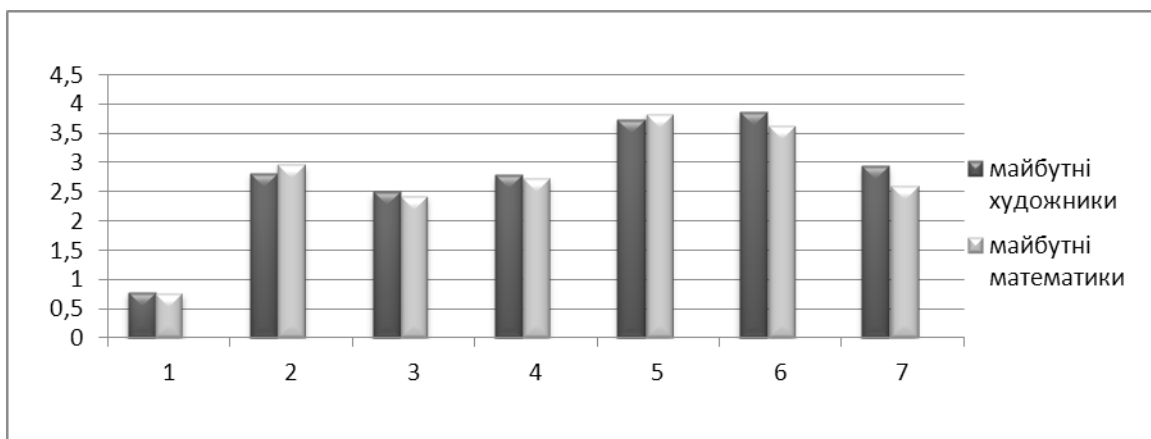

Рис. 3.15. Розподіл усереднених показників етнічної картини світу майбутніх художників та математиків.

Примітка: 1 – дифузна ідентичність; 2 – наперед визначена ідентичність; 3 – мораторій; 4 – досягнута ідентичність; 5 – виражена особистісна ідентичність; 6 – соціальна дистанція; 7 – стереотипи.

Слід відзначити, що високі показники зафіксовано за субшкалою «вираженість особистісної ідентичності» у майбутніх художників ($M = 3,74$;

$\sigma = 1,242$) і в майбутніх математиків ($M = 3,82$; $\sigma = 1,173$), тобто у респондентів обох груп високий рівень усвідомлення як особистісної, так і етнічної ідентичності. Дані по шкалі «соціальна дистанція» також вирізняються високими показниками в обох групах, що означає близьку соціальну дистанцію, тобто високу етнічну толерантність (рис. 3.21).

У групах майбутніх музикантів і майбутніх священиків за методикою «Етнічна картина світу» значущих відмінностей немає. Субшкала «дифузна ідентичність» практично не виражена в обох групах: музиканти – $M = 0,60$; $\sigma = 0,814$; священики – $M = 0,74$; $\sigma = 1,001$. У порівнянні з «дифузною ідентичністю» шкали «наперед визначена ідентичність», «мораторій», «досягнена ідентичність», «виражена особистісна ідентичність» в обох групах демонструють високі показники, що свідчить про високий рівень самосвідомості, інтеграції соціальної, етнічної та особистісної ідентифікації. За шкалою «соціальна дистанція» у майбутніх музикантів зафіксовано показники: $M = 3,20$; $\sigma = 1,156$, а в майбутніх священиків – $M = 3,44$; $\sigma = 1,033$. Дані середні значення слід віднести до високих, які означають незначну соціальну дистанцію, тобто високу етнічну толерантність.

Щодо етнічних стереотипів, то група майбутніх музикантів за шкалою «стереотипи» демонструє вище середнє значення ($M = 2,27$; $\sigma = 1,285$), ніж група майбутніх священиків ($M = 1,88$; $\sigma = 1,172$), що вказує на наявність в останніх негативних етнічних стереотипів (рис. 3.16).

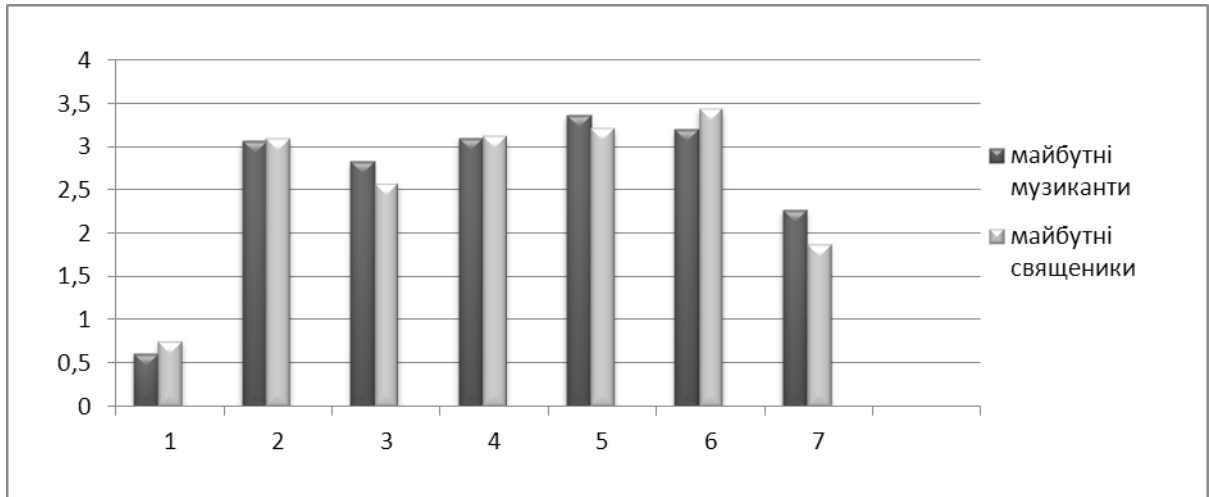

Рис. 3.16. Розподіл усереднених показників етнічної картини світу майбутніх музикантів та священиків.

Примітка: 1 – дифузна ідентичність; 2 – наперед визначена ідентичність; 3 – мораторій; 4 – досягнута ідентичність; 5 – виражена особистісна ідентичність; 6 – соціальна дистанція; 7 – стереотипи.

При порівнянні усереднених показників етнічної картини світу майбутніх музикантів і математиків статистично значущу відмінність зафіксовано за шкалою «вираженість особистісної ідентичності» ($p = 0,055$). У майбутніх математиків цей показник ($M = 3,82$; $\sigma = 1,173$) значно вищий, ніж у майбутніх музикантів. Зате в останніх показник досягнутої ідентичності ($M = 3,37$; $\sigma = 1,159$) вищий. При тому, що «дифузна ідентичність» мало виражена в обох групах, у майбутніх музикантів цей показник все ж вищий (рис. 3.17). Як бачимо, у майбутніх музикантів усвідомлення своєї етнічної належності має більше значення для професійної діяльності, ніж у майбутніх математиків.

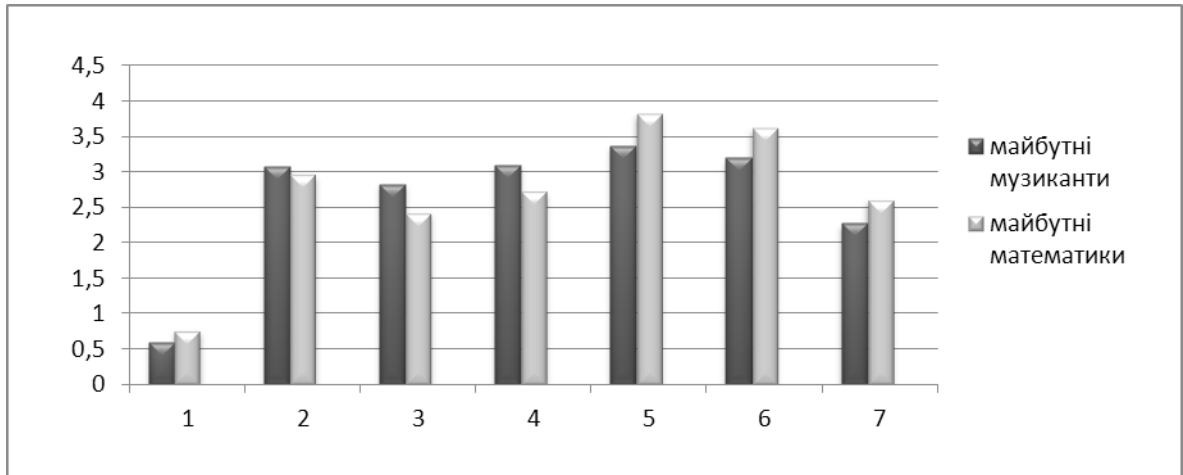

Рис. 3.17. Розподіл усереднених показників етнічної картини світу майбутніх музикантів математиків.

Примітка: 1 – дифузна ідентичність; 2 – наперед визначена ідентичність; 3 – мораторій; 4 – досягнута ідентичність; 5 – виражена особистісна ідентичність; 6 – соціальна дистанція; 7 – стереотипи.

Майбутні священники у порівнянні з майбутніми математиками демонструють присутність негативних етнічних гетеростереотипів, що підтверджує значуща відмінність за шкалою «стереотипи» ($p = 0,007$). «Виражена особистісна ідентичність» ($p = 0,013$) домінує у групі майбутніх математиків, а етнічна ідентичність у – групі майбутніх священників, на це вказують вищі показники за всіма субшкалами шкали «етнічна ідентичність» (рис. 3.18).

Таким чином, можемо констатувати загалом сприятливу картину поєднання етнокультурних чинників професійного самовизначення студентів, за винятком теологічного напрямку підготовки, де корпоративна релігійно-конфесійна єдність пов'язана з дещо упередженим, настороженим ставленням до іновірців.

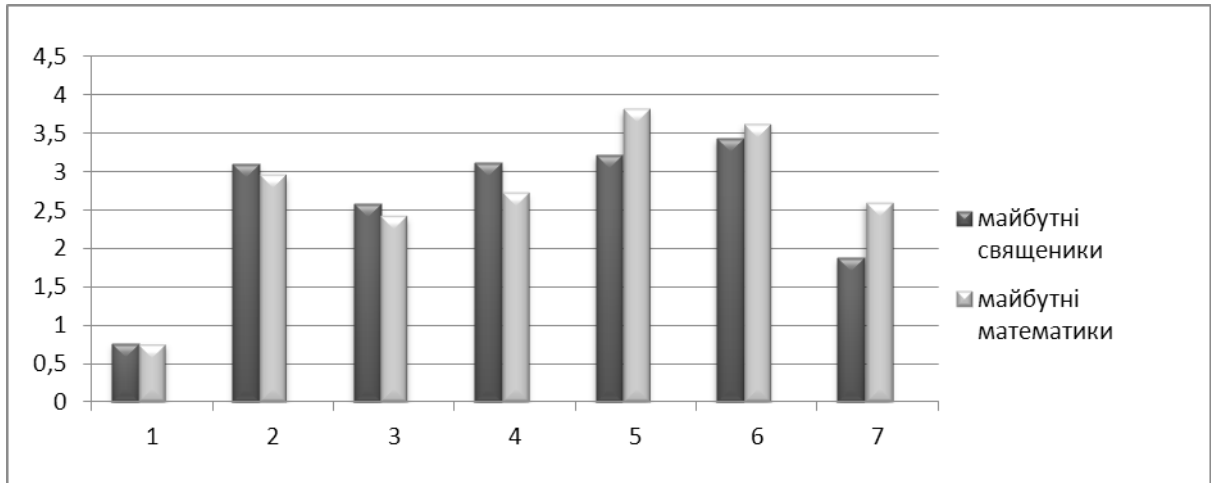

Рис. 3.18. Розподіл усереднених показників етнічної картини світу майбутніх священиків та математиків.

Примітка: 1 – дифузна ідентичність; 2 – наперед визначена ідентичність; 3 – мораторій; 4 – досягнута ідентичність; 5 – виражена особистісна ідентичність; 6 – соціальна дистанція; 7 – стереотипи.

3.3 Показники критерію «інтенціонально-особистісна референтність» професійного самовизначення в субвибірках досліджуваних

3.3.1 Показники субкритерію «сенсорно-перцептивна модальність»

Розглянемо диференціацію результатів описової математичної статистики за субкритерієм «сенсорно-перцептивна модальність». Ми виходили з припущення, що професійний вибір студентів у разі адекватного самовизначення повинен з-поміж іншого детермінуватися особливостями сенсорно-перцептивної організації особистості. У зв'язку з цим було застосовано Біас-тест для визначення співвідношення репрезентативних систем.

За загальною вибіркою: діагностовано високі показники за всіма шкалами: дигітальний тип ($M = 13,76$; $\sigma = 3,773$) кінестетичний тип ($M = 12,50$; $\sigma = 2,975$); аудіальний тип ($M = 11,90$; $\sigma = 2,742$); візуальний ($M = 11,66$; $\sigma = 2,441$).

Дисперсійний аналіз виявив поляризацію даних між групами досліджуваних за візуальним ($p = 0,035$) і кінестетичним ($p = 0,038$) типами.

Вдамося до парного порівняння усереднених показників сенсорно-перцептивної організації особистості (співвідношення репрезентативних систем) між окремими субвибірками досліджуваних студентів.

Як видно з рис. 3.19, суттєвих відмінностей за репрезентативними системами між групами майбутніх художників та майбутніх музикантів немає; це можна пояснити тим, що обидві групи належать до мистецьких професій. Слід відзначити, що провідною модальністю обох субвбірок є «кінестетичний тип», більше виражений у майбутніх художників ($M = 13,64$; $\sigma = 2,761$), ніж у майбутніх музикантів ($M = 13,33$; $\sigma = 2,928$). Другим за рангом є дигітальний тип, який також домінує у групи майбутніх художників ($M = 13,44$; $\sigma = 3,615$) порівняно з групою майбутніх музикантів ($M = 13,20$; $\sigma = 3,845$).

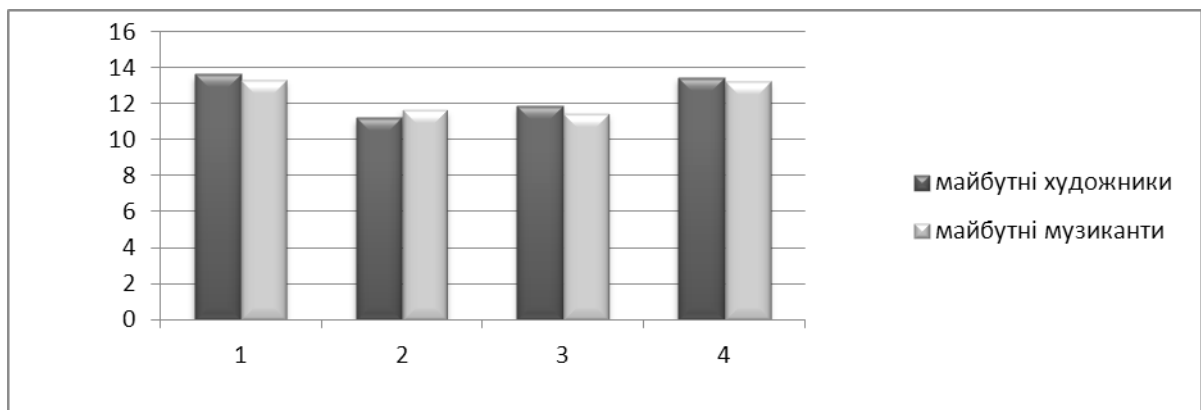

Рис. 3.19. Розподіл усереднених показників репрезентативних систем майбутніх художників і музикантів.

Примітка: 1 – кінестетичний; 2 – аудіальний; 3 – візуальний; 4 – дигітальний.

При порівнянні груп майбутніх художників та майбутніх священиків виявлено провідні типи сприйняття світу: у перших – кінестетичний ($M = 13,64$; $\sigma = 2,761$) та дигітальний ($M = 13,44$; $\sigma = 3,615$), у других – дигітальний ($M = 14,38$; $\sigma = 4,020$) й аудіальний ($M = 12,60$; $\sigma = 2,680$) типи. Слабше виражені у майбутніх художників типи: аудіальний ($M = 11,20$; $\sigma = 2,770$) та візуальний ($M = 11,88$; $\sigma = 1,934$), а у майбутніх священиків – кінестетичний ($M = 11,40$; $\sigma = 2,726$) та візуальний ($M = 11,06$; $\sigma = 2,831$) типи. Статистично значущі відмінності зафіксовано за шкалами «кінестетичний» ($p = 0,000$); «візуальний» ($p = 0,054$) – рис. 3.20.

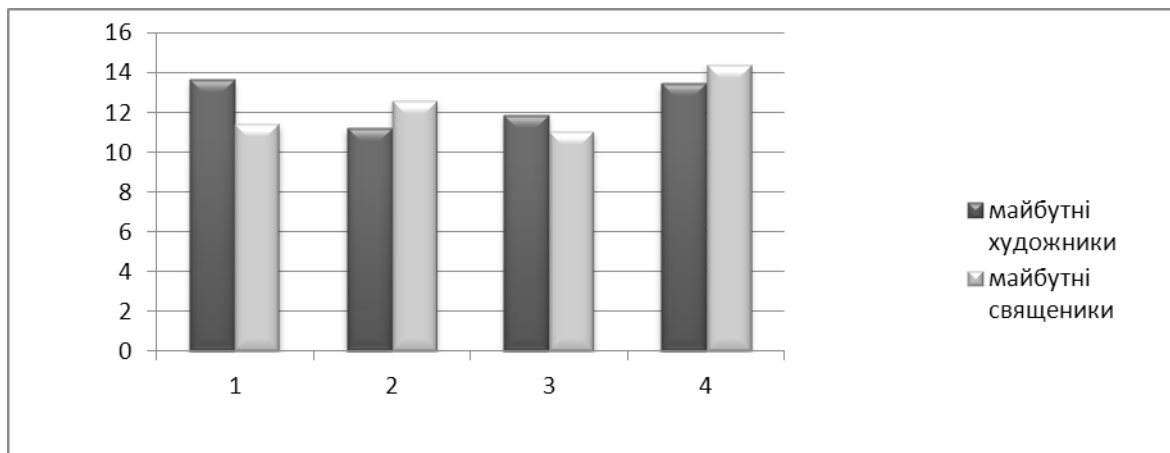

Рис. 3.20. Розподіл усереднених показників репрезентативних систем майбутніх художників і священиків.

Примітка: 1 – кінестетичний; 2 – аудіальний; 3 – візуальний; 4 – дигітальний.

Зафіксовані параметри показують, що майбутні художники здебільшого кінестетики, які покладаються на м'язеві відчуття, чуттєвість, окомір; вони в достатній мірі логічні, проте візуальний спосіб сприйняття у них перебуває на третьому місці, що стало певною несподіванкою.

Попри це за показником візуальної здатності студенти-художники все ж значуще переважають студентів-священиків. У останніх дигітальна

(логіко-мисленнева) й аудіальна здатності є провідними для успішного богослужіння.

У групі майбутніх математиків домінує дигітальний тип ($M = 13,80$; $\sigma = 3,653$), на другому місці – візуальний тип ($M = 12,14$; $\sigma = 2,650$), слабше виражені аудіальний та кінестетичний типи сприйняття світу. Тоді як у майбутніх художників кінестетичний тип виражений сильніше ($M = 13,64$; $\sigma = 2,761$), при цьому зафіксовано статистично значущу відмінність між групами за даною шкалою ($p = 0,004$) – рис. 3.21.

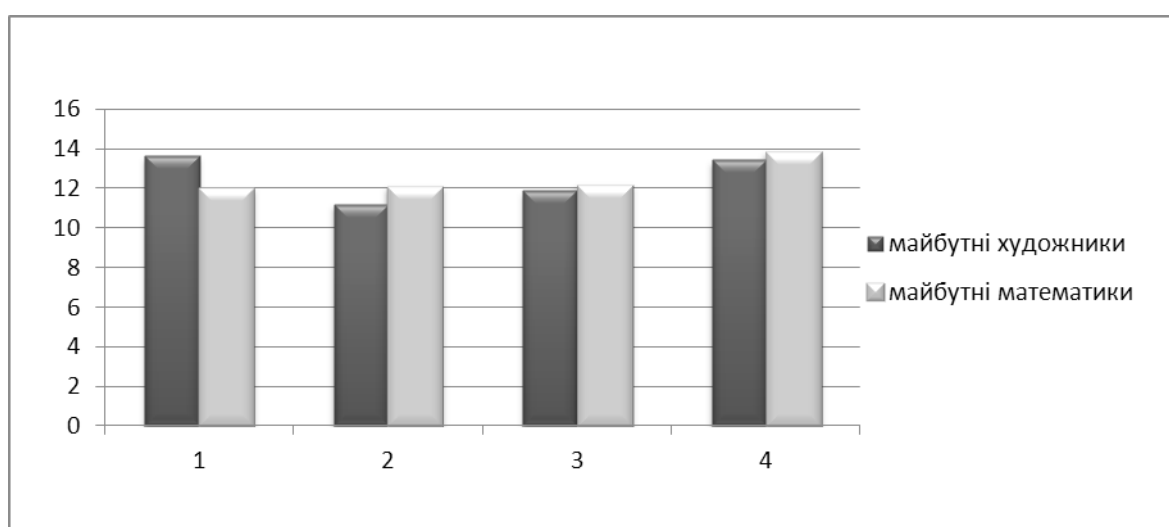

Рис. 3.21. Розподіл усереднених показників репрезентативних систем майбутніх художників та математиків.

Примітка: 1 – кінестетичний; 2 – аудіальний; 3 – візуальний; 4 – дигітальний.

Домінуючими типами репрезентативних систем у майбутніх музикантів є: кінестетичний ($M = 13,33$; $\sigma = 2,928$) та дигітальний ($M = 13,20$; $\sigma = 3,845$). Аудіальний тип ($M = 11,63$; $\sigma = 2,659$) знаходиться на третьому місці і менше виражений, ніж у майбутніх священників ($M = 12,60$; $\sigma = 2,680$). Значуща відмінність між групами зафіксована за шкалою «кінестетичний тип» ($p = 0,004$); показник майбутніх священників ($M = 11,40$; $\sigma = 2,726$)

поступається показникові майбутніх музикантів. Перевага дигітальної здатності у майбутніх священиків незначна, хоча і виражена у них найсильніше ($M = 14,38$; $\sigma = 4,020$). Несподіваним результатом дослідження стало третє місце аудіальної орієнтації у майбутніх музикантів ($M = 11,63$; $\sigma = 2,659$) і незначна перевага майбутніх священиків за цим показником: $M = 12,60$; $\sigma = 2,680$ (рис. 3.22).

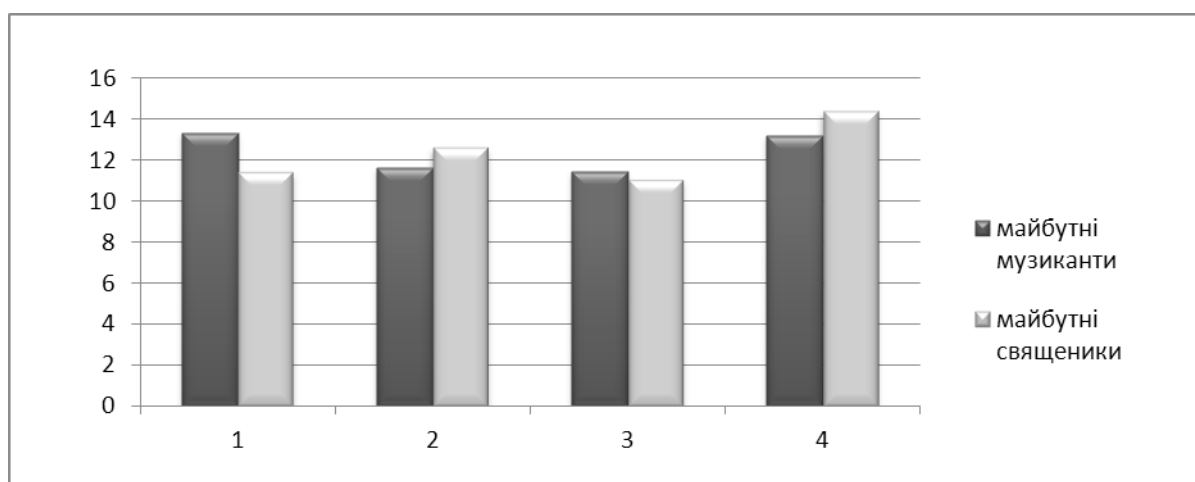

Рис. 3.22. Розподіл усереднених показників репрезентативних систем майбутніх музикантів та священиків.

Примітка: 1 – кінестетичний; 2 – аудіальний; 3 – візуальний; 4 – дигітальний.

Порівнюючи групи майбутніх музикантів і майбутніх математиків, слід зазначити, що практично не зафіксовано значущих відмінностей, окрім шкали «кінестетичний тип» ($p = 0,059$). При цьому майбутні музиканти за цією шкалою мають такі значення: $M = 13,33$; $\sigma = 2,928$, а майбутні математики: $M = 11,96$; $\sigma = 2,920$. Найвищий показник у студентів-математиків виявлено за шкалою «дигітальний тип», що вказує на релевантність дигітальної здатності професійного вибору (рис. 3.23).

Дигітальний тип є провідною модальністю як у майбутніх священиків ($M = 14,38$; $\sigma = 4,020$), так і в майбутніх математиків ($M = 13,80$; $\sigma = 3,652$). Значущу відмінність зафіксовано за шкалою «візуальний тип» ($p = 0,069$); у

перших це значення нижче: $M = 11,06$; $\sigma = 2,831$, ніж у других: $M = 12,14$; $\sigma = 2,650$ (рис. 3.24).

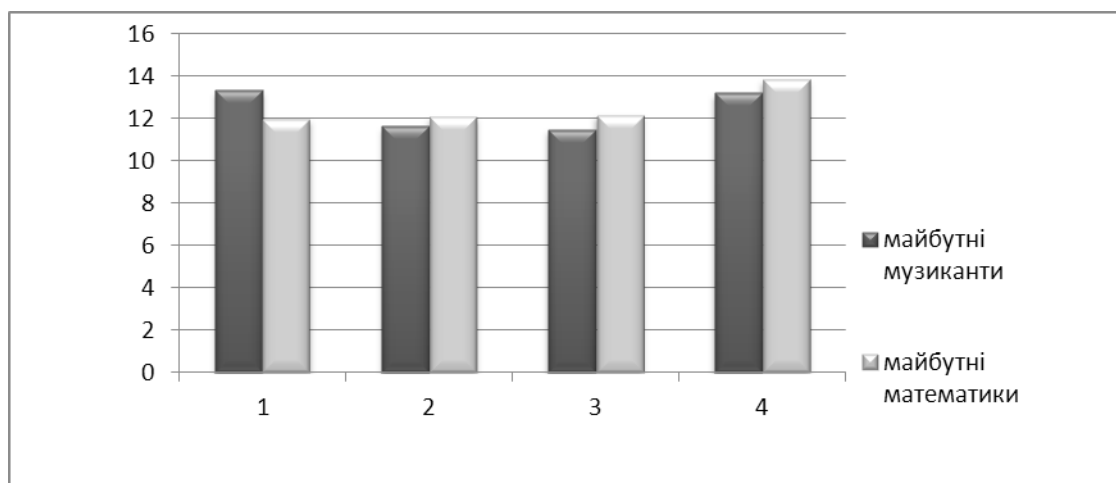

Рис. 3.23. Розподіл усереднених показників репрезентативних систем майбутніх музикантів і математиків.

Примітка: 1 – кінестетичний; 2 – аудіальний; 3 – візуальний; 4 – дигітальний.

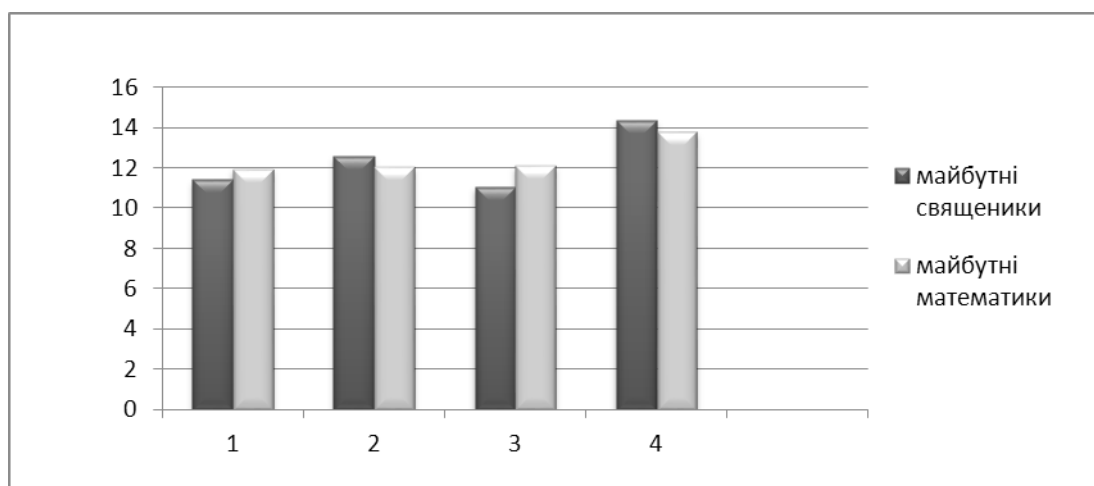

Рис. 3.24. Розподіл усереднених показників репрезентативних систем майбутніх священиків і математиків.

Примітка: 1 – кінестетичний; 2 – аудіальний; 3 – візуальний; 4 – дигітальний.

Це статистичний показник має логічне обґрунтування: для математиків візуальний образ формули, рівняння має першорядне значення, оскільки передає функціональні і причинно-наслідкові залежності між змінними.

Таким чином, доведено, що сенсорно-перцептивна організація особистості з вираженими співвідношеннями відповідними репрезентативних систем є значущим фактором її професійного самовизначення.

3.3.2 Показники субкритерію «екзистенційно-ціннісна спрямованість»

Розглянемо статистично значущі відмінності між групами за методикою «Психологічний портрет» (за А. Маслоу), модифікованою Є. Чорним, яка визначає образ адекватної й ефективної чи неадекватної (самоактуалізованої або несамоактуалізованої) «особистості-в-полікультурному середовищі». Слід відзначити позитивну тенденцію, згідно з якою респонденти всіх груп віддали перевагу позитивному та нейтральному образу самоактуалізованої особистості, негативний образ самоактуалізованої особистості у даній вибірці не зафіксовано. Розглянемо відмінності та особливості сприйняття самоактуалізації з урахуванням факту полі- та субетнічності попарно у групах досліджуваних.

Незважаючи на те, що обидві групи належать до мистецьких професій, зафіксовано значущу відмінність між ними ($p = 0,028$).

Майбутні художники за шкалою «Нейтральний образ самоактуалізованої особистості» склали 52%, тоді як група майбутніх музикантів за цією ж шкалою була значно численнішою (76,6%), що вказує на розмитий, нечіткий образ себе як осіб, що прагнуть до самоактуалізації.

За шкалою «Позитивний образ самоактуалізованої особистості» майбутні художники склали 48%, а майбутні музиканти 23,33%, що підтверджує попередній висновок (табл. 3.1).

За шкалою «Позитивний образ самоактуалізованої особистості» майбутніх художників було 48%, тоді як майбутніх священиків 36%.

Таблиця 3.1

Розподіл модальностей образу самоактуалізації особистості

Психологічний портрет	Майбутні художники		Майбутні музиканти	
	частоти	%	частоти	%
нейтральний	26	52	23	76,6
позитивний	24	48	7	23,33

Майбутні художники за шкалою «Нейтральний образ самоактуалізованої особистості» склали 52%, а майбутні священики – 64%. Значущих відмінностей між групами не зафіксовано (табл. 3. 2), проте, як тенденція, проявилось сильніше прагнення до самоактуалізації студентів-художників, порівняно зі студентами-теологами.

Таблиця 3.2

Розподіл модальностей образу самоактуалізації особистості

Психологічний портрет	Майбутні художники		Майбутні священики	
	частоти	%	частоти	%
нейтральний	26	52	32	64
позитивний	24	48	18	36

Група майбутніх художників за шкалою «Позитивний образ самоактуалізованої особистості» склала 48%, тоді як група майбутніх математиків – 30%;

Група майбутніх художників за шкалою «Нейтральний образ самоактуалізованої особистості» склала 52%, а майбутніх математиків – 70%, ($p = 0,065$), що свідчить про те, що сильніші мотиви творчого самовираження представлені у студентів-художників, ніж у їх ровесників-математиків (на рівні тенденції) – табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Розподіл модальностей образу самоактуалізації особистості

Психологічний портрет	Майбутні художники		Майбутні математики	
	частоти	%	частоти	%
нейтральний	26	52	35	70
позитивний	24	48	15	30

Група майбутніх музикантів з нейтральним образом самоактуалізації склала 76,6%; з позитивним – 23,33%. Майбутні священики: нейтральний образ – 64%; позитивний – 36% при $p = 0,093$, що вказує на відсутність виражених відмінностей між групами. В обох групах домінує нейтральний образ самоактуалізованої особистості (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Розподіл модальностей образу самоактуалізації особистості

Психологічний портрет	Майбутні музиканти		Майбутні священики	
	частоти	%	частоти	%
нейтральний	23	76,6	32	64

ПОЗИТИВНИЙ	7	23,33	18	36
------------	---	-------	----	----

Майбутні музиканти за шкалою «Нейтральний образ самоактуалізованої особистості» склали 76,6%, а майбутні математики за цією ж шкалою – 70%. «Позитивний образ самоактуалізованої особистості» у майбутніх музикантів становить 30% досліджуваних, а у майбутніх математиків – 23,33%. Таким чином, суттєвих відмінностей немає, що і підтверджує $p = 0,518$ (табл. 3.5). Як бачимо, спостерігається нечутливість як студентів-музикантів, так і студентів-математиків до індикатора прагнення до самоактуалізації в етнокультурному середовищі.

Таблиця 3.5

Розподіл модальностей образу самоактуалізації особистості

Психологічний портрет	Майбутні музиканти		Майбутні математики	
	частоти	%	частоти	%
нейтральний	23	76,6	35	70
позитивний	7	23,33	15	30

Група майбутніх священників за шкалою «Нейтральний образ самоактуалізованої особистості» склали 64%; «Позитивний образ самоактуалізованої особистості» – 36%. Майбутні математики: «Нейтральний образ самоактуалізованої особистості» – 70%; «позитивний образ самоактуалізованої особистості» – 30%. Значущої відмінності не зафіксовано (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Розподіл модальностей образу самоактуалізації особистості

Психологічний	Майбутні	Майбутні
---------------	----------	----------

портрет	священики		математики	
	частоти	%	частоти	%
нейтральний	32	64	35	70
позитивний	18	36	15	30

Відтак, з досліджуваних груп лише майбутні художники демонструють виражене прагнення до самоактуалізації в етнокультурному середовищі. Переважна більшість майбутніх фахівців інших профілів професійної підготовки на 1-2 курсах навчання не виявляють зацікавлення в розвитку свого потенціалу з урахуванням можливостей етнокультурної спільноти.

3.4 Факторний аналіз чинників детермінації професійного самовизначення особистості

Завданням факторного аналізу емпіричних даних було визначити насиченість системи детермінації професійного самовизначення студентів етнокультурними чинниками за напрямками професійної підготовки в сукупній вибірці.

Таблиця 3.7

Результати факторного аналізу професійного самовизначення майбутніх художників

Фактор, його інформативність	Факторні компоненти та їх навантаження
F1 (h = 14%)	Соціальний (0,403), конвенціональний (-0,516); артистичний тип (0,443); людина-природа (0,459); людина-техніка (-0,776); людина-людина (0,675); людина-знакова система (-0,760); людина-художній образ (0,654).

F2 (h = 11%)	Реалістичний тип (0,468); інтелектуальний тип (0,714); соціальний тип (-0,743); візуальний (-0,566); психологічний портрет (0,520).
F3 (h = 9%)	Артистичний (0,575); мораторій (0,485); кінестетичний (0,630); дигітальний (-0,840).

Продовж. табл. 3.7

F4 (h = 9%)	Виражена особистісна ідентичність (0,747); соціальна дистанція (0,696); стереотипи (0,508); психологічний портрет (0,582).
-------------	--

У результаті факторного аналізу сукупності емпіричних даних, отриманих за психодіагностичними методиками, у групі майбутніх художників було виділено чотири фактори загальною інформативністю 43%. З них тільки фактор F1 містить релевантні показники залежної змінної, за якими інтерес до людини, її внутрішнього світу (0,675) і прагнення створювати художні образи (0,654) не поєднуються з інтересом до техніки (-0,776) і засобів знакової комунікації (-0,760).

Другий фактор (F2) констатує інтелектуальність (0,714) і соціальну незаангажованість, споглядальність майбутніх художників (-0,743). F3 з навантаженням по дигітальному типу (-0,840) підтверджує тенденцію, репрезентовану змістом F1, а F4 зі значним факторним навантаженням за показником переваги особистісної ідентичності (0,747) і значної соціальної дистанції (0,696) ще більше увиразнює творчу персоналістичну орієнтацію майбутніх художників.

Таблиця 3.8

Результати факторного аналізу професійного самовизначення майбутніх музикантів

Фактор, його інформативність	Факторні компоненти та їх навантаження
F1 (h = 13%)	Реалістичний (-0,645); соціальний (0,597); конвенціональний (-0,505); артистичний (0,670); людина-природа (0,479); людина-техніка (-0,624); людина-людина (0,664); людина-знакова система (-0,431).

Продовж. табл. 3.8

F2 (h = 11%)	Інтелектуальний (0,639); діловий тип (-0,445); аудіальний (-0,765); візуальний (-0,417); дигітальний (0,708); психологічний портрет (0,518).
F3 (h = 11%)	Діловий (-0,631); людина-техніка (-0,422); людина-знакова система (0,403); людина-художній образ (0,432); дифузна ідентичність (-0,432); мораторій (0,717); кінестетичний (-0,645).
F4 (h = 10%)	Людина-природа (-0,571); людина-художній образ (0,567); виражена особистісна ідентичність (0,704); соціальна дистанція (0,693); психологічний портрет (0,504).
F5 (h = 9 %)	Дифузна ідентичність (-0,445); досягнена ідентичність (0,866); стереотипи (-0,406); візуальний (-0,499).

За результатами факторного аналізу показників професійного самовизначення у групі майбутніх музикантів було виділено п'ять факторів загальною інформативністю 54%. Із них F1 чітко вказує на артистичний хист (0,670) та інтерес до людей (0,664). При цьому антагонізм з технопрактичними установками й неприйняття знакової комунікації у майбутніх музикантів виражені слабше, ніж у майбутніх художників. Другий фактор (F2) зосереджує нашу увагу на потужності дигітальної (0,708) і дотичної до неї інтелектуальної орієнтації (0,639), які за онтогенетичними передумовами протилежні здатності до аудіальної диференціації (-0,765) та кінестетичної чутливості (-0,645) у F3. Фактори F4 і F5 містять значущі показники чинника етнокультурної ідентичності. Щонайперше у F4 акцентовано значення вираженої особистісної ідентичності (0,704) і соціальної дистанції (0,693), а в F5 – досягненої ідентичності (0,866).

Таблиця 3.9

**Результати факторного аналізу чинників професійного самовизначення
майбутніх священиків**

Фактор, його інформативність	Факторні компоненти та їх навантаження
F1 (h = 13%)	Соціальний (-0,692); людина-людина (-0,707); людина-знакова система (0,857).
F2 (h = 11%)	Інтелектуальний (0,799); виражена особистісна ідентичність (0,662).
F3 (h = 10%)	Реалістичний (0,459); людина-природа (-0,835); людина-художній образ (0,723).
F4 (h = 8%)	Аудіальний (-0,833); дигітальний (0,742).
F5 (h = 8%)	Діловий тип (-0,663); людина-техніка (-0,853).
F6 (h = 7%)	Наперед визначена ідентичність (0,617); мораторій (0, 511); соціальна дистанція (-0,806).
F7 (h = 6%)	Дифузна ідентичність (0,596); кінестетичний (0,578); візуальний (0,710); дигітальний (-0,417).
F8 (h = 5%)	Конвенціональний (-0,466); досягнена ідентичність (-0,737); стереотипи (-0,521); психологічний портрет (0,623).
F9 (h = 4%)	Артистичний (0,903).

У групі майбутніх священиків експліковано 9 факторів загальною інформативністю 72%. Виокремлені фактори здобуто методом головних компонент, а не процедури «кам'яного зсуву», який дає змогу зменшити число факторів і більш виразно представити встановлені тенденції.

Зазначимо, що в усіх інших випадках, крім цього, було використано метод «кам'яного зсуву». Попри це можна зауважити полімотивованість професійного вибору майбутніх священників, їхню схильність до артистичної самопрезентації (0,903 в F9), близькість до людей (показник соціальної дистанції в F6 = -0,806).

Якщо у студентів-музикантів в окремий кластер виокремилися фактори, пов'язані з професійними здібностями, то у студентів-теологів осібно стоять фактори, що вказують на вплив на процес професійного самовизначення етнічної картини світу.

На мотивацію духовного зростання можуть указувати контрастні показники досягненої ідентичності (-0,737) і самооцінки процесу самоактуалізації (0,623) у F8.

Таблиця 3.10

Результати факторного аналізу чинників професійного самовизначення майбутніх математиків

Фактор, його інформативність	Факторні компоненти та їх навантаження
F1 (h = 14%)	Інтелектуальний (-0,649); соціальний (0,739); людина техніка (-0,725); людина-людина (0,701); людина-знакова система (-0,601); людина художній образ (0,662).
F2 (h = 10%)	Конвенціональний (0,551); людина-природа (-0,669); соціальна дистанція (0,486); кінестетичний (0,640); аудіальний (-0,592).

Продовж. табл. 3.10

F3 (h = 10%)	Реалістичний (0,464); наперед визначена ідентичність
--------------	--

	(0,667); візуальний (0,697); дигітальний (-0,824).
F4 (h = 9%)	Діловий (-0,586); людина-знакова система (0,401); досягнена ідентичність (0,645); виражена особистісна ідентичність (0,478); соціальна дистанція (0,534).

У групі майбутніх математиків було виділено чотири фактори загальною інформативністю 43%. У першому факторі (F1) спостерігаємо протиставлення знаково-технічної орієнтації професійної самосвідомості художньо-гуманітарній та екологічній у F2. У F3 дигітальна (-0,824) і схильність контрастує з візуальною (0,697) і наперед визначеною ідентичністю (0,667), що може вказувати на затребуваність у професійній діяльності абстрактно-логічного мислення, а не залежності від стимулів «поля» – безпосередньо сприйманого чи «культурно успадкованого». Підтвердженням справедливості даної інтерпретації може слугувати високий показник досягненої ідентичності (0,645) у структурі чинників професійного самовизначення майбутніх математиків.

Таблиця 3.11

Результати факторного аналізу чинників професійного самовизначення за загальною вибіркою

Фактор, його інформативність	Факторні компоненти та їх навантаження
F1 (h = 12%)	Конвенціональний (-0,594); артистичний (0,681); людина-техніка (-0,563); людина-знакова система (-0,613); людина-художній образ (0,728).

Продовж. табл. 3.11

F2 (h = 10%)	Інтелектуальний (0,444); соціальний (-0,537); людина-природа (-0,470); людина-людина (-0,499); виражена особистісна ідентичність (0,451); соціальна дистанція (0,538); психологічний портрет (0,533).
F3 (h = 9%)	Візуальний (0,636); дигітальний (-0,687).

У загальній вибірці встановлено три фактори інформативністю лише 31%. При цьому профільними для першого фактора є професійна орієнтація «людина художній образ» (0,728) в поєднанні з артистичною диспозицією (0,681). F3 фіксує антагонізм візуального сприйняття і обробки інформації за дигітальним типом (протилежність безпосереднього й опосередкованого, чуттєвого і абстрактного відображення дійсності) – відповідно 0,636 і – 0,687. F2 містить змішані змінні, в тому числі й етнокультурні, але вони не сягають високих значень.

Отже, на загальній структурі факторів професійного самовизначення в сукупній вибірці студентів указує на сильнішу залученість представників художніх професій в процесі етнічної самоідентифікації. Ця тенденція також виражена в тих, хто обрав дорогу служіння Богові.

3.5 Результати кореляційного аналізу етнокультурних чинників професійного самовизначення особистості

Черговим кроком якісного аналізу емпіричних даних було уточнення взаємозв'язку показників шкал методики «Етнічна картина світу» з показниками шкал інших методик. Нижче наводяться статистично значущі

дані кореляційного аналізу за Спірменом для непараметричних і за Пірсоном для параметричних розподілів.

Так, у групі майбутніх художників було зафіксовано такі кореляції: за Спірменом, дифузна ідентичність – дигітальний тип ($r = -0,214$; $p = 0,013$); дифузна ідентичність – інтелектуальний тип ($r = -0,298$; $p = 0,036$); наперед визначена ідентичність – людина-природа ($r = 0,296$; $p = 0,037$); мораторій – артистичний тип ($r = 0,439$; $p = 0,001$); досягнута ідентичність – артистичний тип ($r = 0,282$; $p = 0,047$); виражена особистісна ідентичність – діловий тип ($r = 0,458$; $p = 0,011$) і самооцінка рівня самоактуалізації ($r = 0,294$; $p = 0,038$). За Пірсоном, мораторій – соціальний тип ($r = -0,096$; $p = 0,037$); мораторій – соціальний тип ($r = 0,492$; $p = 0,000$).

Отже, встановлено, що дифузна ідентичність не притаманна представникам інтелектуального типу й дигітальної (власне, теж інтелектуальної) репрезентативної системи. Наперед визначена ідентичність пов'язана з екологічною спрямованістю особистості, мораторій більше сприяє творчій художній діяльності, ніж досягнута ідентичність, а виражена особистісна ідентичність властива представникам ділового типу і зумовлює позитивне самосприйняття перебігу самореалізації. Досягнута ідентичність часто властива артистичному типу. Ще більше з цим типом пов'язаний мораторій.

В субвибірці майбутніх музикантів зафіксовано такі кореляції: за Спірменом, виражена особистісна ідентичність – діловий тип ($r = 0,458$; $p = 0,011$); мораторій – аудіальний тип ($r = 0,951$; $p = 0,012$); за Пірсоном, дифузна ідентичність – людина-природа ($r = 0,368$; $p = 0,045$); мораторій – діловий тип ($r = -0,579$; $p = 0,001$).

Звідси видно, що мораторій є антагоністом ділового типу, але позитивно пов'язаний з орієнтацією на знакову систему. Водночас виражена особистісна ідентичність, як і в попередньому випадку, пов'язана з діловим типом. Підтверджено прямий зв'язок дифузної ідентичності з орієнтацією на

природу. Встановлено, що інтелектуальний тип є антиподом етнічній стереотипізації.

В субвибірці майбутніх священиків зафіксовано такі кореляції: за Спірменом, виражена особистісна ідентичність – інтелектуальний тип ($r = 0,326$; $p = 0,021$); виражена особистісна ідентичність – соціальний тип ($r = 0,296$; $p = 0,037$); наперед визначена ідентичність – діловий тип ($r = -0,360$; $p = 0,010$); мораторій – людина-техніка ($r = -0,340$; $p = 0,016$); стереотипи – інтелектуальний тип ($r = 0,303$; $p = 0,033$); виражена особистісна ідентичність – соціальний тип ($r = -0,296$; $p = 0,037$). За Пірсоном, мораторій – людина-природа ($r = 0,295$; $p = 0,037$); виражена особистісна ідентичність – людина-художній образ ($r = 0,277$; $p = 0,052$); мораторій – людина-техніка ($r = -0,286$; $p = 0,044$); соціальна дистанція – самооцінка рівня самоактуалізації ($r = 0,301$; $p = 0,034$).

Отже, виражена особистісна ідентичність у майбутніх служителів церкви позитивно корелює з інтелектуальним типом і негативно – з соціальним типом. Наперед визначена ідентичність негативно пов'язана з діловим типом; вочевидь служіння Богові не передбачає підприємництва. Мораторій обернено пропорційно пов'язаний з інтересом до техніки і прямо пропорційно – з інтересом до природи. Стереотипними оцінками послуговується інтелектуальний тип майбутніх священиків, виражена особистісна ідентичність у них корелює з орієнтацією на художній образ, а соціальна дистанція сприяє зосередженню на процесах внутрішньо-духовного зростання.

В субвибірці майбутніх математиків зафіксовано такі кореляції: за Спірменом, соціальна дистанція – людина-природа ($r = -0,327$; $p = 0,021$); соціальна дистанція – людина-знакова система ($r = 0,291$; $p = 0,040$); наперед визначена ідентичність – конвенціональний тип ($r = -0,277$; $p = 0,051$). За Пірсоном, наперед визначена ідентичність – соціальний тип ($r = 0,296$; $p = 0,037$); наперед визначена ідентичність – людина-людина

($r = 0,282$; $p = 0,047$); досягнута ідентичність – інтелектуальний тип ($r = -0,289$; $p = 0,042$); соціальна дистанція – людина-природа ($r = -0,316$; $p = 0,025$); соціальна дистанція – виражена особистісна ідентичність ($r = 0,320$; $p = 0,024$); наперед визначена ідентичність – дигітальний тип ($r = -0,395$; $p = 0,005$); виражена особистісна ідентичність – соціальна дистанція ($r = 0,320$; $p = 0,024$); соціальна дистанція – людина-природа ($r = -0,316$; $p = 0,025$).

Отже, наперед визначена ідентичність позитивно корелює з соціальним типом та інтересом до людей і негативно – з дигітальним і конвенціональним типами; досягнута ідентичність перебуває в обернено пропорційній залежності з інтелектуальним типом; а соціальна дистанція тим більша, чим ближчі студенти-математики до природи і чим сильніше у них проявляється особистісна ідентичність. Встановлено, що соціальна дистанція в цієї групи досліджуваних позитивно корелює з орієнтацією на знакову систему.

Таким чином, кореляційний аналіз показників етнічної самосвідомості студентів як стрижневих етнокультурних чинників їх професійного самовизначення дав змогу дійти таких висновків:

- дифузна ідентичність утворює лиш один позитивний значущий зв'язок з орієнтацією на природу (в майбутніх музикантів) і два негативні з інтелектуальним типом і дигітальною репрезентативною системою (в майбутніх художників);
- наперед визначена ідентичність пов'язана з орієнтацією на природу в студентів-художників, соціальним типом та інтересом до людей в студентів-математиків;
- мораторій пов'язаний з артистичним типом, орієнтацією на художній образ і сприяє досягненню ідентичності в студентів-художників, він же позитивно пов'язаний з орієнтацією на знакову систему (нотний стан, партитура) і негативно – з діловим типом у майбутніх музикантів.

Мораторій також позитивно корелює з орієнтацією на природу в майбутніх священиків і негативно з інтересом до техніки;

- виражена особистісна ідентичність притаманна діловому типу в майбутніх художників і музикантів (що підвищує самооцінку процесу самоактуалізації перших), а також інтелектуальному типу майбутніх священиків (на протизвагу соціальному типу). У студентів-математиків вона посилює соціальну дистанцію;
- досягнута ідентичність позитивно корелює з артистичним типом у студентів-художників і негативно – з інтелектуальним типом у майбутніх математиків;
- соціальна дистанція у студентів-математиків позитивно корелює з орієнтацією на знакову систему й негативно – з орієнтацією на природу, а майбутніх священиків приводить до занурення у процес духовного розвитку власної особистості;
- етнокультурні стереотипи суперечать інтелектуальному типу в майбутніх музикантів, на відміну від майбутніх священиків, де цей зв'язок прямо протилежний.

У загальній вибірці встановлено такі значущі кореляції за субкритерієм етнокультурної релевантності методика («Етнічна картина світу» Є. В. Чорного):

- диффузна ідентичність негативно корелює з досягнутою ($r = -0,191$; $p = 0,010$);
- наперед визначена ідентичність позитивно пов'язана з мораторієм ($r = 0,173$; $p = 0,021$) і негативно – з соціальною дистанцією ($r = -0,199$; $p = 0,007$);
- мораторій позитивно корелює, як уже зазначалося, з наперед визначеною ідентичністю і негативно – з артистичним типом ($r = -0,156$; $p = 0,036$) особистісною ідентичністю ($r = -0,217$; $p = 0,003$), орієнтацією на техніку ($r = -0,180$; $p = 0,016$), соціальною дистанцією ($r = -0,230$; $p = 0,002$);

- виражена особистісна ідентичність утворює позитивні кореляції з соціальною дистанцією ($r = 0,328$; $p = 0,000$) і високою самооцінкою процесу самоактуалізації ($r = 0,232$; $p = 0,002$);
- етнічні стереотипи перешкоджають орієнтації на соціогуманітарні професії ($r = 0,170$; $p = 0,022$), а також збільшують соціальну дистанцію ($r = 0,193$; $p = 0,009$);
- соціальна дистанція утворює позитивну кореляцію з оцінкою себе як актуалізованої особистості ($r = 0,262$; $p = 0,000$) і негативну кореляцію з інтересом природи ($r = -0,177$; $p = 0,017$).

Після відстеження кореляційних залежностей між найбільш ригідним складником системи детермінації професійного самовизначення майбутніх фахівців, а саме – характеристиками етнічної ідентичності з рештою діагностованих чинників важливо проаналізувати кореляційну матрицю її найбільш мобільного і динамічного складника, а саме – результати оцінки себе як самоактуалізованої особистості за методикою Є. В. Чорного «Психологічний портрет». Для цього первинні емпіричні дані було перетворено в семибальну шкалу, де найменший бал (1) відповідав полюсу негативної оцінки себе як особи, котра самоактуалізується, середній бал (4) позначав нейтральну позицію, а найвищий бал (7) втілював максимальне схвалення себе як особи, котра самоактуалізується.

Таким чином було встановлено, що в субвибірці майбутніх художників самооцінка власної актуалізованості позитивно корелює з інтелектуальним ($r = 0,373$; $p = 0,008$) і артистичним ($r = 0,333$; $p = 0,018$) типами, а також вираженою особистісною ідентичністю ($r = 0,294$; $p = 0,038$) і негативно – з соціальним типом ($r = -0,299$; $p = 0,035$).

У групі майбутніх музикантів оцінка своєї самоактуалізованості прямо пропорційно пов'язана з дигітальним типом ($r = 0,481$; $p = 0,007$) і обернено пропорційно з аудіальним типом ($r = 0,440$; $p = 0,015$) й орієнтацією на природу ($r = -0,422$; $p = 0,020$).

У групі майбутніх священиків оцінка себе як самоактуалізованої особистості позитивно корелює з соціальною дистанцією ($r = 0,301$; $p = 0,034$), що може виражати мотиваційну тенденцію до самозаглиблення й духовної рефлексії.

У групі майбутніх математиків жодних кореляцій самооцінки рівня самоактуалізації, що репрезентує екзистенційно-ціннісну спрямованість процесу професійно-особистісного становлення, не виявлено.

У загальній вибірці встановлено три прямо пропорційні залежності: оцінка себе як самоактуалізованої особи пов'язана з вираженою особистісною ідентичністю ($r = 0,232$; $p = 0,002$), соціальною дистанцією ($r = 0,262$; $p = 0,000$) та орієнтацією на створення художніх образів ($r = 0,166$; $p = 0,026$). Обернено пропорційні залежності репрезентують два зв'язки оцінки себе як самоактуалізованої особи: з соціальним ($r = -0,146$; $p = 0,050$) й інтелектуальним ($r = -0,230$; $p = 0,002$) типами.

Відтак висновуємо, що методика «Психологічний портрет» справді експлікує наративну ідентичність досліджуваних, яка стосується плінного актуального (тут-і-тепер) режиму сенсотворення і цілепокладання і не пов'язана з архетипно зумовленими патернами поведінки. Тому не маємо жодних кореляцій з наперед визначеною ідентичністю, етнічними стереотипами тощо. Навпаки, тільки виражена особистісна ідентичність разом з певною соціальною дистанцією вносить динаміку у процес професійно-особистісного становлення майбутніх фахівців.

З метою уточнення і доповнення встановлених вище тенденцій було застосовано психометричний тест С. Деллінгер, показники якого мають відношення як до природних когнітивних задатків, так і як до стильових характеристик поведінки, сформованих в онтогенезі.

У таблиці 3.12 подано середні значення рангів (M) і стандартні відхилення (σ), що відображають пріоритетність вибору досліджуваними тієї чи іншої геометричної фігури. З таблиці 3. 12 видно, що фігуру «коло» майже всі

студенти ставлять на перше місце (за винятком математиків, котрі поставили її на друге місце, яке знаходиться на мінімальній відстані від першого). Імовірно, вікові особливості студентів, що перебувають на етапі зрілої юності, справляють домінуючий вплив на стиль їх навчально-професійної й емоційно-вибіркової комунікації, зумовлюючи жвавий обмін досвідом, налагодження дружніх і ділових взаємин, утвердження норм справедливості, взаємоповаги, доброзичливості, відкритості.

Таблиця 3.12

Показники середніх значень за психометричним тестом Деллінгер

Шкали Групи	Коло		Квадрат		Трикутник		Прямокутник		Зигзаг	
	М	σ	М	σ	М	σ	М	σ	М	σ
Майбутні художники (ранг)	2,42 1	1,012	2,90 3	1,074	2,8 6 2	1,629	3,68 5	1,285	3,0 8 4	1,759
Майбутні музиканти (ранг)	2,37 1	1,299	3,3 0 4	1,317	2,83 3	1,416	3,70 5	1,149	2,8 0 2	1,584
Майбутні священики (ранг)	2,1 8 1	1,335	2,9 6 3	1,277	2,52 2	1,266	3,50 4	1,199	3,8 4 5	1,361
Майбутні математик и (ранг)	2,2 8 2	1,246	3,2 8 3	1,107	2,24 1	1,170	3,64 5	1,208	3,56 4	1,631

Останнє місце (5-й ранг) посів «прямокутник» майже у всіх студентів, за винятком майбутніх священиків, у яких він на четвертому місці. Зазвичай

при використанні цієї проективної методики так і трапляється, адже ця геометрична фігура не виражає типової схильності і характерної диспозиції особи впродовж її життя, а є радше мінливою конфігурацією чинників, що визначають конкретну життєву ситуацію людини, перехідний стан, який врешті-решт призведе до повернення до більш звичних патернів поведінки. Попри це вищий ранг прямокутника майбутніх священиків на тлі показників інших студентів характеризує перших як більш відкритих новому досвіду, людей, котрі вагаються і сумніваються в собі. Очевидно, майбутній духовний чин ініціює в майбутніх служителів церкви критичну моральну самооцінку, рефлексію, прагнення до самовдосконалення.

Цікаво, що найвищий ранг (2) по вибору «зигзага» отримали майбутні музиканти. Це характеризує їх як найбільш творчих, «правопівкульних», а також слабо організованих, не надто дисциплінованих осіб, заглиблених у музичні образи.

За методикою С. Деллінгер значущі відмінності зафіксовано за показником «зигзаг» між групами майбутніх художників і майбутніх священиків (0,031), і майбутніх музикантів і математиків ($p = 0,038$), в яких перші переважають других. Інші тенденції не сягають критичних значень достовірності.

Отже, показники середніх значень за психометричним тестом С. Деллінгер підтверджують вагомість вікових психологічних особливостей та частково професійно орієнтованих особливостей (майбутні музиканти, художники, священики) в структурі чинників професійно-особистісного становлення фахівців на початковому етапі їх навчання ВНЗ.

3.6 Врахування етнокультурної специфіки прикарпатського регіону в профорієнтаційній роботі зі старшокласниками

Історико-соціологічні та психолого-педагогічні дослідження свідчать, що зі зміною умов життя виникає потреба в нових видах обізнаності людини, які є їм адекватними. Проте це не означає, що всі ключові компетенції з часом припиняють діяти. З огляду на їх багатofункціональність декотрі з них залишаються базовими в структурі загальнокультурної компетентності. Тому не випадково в якості базової життєвої обізнаності особистості попри стрімкі процеси глобалізації продовжує виступати етнокультурна компетентність. Відтак логічним завершенням дослідження етнокультурних чинників професійного самовизначення особистості мала б стати відповідна програма професійно-орієнтаційної роботи зі старшокласниками, в якій би враховувався комплекс детермінант, що визначають релевантний у соціокультурному й економіко-виробничому відношеннях вибір абітурієнтами майбутньої професії та сфери трудової самореалізації. З огляду на те, що створення такої програми потребує інтеграції зусиль фахівців різних галузей знань та інститутів державного управління та є, вочевидь, справою майбутнього, обмежимося тут висвітленням досвіду багаторічної реалізації спільного українсько-американського проекту «Карпати-Аппалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів».

З українського боку до виконання завдань проекту були залучені в основному педагоги, вчителі-предметники, очільники різноманітних освітньо-виховних закладів та відомств, тому цей досвід матиме риси організаційно-методичного характеру, що, природно, зумовлюватиме його змістове наповнення, часто-густо позбавлене верифікованого психологічного матеріалу [14; 23; 77; 159; 193; 225– 227; 229].

Отже, на сьогодні в Івано-Франківській області працює 697 загальноосвітніх шкіл, з яких 225 – в гірській місцевості. Велика кількість малокомплектних шкіл і класів-комплектів утруднює як роботу вчителів, так і негативно відбивається на якості знань учнів.

Проживання десятків тисяч дітей і сотень учителів у горах із суворішим і нестабільним кліматом, з вищою потребою в теплі, пов'язаною з низьким вмістом кисню в повітрі, з гіршими ґрунтами, меншими площами землі, придатної для обробітку, коротшими періодами вегетації тощо неминуче породжує проблеми, яких не знають низовинні школи, особливо міські.

Гірські школи працюють в умовах уповільненого суспільного розвитку. Гори залишаються середовищем особливого спілкування людини з дикою природою. Усе це не може не впливати на особливості роботи школи, навчання, виховання і розвитку дітей.

Єдина стандартизована шкільна система не враховує ні етнологічні, ні геопсихологічні особливості, ні особливості буття людей у гірському геопросторі. Як наслідок, нагромадилася низка проблем, що стримують розвиток як школи, так і дітей горян. Серед них:

- 1) монофункціональний розвиток гірських сіл утруднює вибір професії та працевлаштування випускників шкіл;
- 2) недостатність розвитку сільських територій у горах, збіднений ринок праці у гірських селищах, недостатня зацікавленість державних і недержавних організацій у багатофункціональному розвитку гірських сіл справляють негативний вплив на розвиток учнів на роботу гірської школи;
- 3) незадовільний санітарно-гігієнічний стан багатьох гірських шкіл (холод, низька якість роботи вчителів та учнів упродовж трьох-чотирьох осінньо-зимових місяців року);
- 4) відсутність повної ставки в багатьох учителів (від 6 до 10-15 уроків тижневого навантаження);
- 5) не працюють пришкільні інтернати. Діти щоденно добираються до школи за 5-7 км;

- 6) відсутність гнучкості навчальних програм, нехтування особливостями умов, в яких працюють гірські школи, негативно відбивається на профорієнтації учнів цих шкіл і підготовці їх до навчання у вищих навчальних закладах;
- 7) трудова міграція, сезонні роботи, на які нерідко виїжджають батьки, значно ускладнюють навчання і виховання учнів гірських шкіл;
- 8) відсутність стратегії розвитку сільських територій, конкретних планів урізноманітнення видів діяльності у гірських населених пунктах, відсутність місцевого партнерства щодо розвитку села і школи утруднюють розвиток останньої [225].

Дослідник освітніх проблем прикарпатського регіону Ю. М. Москаленко пропонує використати досвід розвинутих країн, насамперед США, Нової Зеландії, Норвегії, які сміливо запроваджують новітні технології навчання у віддалених малокомплектних гірських школах. Наприклад, у США, у штатах Джорджія, Теннесі та Кентуккі (в регіоні гірської масиву Аппалачі) застосовується чотирикомпонентне навчання (проект Дж. Вос), яке полягає в тому, що школа працює у традиційній ролі, реалізуючи базові навчальні програми. Однак акценти при цьому розподіляються згідно з принципами:

- розвитку особистості, що передбачає формування впевненості у власних силах, відчуття гідності й високої самооцінки;
- формування життєвих навичок, зокрема творчого розв'язання проблем, планування власного життя й кар'єри;
- формування вмінь навчатися і критично мислити, щоб навчання приносило радість упродовж всього життя;
- запровадження предметного навчання, яке б інтегрувало різні курси і дисципліни.

Цінність цієї моделі в тому, що вона змалечку формує вміння керувати власним життям, а також прищеплює такі необхідні в гірському середовищі навички опірності до життєвих труднощів [159, с. 83].

На думку Ю. М. Москаленка, варто взагалі змінити статус гірської школи, надати їй особливого, пріоритетного значення, зважаючи на те, що, як правило, гірські регіони Українських Карпат мають ознаки територій з депресивними характеристиками. Йдеться про недорозвиненість соціальної та інформаційної інфраструктур гірського села, низькі матеріальні й фінансові доходи, часто відсутню належну лікарську допомогу, невисокий рівень зайнятості населення тощо.

Гірська школа є зоною особливої уваги ще й тому, що вона має певні складнощі в організації профільного навчання у старших класах. Збіднений ринок праці у гірських селах, часто монофункціональний спосіб господарювання, слабка матеріальна база ускладнюють процес вибору належного профілю навчання і його організацію. Відтак, у гірських регіонах необхідно вводити специфічні профілі науково-природничого, туристичного, мистецького, спортивного характеру. Це дозволило б забезпечити внесок місцевого населення у поступальний соціальний та культурний розвиток гірських теренів до традиційних у Карпатах трудових занять [159].

Цікавим феноменом є етнічна полікультурність карпатського та прикарпатського регіону. Сучасні тенденції становлення полікультурного виховання розглядають як вітчизняні дослідники (О. Дубовик, О. Сухомлинська), так і зарубіжні (Г. Ауердхаймер, П. Вебер, О. Джуринський, Г. Дмитрієв, В. Міттер). Питанням виховання полікультурності та толерантності присвячені роботи М. Баяновської, І. Бежа, Б. Гершунського, М. Філатової. Взаємозалежність національного і громадянського виховання, а також проблеми виховання культури міжнародного спілкування досліджують С. Бондирьова, Н. Воскресенська, Н. Ганнусенко, З. Гасанов, В. Заслуженюк, Г. Філіпчук. Полікультурне виховання трактується ними як:

а) сучасний педагогічний процес у суспільстві, що характеризується різноманітністю культур; б) компонент полікультурної освіти; в) складова професійної підготовки майбутніх фахівців [67, с.133].

В умовах поліетнічного суспільства ефективність навчально-виховної роботи має забезпечуватися знанням учителем етнопсихологічних та етнокультурних особливостей учнів – представників різних народів, а також доцільним використанням прогресивних етнопсихологічних виховних традицій, засобів і прийомів народної педагогіки при врахуванні закономірностей онтогенезу людської особистості [67, с.134].

В умовах модернізації української системи освіти постала необхідність переосмислити нагромаджену практику підготовки педагогів. Сучасна загальноосвітня школа характеризується системними змінами у структурі та змісті навчального процесу, що зумовлює необхідність підготовки вчителя нової формації як професіонала й людини культури, здатного до формування, розширення та збагачення досвіду дитини.

С. Довбенко підкреслює, що аналіз професіограм, освітньо-кваліфікаційних характеристик і освітньо-професійних програм, навчальних планів і програм навчальних дисциплін вищих педагогічних закладів України дає підстави зробити висновок про те, що сьогодні на загальнодержавному рівні відсутній науковий підхід до вирішення проблеми підготовки педагогічних кадрів до роботи в полікультурному середовищі [67, с. 134].

Колишня модель освіти, що була зорієнтована на заучування інформації, не відповідає вимогам практики. Сьогодні вимагає переорієнтації змісту освіти від раціоналізму до культуротворчості, оволодіння ефективними способами отримання, обробки та застосування різноманітної за якістю та кількістю інформації. Отже, об'єктивні зміни в економічному, політичному, соціокультурному житті суспільства вимагають підготовки творчих особистостей з традиційним та інноваційним досвідом, гармонійним сприйняттям навколишньої дійсності, зі сформованою

системою гуманістичних ціннісних орієнтацій та толерантних етнокультурних настанов.

С. Довбенко робить висновок, що особливості застосування різноманітних методів та форм підготовки фахівців в освітній галузі повинні відзначитися діалогічним характером функціонування та розвитку культури, високим рівнем етнокультурної ідентифікації студента, належним рівнем його знань про полікультурне середовище, емоційним інтелектом та культурою поведінки, що потребує використання активних методів навчання і виховання: бесіди, дискусії, діалогу, моделювання, проектування, реконструкції, рефлексії, рольових ігор.

Полікультурне виховання зорієнтоване на виховання індивіда, який зберігає свою соціально-культурну ідентичність, водночас прагнучи до розуміння інших культур, який поважає інші культурно-етнічні спільності та вміє жити у мирі та злагоді з представниками різних національностей, рас, вірувань, який готовий до активної творчої діяльності в динамічному полікультурному і багатонаціональному середовищі [67, с. 136].

Українські дослідники проблеми життя і розвитку особистості в умовах Карпатських гір виходять з того, що в теперішній час життя спільноти в Українських Карпатах відзначається більше високою духовністю, ніж розвинутими технологіями. Багаті своєрідні виховні традиції необхідно поєднати сьогодні з інноваційним змістом, новими формами і методами розвитку особистості.

Дослідники відстежують цікавий соціальний феномен, що має місце в сьогоденні Українських Карпатах:

- взаємне збалансування технологічної раціональності і ще не втраченої народної духовності;
- настирливий агресивний прагматизм і ще живучий романтизм гірських спільнот;
- наступальна підприємливість і природолюбність та мрійливість автохтонного населення Карпат.

Таким чином, становлення особистості, яка живе в умовах гірського регіону уповільненого розвитку, відбувається ніби в двох часових, екологічних і соціальних площинах: з одного боку, потужний вплив науково-технічного прогресу, а з другого – не менш активний вплив народних традицій і виховання горян [225]. Саме тому важливим є виховання молодого покоління фольклором, традиціями, тобто культурними надбаннями народу, але виховання з етнокультурним стрижнем на сьогодні потребує «осучаснення» та посилення зв'язків з практикою. Тобто етнопедagogічне виховання має містити алгоритм практичної діяльності, за таких умов багатовіковий досвід та культура народу (перетвореться у цінність) і стане цікавим, привабливішим для школярів та студентів [225].

Американський професор Д. Девіс також наголошує, що певна ізоляція Українських Карпат, депресивні економічні умови сильно вплинули на якість освіти в гірських селах. На його думку, ряд шкіл не відповідає прийнятим санітарно-гігієнічним нормам, навчальні програми негнучкі, навчальні матеріали мало спрямовані на висвітлення особливостей життя і роботи в гірських регіонах. Таку ситуацію потрібно виправляти.

В. Д. Хрущ підкреслює, що важливо домогтися усвідомлення майбутніми педагогами структури готовності школяра до вибору професії. Спеціалісти в цій сфері (О. Губенко, Л. Кандибович, О. Мельник) виділяють такі складники цього феномена: мотиваційний (ставлення старшокласника до процесу вибору професії та наявність позитивної мотивації, відповідних інтересів та вподобань), когнітивний (інформованість учня про різні професії та вимоги, які до них ставляться) і практичний (наявність умінь моделювати програму реалізації професійних намірів). Когнітивний складник – особливо важлива ланка готовності, оскільки старшокласники гірських шкіл часто бувають недостатньо поінформовані про попит на певні професії та вимоги до них на сучасному ринку праці. Педагогові гірської школи необхідно орієнтувати учнів на опанування тих професій, які є традиційними для

їхнього краю (наприклад, професії гончаря, бондаря, різьбяр тощо) задля примноження народних звичаїв та обрядів, збереження унікальних професійних умінь і навичок, секретів та технологій народного декоративно-прикладного мистецтва, які передавалися від покоління до покоління та прославляли цілі трудові династії не лише в Україні, але й за її межами. Тому майбутні вчителі у ВНЗ повинні володіти системою етнографічних знань про гірське ландшафтно-кліматичне та соціальне середовище, народне мистецтво Карпатського регіону, зокрема елементи художнього ткацтва, вишивки, різьбярства, кераміки, писанкарства, роботи з бісером та інше.

Важливо готувати майбутніх фахівців до здійснення профорієнтаційної роботи з учнями гірських шкіл. У цьому зв'язку слід конкретизувати знання студентів про визначені складові профорієнтації. Так, робота з професійного інформування старшокласників у гірській школі передбачає ознайомлення з системою знань про світ людських професій, умови оволодіння ними, формування поваги до людей різних професій та стійких професійних інтересів у процесі вибору майбутнього фаху.

Професійне консультування передбачає психологічне вивчення учня на предмет виявлення і зіставлення його психологічної структури та вимог до певної професійної діяльності, а також обґрунтування шляхів його подальшого розвитку для здобуття вибраної професії. Аналіз результатів такої діагностики уможливорює своєчасне виявлення чинників, що мають негативний вплив на професійне самовизначення школяра, та внесення доцільних корективів в орієнтовну програму його самовдосконалення.

Професійний добір ґрунтується на наданні школяреві відповідних порад і настанов щодо прийняття правильного рішення та оволодіння свідомо вибраною ним професією.

З метою поліпшення профорієнтаційної роботи зі старшокласниками Т. Мельник (директор гімназії «Консул» № 86 м. Києва) пропонує створити в кожному районі на базі одного із середніх загальноосвітніх навчальних

закладів (школи, гімназії, ліцею) міжшкільний центр професійної орієнтації, який міг би надавати учням інформацію з приводу обрання профілю навчання в старшій школі, корисні поради щодо майбутнього професійного самовизначення [225]. Автор радить використовувати такі методи активізації професійного самовизначення: метод самоспрямовуючого пошуку Дж. Холланда, алгоритм побудови особистого професійного плану Є. Клімова, професійне консультування із застосуванням профорієнтаційних ігор, опитувальники) та профінформаційні методики, на яких варто акцентувати увагу майбутніх педагогів. Аналогічні центри можна створити в гірських районах, що слугувало б великою допомогою для професійного самовизначення старшокласників цієї місцевості [225].

У процесі викладання психолого-педагогічних дисциплін студентам вищих навчальних закладів акцентують на тому, що в роботі з учнями гірських шкіл варто визначити пріоритетні ціннісні орієнтації для спеціалістів найбільш поширених зараз професій. Приміром, для завтрашніх підприємців і менеджерів не менш важливими якостями слугують не лише потужна теоретична обізнаність, але й не меншою мірою низка психологічних характеристик, зокрема культура спілкування, вміння здійснювати критичну оцінку ситуації, що склалася, аналізувати альтернативні варіанти розв'язання проблеми, самостійно вибрати оптимальний варіант, творчо підходити до організації та управління діяльністю, дотримуватися морально-етичних і правових норм тощо.

Для сьогодення характерна чітка орієнтація на демократизацію та гуманізацію всіх сфер суспільного життя. В освітньому просторі помітні спроби пошуку інноваційних шляхів педагогічної діяльності, що ґрунтуються на постмодерністських засадах. Тому навчально-виховний процес у вищій школі має ґрунтуватися на інноваційних методиках навчання і виховання студентів, а також опанування ними відповідних знань для практичної реалізації завдань профорієнтації учнів старших класів гірської місцевості.

Використання інноваційних педагогічних моделей базується на таких формах організації навчально-пізнавальної діяльності школяра, у яких пріоритетна роль належить його самостійній творчій роботі в процесі вирішення поставленої вчителем проблемної ситуації. Шляхом індивідуального чи групового пошуку вихованці з'ясовують труднощі, можливі в процесі розв'язання проблеми, із кількох можливих варіантів її вирішення визначають оптимальний. У такій діяльності відбувається збагачення школяра новим самостійно сконструйованим досвідом.

Готуючи студентів до професійно-педагогічної діяльності профорієнтаційного спрямування, доцільно акцентувати на меті й завданнях профорієнтації в гірській школі, змісті, формах організації, методах педагогічної взаємодії зі старшокласниками, принципах, на яких ґрунтується співпраця вчителя з учнями та батьками в означеному аспекті, а також чітко визначити напрями виховної роботи та систему міжпредметних зв'язків у плані здійснення професійного інформування, консультування та діагностування. Широкі можливості для профорієнтаційної роботи приховані практично у змісті всіх навчальних дисциплін, що вивчаються в загальноосвітній школі, зокрема тих, які запроваджені в системі середньої освіти за останні роки, – інформатиці, основах економіки, основах підприємницької діяльності й менеджменту, основах споживчих знань та інших. Підготовленість майбутнього вчителя до профорієнтаційної роботи в умовах гірської школи виявляється в його професійній активності у вирішенні поставлених питань, а також системі знань, умінь і навичок психолого-педагогічного та етнокультурного спрямування [225].

З цього огляду впливає низка завдань, які потрібно вирішити психолого-педагогічній спільноті прикарпатського краю, з метою врахування впливу етнокультурних чинників на процес профорієнтаційного самовизначення випускників шкіл.

Це, по-перше, поглиблення етнопсихологічного обґрунтування

модернізації теорії та практики навчання, виховання, організації освіти в місцях компактного проживання етнографічних груп і на перехідних територіях; по-друге, забезпечення системного характеру профорієнтаційної роботи у школах гірської частини Прикарпаття та на підкарпатських теренах з урахуванням їх етнокультурної специфіки і попиту на сучасному ринку праці; по-третє, залучення громадянського суспільства, органів самоврядування до підтримки й розповсюдження досвіду успішного розв'язання проблем професійного самовизначення шкільного і студентського юнацтва, по-четверте, збалансування особистих, суспільних і регіональних етнокультурних та економічних інтересів, когнітивно-інформаційних, духовних, психоментальних, матеріально-фінансових ресурсів і можливостей усіх суб'єктів системи освіти держави загалом та історико-етнографічних регіонів зокрема.

Висновки до третього розділу

1. Порівняльний аналіз результатів описової математичної статистики згідно з виокремленими діагностичними критеріями дозволив установити такі максимальні й мінімальні показники за субвибірками досліджуваних студентів:

- майбутні художники мають найвищі показники за інтелектуальним і артистичним типами (6,98 і 9,70 відповідно), майбутні музиканти – за соціальним типом (8,07), майбутні священники – за соціальним і реалістичним типами (8,24 і 7,74) і майбутні математики – за інтелектуальним і конвенціональним типами (7,46 і 6,70) на загальному тлі показників за методикою Дж. Холланда сукупної вибірки (дані за субкритерієм диспозиційної релевантності);
- з-поміж найнижчих показників шкали методики «Етнічна картина світу» за параметром дифузної ідентичності найнижчий показник притаманний майбутнім музикантам (0,60), майбутні музиканти і священники мають найвищі показники за шкалою «наперед визначена ідентичність» (3,07; 3,10), стан мораторію найбільш притаманний студентам-музикантам, найвищі показники досягнутої ідентичності мають майбутні музиканти і священники (3,10 і 3,12), виражена особистісна ідентичність найбільшою мірою властива майбутнім математикам і художникам (3,82 і 3,74), найбільшу етнічну толерантність показали майбутні музиканти і священники (3,20 і 3,44), а схильність керуватися етнічними стереотипами найбільш властива майбутнім священникам – 1,88 (дані за субкритерієм етнокультурної релевантності);
- яскраво вираженими представниками кінестетичного типу є майбутні художники і музиканти (13,64 і 13,33), аудіального – майбутні священники (12,60), візуального – математики більше, ніж художники

- (12,14 проти 11,88), дигітального – майбутні священники (дані за субкритерієм «сенсорно-перцептивна модальність»);
- найпозитивніший образ себе як самоактуалізованої особистості мають майбутні художники (48%), а найвищий відсоток нейтральних оцінок себе як осіб, котрі самоактуалізуються, – у майбутніх професійних музикантів (дані за субкритерієм екзистенційно-ціннісної спрямованості);
 - найбільшу зацікавленість природою показали майбутні музиканти (3,47), найбільший інтерес до техніки виявили майбутні священники (4,58), вони ж показали найсильнішу орієнтацію на спілкування з іншими людьми (5,24), студенти-математики найбільше мотивовані знаками і символами (4,68) – дані за критерієм «мотиваційно-професійна релевантність»;
 - загалом, відзначаємо, що у майбутніх художників і математиків як представників інтелектуального і візуального типів виражена особистісна ідентичність поєднується з більшою соціальною дистанцією (відособленістю), ніж у студентів інших напрямів професійної підготовки, а в майбутніх музикантів і священників наперед визначена етнічна ідентичність є, очевидно, базовою для швидкого досягнення цілісної ідентичності, вони ж є представниками соціального типу.

2. Результати факторного аналізу в загальній вибірці студентів і в окремих субвибірках свідчать про переважання індивідуально-типологічних властивостей, що репрезентують соціальну, особистісну і професійну ідентичності, над етнічною ідентичністю. Строгий відбір факторних навантажень на рівні, не меншому 0,7, показує, що у майбутніх художників етнокультурний чинник соціальної дистанції поєднується з їх творчою персоналістичною орієнтацією й інтересом до гуманітарних проблем. Факторний профіль майбутніх музикантів містить доволі потужний блок етнокультурних чинників професійного самовизначення, які стосуються зрілих стадій етнокультурної самоідентифікації, що поєднуються із

професійно релевантними якостями. У факторній структурі майбутніх священиків виявлено факт полімотивованості професійного вибору при значущості чинника етнічної ідентичності загалом. Факторна структура чинників професійного самовизначення майбутніх математиків вказує на затребуваність опосередкованого, абстрактно-логічного мислення і слабкий інтерес до питань етнічної самоідентифікації. Факторна структура сукупної вибірки фіксує достовірне протиставлення безпосередньо-чуттєвого й опосередковано-логічного відображення дійсності, яке радикальним чином впливає на вибір напряму професійної підготовки, причому набагато сильніше, ніж етнокультурні чинники. Відтак можемо констатувати, що природні задатки і схильності є сильнішим предиктором професійного вибору в сучасних умовах, ніж етнічні сценарії трудової діяльності і зайнятості в структурі суспільного поділу праці.

3. Диференційовано опосередковані взаємозв'язки етнокультурних чинників з іншими детермінантами професійного самовизначення. При цьому наперед визначена ідентичність, що символізує досвідоме ототожнення себе з традиційною культурою етносу, пов'язується з орієнтацією на природу, соціальним типом та інтересом до людей, що підтверджує етнокультурну спадкоємність ціннісних орієнтацій молодого покоління прикарпатського регіону. Мораторій сприятливий для занять мистецтвом й екологічної налаштованості свідомості. Виражена особистісна ідентичність притаманна інтелектуалам і підприємливим людям. Досягнена ідентичність властива особам, здатним до творчого самовираження. Соціальна дистанція сприяє заглибленню у знаково-символічну реальність, корелюючи з позитивним образом самоактуалізації та рефлексією процесів духовного зростання. Наявність етнокультурних стереотипів, як і дифузної ідентичності несумісна з інтелектуальним типом респондентів.

4. Врахування етнокультурних відмінностей етнографічних груп, що населяють Прикарпаття, передбачає проектування системи організаційно-

методичних форм профорієнтаційної роботи зі старшокласниками та студентською молоддю на засадах збалансування традиційних та інноваційних видів професійно-виробничої діяльності.

Основні положення розділу висвітлені в таких публікаціях: [164; 165].

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження було спрямоване на диференціювання характеру й уточнення інтенсивності впливу низки етнокультурних чинників на професійне самовизначення особистості в контексті множинної детермінації цього процесу з боку інших об'єктивних і суб'єктивних факторів. У результаті проведеного теоретико-методологічного й емпіричного вивчення проблеми встановлено:

1. Професійне самовизначення особистості є полімотивованим феноменом, що зумовлюється як чинниками об'єктивного характеру (економічними, соціально-політичними, інституціональними, соціо- (в тому числі й етно-) культурними, екологічними, інтерактивно-символічними), так і чинниками суб'єктивної природи (психофізіологічними, ціннісно-мотиваційними, рефлексивно-феноменологічними, ортобіотичними, психодинамічними), які вивчаються й інтерпретуються великою кількістю наукових напрямів, шкіл і підходів.

2. Структурно-функціональна модель детермінації професійного самовизначення особистості враховує стохастичний каузальний вплив двох видів незалежних змінних – соціальної (в тому числі етнічної) ідентичності й особистісної (в тому числі наративної) ідентичності на залежну змінну – професійну ідентичність, що являє собою кумулятивний ефект їх селективної взаємодії в структурі особистості майбутнього фахівця.

Діагностичними критеріями чинників професійного самовизначення особистості з боку незалежних змінних стали: критерій соціокультурної референтності з субкритеріями диспозиційної та етнокультурної

релевантності, критерій інтенціонально-особистісної референтності з субкритеріями сенсорно-перцептивної модальності й екзистенційно-ціннісної спрямованості; критерій мотиваційно-професійної релевантності як результат вибору майбутньої професійної діяльності, з боку залежної змінної.

3. Порівняльне емпіричне дослідження дозволило встановити магістральну тенденцію взаємозв'язку чинників професійного самовизначення майбутніх фахівців: переважання особистісної ідентичності у студентів-художників і математиків поєднується з їх належністю до інтелектуального і візуального типів та більшою соціальною дистанцією (відособленістю і схильністю до самозаглиблення); наперед визначена етнічна ідентичність у майбутніх музикантів і священників є базовою матрицею для досягнення цілісної ідентичності як представників переважно соціального типу.

Факторний аналіз детермінант професійного самовизначення особистості засвідчив, що тільки окремі етнокультурні чинники справляють незначний вплив на вибір майбутнього фаху. Такими чинниками для студентів-художників є соціальна дистанція; для студентів-музикантів – зрілі стадії етнічної ідентифікації (мораторій і досягнута ідентичність); майбутнім священникам властива полімотивованість професійного вибору при врахуванні чинників етнокультурного походження; майбутні математики загалом індиферентні до питань етнічної диференціації й ототожнення. В сукупній вибірці проявилася тенденція до слабкого насичення системи детермінації професійного самовизначення особистості архетипно-колективними, етнокультурними чинниками, тоді як вплив вроджених задатків та індивідуальних ціннісних настанов є значним.

Кореляційний аналіз етнокультурних чинників з іншими детермінантами професійного самовизначення показав вибірковий характер їх взаємозв'язку у структурі особистості майбутнього фахівця того чи іншого напряму професійної підготовки: наперед визначена ідентичність спонукає

до спілкування з природою та людьми; мораторій сприятливий до занять мистецтвом і спілкуванням з природою; виражена особистісна ідентичність притаманна людям інтелектуального складу і підприємливим особам, досягнута ідентичність характеризує тих, хто прагне до творчого самовираження, соціальна дистанція сприяє оперуванню знаками і символами, а етнокультурні стереотипи і дифузна ідентичність не властиві представникам інтелектуального типу.

Результати проведеного емпіричного дослідження підтверджують тезу про зниження впливу етнокультурних чинників на професійне самовизначення особистості в епоху Постмодерну порівняно з епохою Модерну столітньої давнини. При цьому жорсткий зв'язок економічної та етнічної стратифікації населення розривається, виводячи на передній план чинники соціально-диспозиційного, екзистенційно-ціннісного й доглибно-інтенціонального індивідуального характеру.

4. Вивчення міжнародного досвіду організації навчання і виховання в гірських школах показує, що врахування етнокультурних відмінностей етнографічних груп, які населяють Прикарпаття, повинно передбачати проектування системи організаційно-методичних форм профорієнтаційної роботи зі старшокласниками та студентською молоддю на засадах збалансування традиційних та інноваційних видів професійно-виробничої діяльності.

Перспективним напрямом досліджень у зазначеній царині може бути етнопсихологічне і крос-культурне обґрунтування професійного вибору занять традиційними ремеслами, народним мистецтвом в поєднанні з освоєнням Інтернет-технологій та сучасних здобутків науки і техніки. Дослідження етнокультурних чинників професійного самовизначення і самореалізації здатні докорінно змінити уявлення про детермінаційне поле цих феноменів на сучасному етапі суспільно-економічного розвитку і

вплинути на освітню політику держави загалом і конкретного регіону зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Практическая психология / Г. С. Абрамова. – М. : Изд. Центр «Академия», 1997. – 256 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности / К. А. Абульханова-Славская // Психология личности в социалистическом обществе: Активность и развитие личности. – М. : Наука, 1989. – С. 110–134.
3. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
4. Абульханова-Славская К. А. Типологический подход к личности профессионала / К. А. Абульханова-Славская // Психологическое исследование проблемы формирования личности профессионала / под ред. В. А. Бодрова. – М., 1991. – С. 58–67.
5. Адамська З. М. Розвиток суб'єктності майбутніх психологів / З. М. Адамська // Психологія особистост : науковий журнал. – 2010. – № 1. – С. 153–159.
6. Адамська З. М. Психолого-педагогічні засади розвитку суб'єктності майбутніх психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / З. М. Адамська. – Івано-Франківськ, 2010. – 20 с.

7. Александрова И. О. Комплексное исследование структуры индивидуального знания / И. О. Александрова, Н. Е. Максимова и др. // Психологический журнал. – 1999. – № 1. – Т. 20. – С. 49–69.
8. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 336 с.
9. Андронов В. П. Психологические основы формирования профессионального мышления врача / В. П. Андронов // Вопросы психологии. – 1991. – № 4. – С. 88–95.
10. Анцыферова Л. И. Системный подход к изучению формирования и развития личности / Л. И. Анцыферова // Проблемы психологии личности. – М. : Наука, 1982. – С. 140–152.
11. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 3–17.
12. Артемьева Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е. Ю. Артемьева. : под ред. И. Б. Ханиной. – М. : Наука; Смысл, 1999. – 350 с.
13. Артемьева Е. Ю. Психосемантические методы описания профессии / Е. Ю. Артемьева, Ю. Г. Вяткин // Вопросы психологии. – 1986. – № 3. – С. 127–133.
14. Астафьева Н. Г. Развитие информационной образовательной среды и новых информационных технологий обучения в регионе / Н. Г. Астафьева, Н. К. Солопова // Образование в регионе. – 1998. – Вып. 2. – С.187–190.
15. Балл Г. О. Підготовка до професійної діяльності у контексті розвитку особистості / Г. О. Балл // Підготовка учнів до професійного навчання і праці. – К. : Наукова думка, 2000. – Р. 1. – С. 7–21.
16. Баронин А. С. Этнопсихология : учеб. пособие / А. С. Баронин. – К. : МАУП, 2000. – 116 с.

17. Баронин А. С. Этническая психология : учеб. пособие / А. С. Баронин. – К. : Тандем, 2000. – 264 с.
18. Белик А. А. Личность, культура, этнос : современная психологическая антропология / под. общ. ред. А. А. Белика. – М. : Смысл, 2001. – С. 523–545.
19. Березін А. М. Психологічні чинники формування національної самосвідомості // Практична психологія та соціальна робота / А. М. Березін. – 2001. – № 10. – С. 54–56.
20. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры / Эрик Берн. – С. Пб. : Прогресс, 1992. – 400 с.
21. Бехтерев В. М. Сознание и его границы / В. М. Бехтерев // Избранные труды по психологии личности : в 2 т. – Т.1. Психика и жизнь / под ред. Г. С. Никифорова, Л. А. Коростылевой. – С. Пб. : Алетейя, 1999. – С. 204–222.
22. Бичко О. В. Психологічні особливості етнічної ідентичності студентської молоді Східного та Південного регіонів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / О. В. Бичко. – К., 2004. – 20 с.
23. Близнюк Т. Підготовка майбутніх вчителів до профорієнтаційної роботи зі старшокласниками у гірській школі / Тетяна Близнюк // Гірська школа Українських Карпат : [науково-методичний журнал] / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008–2009. – № 4–5 – С. 135–137.
24. Блинова О. Є. Психологічні основи соціальної мобільності : [навч. посіб.] / О. Є. Блинова. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2010. – 230 с.
25. Боднар М. Б. Вплив етнопсихологічних життєвих орієнтацій на самоактуалізацію студентської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / М. Б. Боднар. – К., 2004. – 20 с.

26. Боднар М. Б. Етнопсихологічні особливості самоактуалізації студентської молоді / Марія Богданівна Боднар. – Кременець : ВЦКОГПІ ім. Т. Г. Шевченка, 2007. – 196 с.
27. Бодров В. А. Психологические исследования проблемы профессионализации личности / В. А. Бодров // Психологическое исследование формирования личности профессионала. – М. : Наука, 1991. – С. 3–26.
28. Бодалев А. А. Вершина и развития взрослого человека : характеристика и условия достижения / А. А. Бодалев. – М. : Флинта, 1998. – 168 с.
29. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович. – М. : ИПП ; Воронеж : МОДЭК, 1995. – 352 с.
30. Болотова А. К. Человек и время в познании, деятельности, общении / А. К. Болотова. – М. : Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2007. – 283 с.
31. Большой психологический словарь / сост. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – С. Пб. : Прайм-Еврознак, 2003. – 672 с.
32. Большой толковый психологический словарь / под ред. А. Ребер. – М. : Изд. «АСТ» ; Изд. «Вече». – 2001. – Т. 2. – 560 с.
33. Бондаренко Н. Толерантність в культурі об'єднання майбутніх учителів / Н. Бондаренко // Гірська школа Українських Карпат : [науково-методичний журнал] / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008–2009. – № 4–5. – С. 132–134.
34. Бондаренко О. Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків / О. Ф. Бондаренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 4. – С. 8–11.
35. Борисова Е. М. О роли профессиональной деятельности в развитии личности / Е. М. Борисова // Психология формирования и развития личности / [под ред. Л. И. Анцыферовой]. – М. : Наука, 1980. – С. 159–177.

36. Бочелюк В. Й. Психологія вступу до спеціальності : [навч. посібник] / В. Й. Бочелюк, В. В. Зарицька. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
37. Брушлинский А. В. Субъект и развивающее обучение / А. В. Брушлинский // Психология субъекта / отв. ред. В. В. Знаков. – М. : Ин-т психологи РАН, С. Пб. : Алетея, 2003. – С. 160–182.
38. Бугерко Я. М. Самоосмыслення як індивідуальний чинник самовизначення людини / Я. М. Бугерко // Психологія і суспільство. Спецвипуск : матеріали міжнародної конференції Соціально-психологічні виміри професійної майстерності особистості в умовах глобалізованого світу наукове видання, Тернопіль, 16-17 травня 2013 р. – Тернопіль : НДІ МЕВО, 2013. – С. 42–43.
39. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. – С. Пб. : Питер Ком, 1999. – 528 с.
40. Буякас Т. М. Опыт утверждения общечеловеческих ценностей – культурных символов – в индивидуальном сознании / Т. М. Буякас, О. Г. Зевина // Вопросы психологии. – 1997. – № 5. – С. 44–56.
41. Буякас Т. М. Проблема и психотехника самоопределения личности / Т. М. Буякас // Вопросы психологии. – 2002. – № 2. – С. 28–39.
42. Буякас Т. М. Процесс обучения как диалог между профессиональным и личностным становлением / Т. М. Буякас // Вестник МГУ. Сер. 14 : Психология. – 2001. – № 2. – С. 69–77.
43. Варбан М. Ю. К изучению рефлексивного опосредования профессионального становления / М. Ю. Варбан // Журнал практического психолога. – 1997. – № 3. – С. 162–171.
44. Василюк Ф. Е. Структура образа / Ф. Е. Василюк // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 5–19.

45. Васютинський В. О. Самовизначення мовних спільнот в сучасній Україні: між ідеологією і мораллю / В. О. Васютинський // Соціальна психологія. – 2007. – Спец. вип. – С. 24–25.
46. Вербицька Л. Ф. Психологічні засоби запобігання духовно-особистісних криз у ранній юності : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. Ф. Вербицька. – Івано-Франківськ, 2010. – 20 с.
47. Вірна Ж. П. Вивчення психологічних параметрів усвідомлення професійного образу майбутніми практичними психологами / Ж. П. Вірна // Науковий вісник ВДУ. – 1998. – № 9. – С. 25–29.
48. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : монографія / Жанна Петрівна Вірна. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. Держ. Ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 320 с.
49. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Ж. П. Вірна. – К., 2004. – 36 с.
50. Вітковська О. І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. І. Вітковська. – К., 2002. – 20 с.
51. Власова Н. В. Особливості батьківсько-юнацьких взаємин у сім'ї та їх вплив на формування уявлень про себе у юнаків та дівчат / Н. В. Власова // Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України : [збірник наукових праць] / за ред. С. Д. Максименка. – Т. X, ч. 2. – К., 2008. – С. 76–82.
52. Выготский Л. С. Сознание как проблема психологи поведения [Текст] / Л. С. Выготский. Собр. соч. : в 6 т. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 1. – С. 78–98.

53. Гидденс Э. Ускользящий мир : как глобализация меняет нашу жизнь [Текст] / Э. Гидденс ; пер. с англ. – М. : Изд-во «Весь Мир», 2004. – 120 с.
54. Гинзбург М. Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 43–52.
55. Гинзбург М. Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – № 2. – 1998. – С. 59–67.
56. Горбунова В. В. Психологічні чинники формування етнічної свідомості у юнацькому віці : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В. В. Горбунова. – К., 2003. – 19 с.
57. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. – К., 1988. – 144 с.
58. Гоян І. М. Психологія праці : навчально-методичний посібник / І. М. Гоян. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – 105 с.
59. Гритчук Г. В. Гендерні особливості індивідуального життєвого стилю в юності / Г. В. Гритчук, Л. С. Тодорів // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України : матеріали третьої Міжнародної конференції «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2008. – Т. X. Ч. 2. – С. 161–167.
60. Гритчук Г. В. Гендерні уявлення у структурі ідентичності у юності / Г. В. Гритчук, Л. Д. Тодорів // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. – Вип. 12. – Ч. 1. – С. 148–156.
61. Грицюк И. Социальное здоровье: личностная и профессиональная успешность будущего специалиста [Электронный ресурс] / И. Г. Грицюк //

Психологические перспективы. – 2009. – № 13. – Режим доступа к журн. : <http://www/nbuiv.gov.ua/>

62. Гусельцева М. С. Постнеклассическая рациональность в культурной психологии / М. С. Гусельцева // Психологический журнал. – 2005. – № 6. – Т. 26. – С. 5–15.

63. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения : Опыт теоретического исследования / В. В. Давыдов. – М. : Педагогика, 1986. – 240 с.

64. Деркач А. А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека [Книга 1] // Методолого-прикладные основы акмеологических исследований. – М. : РАГС, 1999. – 392 с.

65. Джержен К. Дж. Социального конструкционизма в современной психологии / К. Джержен // Социальная психология: саморефлексия маргинальности : [Хрестоматия] / под. ред. Е. В. Якимовой. – М. : ИНИОН РАН, 1995. – С. 51–73.

66. Джура О. Д. Освіта в системі факторів професійного самовизначення особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія історії» / О. Д. Джура. – К., 2004. – 17 с.

67. Довбенко С. Діалогічна культура як чинник становлення особистості майбутнього педагога в полікультурному середовищі Українських Карпат / Світлана Довбенко // Гірська школа Українських Карпат : [науково-методичний журнал] / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2010–2011. – № 6–7. – С. 133–136.

68. Донцов А. М. Профессиональные представления студентов-психологов / А. М. Донцов, Г. М. Белокрылова // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 42–49.

69. Донченко О. Архетипи соціального життя і політики (Глибинні регулятори повсякдення) / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 344 с.
70. Дробыжева Л. М. Историческое самосознание как часть национального самосознания народов / Л. М. Дробыжева // Традиции в современном обществе. Исследование этнокультурных процессов. – М. : Политиздат, 1990. – С. 226–223.
71. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – М., 1999. – 368 с.
72. Духніч О. Є. Етнокультурні чинники нарративного самоконституювання та взаємної ідентифікації слов'ян та кримських татар : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / О. Є. Духніч. – К., 2009. – 20 с.
73. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон. – М., 1996. – 344 с.
74. Ермолаева Е. П. Преобразующие и идентификационные аспекты профессиогенеза / Е. П. Ермолаева // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 4. – С. 80–87.
75. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность / Е. П. Ермолаева // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 4. – С. 51–59.
76. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность как комплексная характеристика соответствия субъекта и деятельности / Е. П. Ермолаева // Психологическое обозрение. – 1998. – № 2. – С. 35–45.
77. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. / [В. В. Грищук, В. І. Кононенко, З. С. Карпенко, М. П. Лесюк, М. І. Паньків, М. Д. Романюк, С. І. Хобор та ін.] ; під ред. В. І. Кононенко. – Київ ; Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – 315 с.

78. Життєві домагання особистості : монографія / за ред. Т. М. Титаренко. – К. : Фенікс ; Педагогічна думка, 2007. – 456 с.

79. Жорнова О. І. Архетипи соціального життя українців: соціально-психологічний та соціокультурний аспекти / О. І. Жорнова // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів «Слов'янська культура та писемність: минуле та сучасність» / за ред. проф. Ю. М. Алексєєва. – Ужгород : Видавництво ФОП Бреза А. Е., 2011. – 554 с.

80. Заболоцька С. І. Психологічні умови розвитку моральних форм поведінки у навчально-ігровій діяльності дошкільників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / С. І. Заболоцька. – Острог, 2013. – 20 с.

81. Завгородня О. В. Психологія художньо обдарованої особистості : гендерний аспект / О. В. Завгородня. – К. : Наукова думка, 2007. – 264 с.

82. Заграй Л. Д. Молодіжна субкультура: гендерний досвід : монографія / Л. Д. Заграй. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2012. – 376 с.

83. Зайняте населення України. Населення, зайняте економічною діяльністю, за статусом зайнятості за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державний комітет статистики, 2004. – 373 с.

84. Засєкіна Л. В. Феномен толерантності крізь призму етнічного дискурсу / Л. В. Засєкіна // Психологічні перспективи. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського національного університету імені Л. Українки, 2008. – Вип. 11. – С. 99–108.

85. Зеер Э. Ф. Профессиональная деятельность как приоритетная ценность и ее формирование у студентов-психологов / Э. Ф. Зеер // Психология сегодня. – М., 1996. – Вып. 2, т. 2. – 245 с.

86. Зеер Э. Ф. Психология профессий : [учебное пособие для студентов вузов] / Э. Ф. Зеер. – 2-е изд., перераб., доп. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.

87. Зотова О. И. Направленность личности и социальная регуляция поведения молодёжи / О. И. Зотова // Психология личности и образ жизни / отв. ред. Е. В. Шорохова. – М. : Наука, 1987. – С. 30–33.

88. Извекова Г. Трудове виховання учнів гірської школи в умовах мікрорайону гірського типу / Ганна Извекова, Лариса Сливка // Гірська школа Українських Карпат : [науково-методичний журнал] / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ. – 2007. – № 2–3 – С. 150–154.

89. Ильин Э. П. Мотивы человека : теория и методы изучения / Э. П. Ильин. – К. : Вища школа, 1998. – 292 с.

90. Иванова Н. Л. Структура социальной идентичности личности : проблема анализа / Н. Л. Иванова // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – № 1. – С. 52–60.

91. Иванова Н. Л. Идентичность и толерантность : соотношение этнических и профессиональных стереотипов / Н. Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2004. – № 6. – С. 54–63.

92. Иванова Н. Л. Профессиональная идентичность и профессиональное пространство / Н. Л. Иванова, Е. В. Конева // Мир психологии. – 2004. – № 2 (38). – С. 148–157.

93. Иванова Н. Л. Социальная идентичность : теория и практика / Н. Л. Иванова, Т. В. Румянцева. – М. : Изд-во СГУ, 2009. – 456 с.

94. Казанцева Т. А. Взаимосвязь личностного развития и профессионального становления студентов-психологов / Т. А. Казанцева, Ю. Н. Олейник // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23. – № 6. – С. 51–59.

95. Каламаж Р. В. Професійне становлення та професійна діяльність юриста в контексті його особистісного Я-образу / Р. В. Каламаж // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. – Вип. 10. – С. 120–126.

96. Калина Н. Ф. Универсум мнтальности современника / Н. Ф. Калина // Лики ментальности и поле Украины. – К., 1999. – С. 28–38.
97. Каліна Н. Ф. Психотерапія : підручник / Надія Федорівна Каліна. – К. : Академвидав, 2010. – 288 с.
98. Карпенко З. С. Аксіопсихологічні закономірності професійного становлення особистості в період навчання у ВНЗ / З. С. Карпенко // Детермінанти професіоналізації як умова розвитку освітнього простору суспільства : збірник тез між кафедрального круглого столу факультету психології ЛьвДУВС, 22 березня 2013 р. / упоряд. М. П. Козирєв. – Львів : Ліга Прес, 2013. – С. 69–71.
99. Карпенко З. С. Семантичний аналіз як чинник полікультурної компетентності та професійної творчості соціального психолога / З. С. Карпенко // Психологія і суспільство. Спец. випуск. Соціально-психологічний вимір професійної майстерності особистості в умовах глобалізованого світу. – 2013. – С. 108 – 109.
100. Карпенко З. С. Аксіопсихологіческие критерии эго-идентичности / З. С. Карпенко // Профессиональная психотерапевтическая газета. – 2012. – №10 (119). – С. 72–73.
101. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості : монографія / Зіновія Степанівна Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
102. Католик Г. В. Особливості віддзеркалення динамічних процесів у суспільстві в юнацькій психотерапевтичній групі [Електронний ресурс] / Г. В. Католик // Дитяча психотерапія – 2013. – Режим доступу до журн. : психотерапія.com.ua/index.php/2011-03-15-16-58-38/2011-05-21-03-46-17/32-2011-05-15-04-02-10
103. Кихтюк О. В. Психологічні особливості формування етнічної толерантності у студентської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія / О. В. Кихтюк. – Луцьк, 2010. – 20 с.

104. Климишин О. І. Психологічні особливості розвитку духовності старшокласників у процесі навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. І. Климишин. – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.

105. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М. : Академия, 2002. – 304 с.

106. Климов Е. А. Психология профессионала : избр. психол. труды / Е. А. Климов. – М. ; Воронеж : Ин-т практической психологии, 1996. – 400 с.

107. Климов Е. И. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы / Е. А. Климов. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1969. – 278 с.

108. Ключек И. Особенности идентификации и обособления в ранней юности / И. Ключек // Психология педагогического общения : сб. науч. трудов. – Т. 4. – Кировоград, 1992. – С. 70–79.

109. Колмогорова Л. С. Особенности ценностно-смысловой сферы личности в период самоопределения / Л. С. Колмогорова, Д. В. Каширский // Сибирский психологический журнал. – 1999. – № 11. – С. 29–41.

110. Колмогорова Л. С. Сравнительное изучение элементов психологической культуры студентов педвуза и старшеклассников / Л. С. Колмогорова, Д. В. Каширский // Педагог. – 1998. – № 6. – С. 100–108.

111. Козлов В. В. Интегративная психология : пути духовного поиска, или освящение повседневности / В. В. Козлов. – М. : Психотерапия, 2007. – 527 с.

112. Комар Т. В. Особистісна рефлексія як чинник соціального становлення підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. М. Комар. – К., 2003. – 18 с.

113. Кон И. С. В поисках себя : личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
114. Кон И. С. Психология ранней юности: кн. для учителя / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 256 с.
115. Кондратюк С. М. Особливості психомоторної активності студентів у процесі адаптації до навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / С. М. Кондратюк. – Острог, 2013. – 18 с.
116. Коропецька О. М. Профорієнтація та профвідбір : [навч. посіб.] / О. М. Коропецька. – 2-е вид., доп. і перероб. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2009. – 348 с.
117. Коростелина К. В. Социальная идентичность и конфликт / К. В. Коростелина. – Симферополь, 2003. – 359 с.
118. Коростелина К. В. Исследования социальной идентичности : на пути к применению в Крыму / К. В. Коростелина. – Вып. 1. – Симферополь : ДОЛЯ, 2002. – 256 с.
119. Крысько В. Г. Этническая психология : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / В. Г. Крысько. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 320 с. – Режим доступа: www/gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Krusko/index.php.
120. Копотун М. М. Соціально-психологічні чинники життєвого цілепокладання студентської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / М. М. Копотун. – К., 2009. – 20 с.
121. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – С. Пб. : Питер, 2000 – 992 с.
122. Крайніков Е. В. Психологія розвитку : словник-довідник / Е. В. Крайніков. – К. : Арістей, 2004. – 260 с.

123. Кривонос І. В. Психологічна структура українського національного характеру : реконструкція за творами художньої літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / І. В. Кривонос. – К., 2008. – 19 с.

124. Кубаєвський М. Контекстна буттєвість етносу в глобалізаційному просторі / М. Кубаєвський // Психологія і суспільство. – 2008. – № 2. – С. 59–64.

125. Кудерміна О. І. Психологічні компоненти професіоналізму працівників ОВС / О. І. Кудерміна // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., «Особистість – соціум : проблеми та перспективи». – Запоріжжя, 2010. – С. 96–98.

126. Кудерміна О. І. Психологічні особливості кар'єрно-професійної спрямованості майбутніх правоохоронців / О. І. Кудерміна // Юридична психологія та педагогіка. – 2007. – № 2. – С. 83–91.

127. Кудрявцев Т. В. Исследование психологических особенностей профессионального становления / Т. В. Кудрявцев // Психологические основы профессионально-технического обучения / под ред. А. И. Сухаревой. – М., 1988. – С. 1–13.

128. Куєвда В. Т. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі : психологічний аспект : монографія / Володимир Терентійович Куєвда. – Донецьк : Український культурологічний центр, 2007. – 236 с.

129. Кулагина И. Ю. Возрастная психология : Полный жизненный цикл развития человека : учебное пособие / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колюцкий. – М. : ТЦ «Сфера», при участии «Юрайт-М», 2001. – 464 с.

130. Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук / О. Кульчицький. – Мюнхен ; Львів : Либідь, 1995. – 164 с.

131. Лебедева Н. М. «Синдром навязанной этничности» и способы его преодоления // Этническая психология и общество / под ред. Н. М. Лебедевой. – М. : Старый сад, 1997. – С. 104–115.
132. Лебедева Н. М. Социальная идентичность на постсоветском пространстве : от поисков самоуважения к поискам смысла / Н. М. Лебедева // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – № 3. – С. 48–58.
133. Леонтьев Д. А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего / Д. А. Леонтьев, Е. В. Шелобанова // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 57–65.
134. Леонтьев Д. А. Психология свободы : к постановке проблемы самодетерминации личности / Д. А. Леонтьев // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – № 1. – С. 15–25.
135. Литвин-Кіндратюк С. Д. Етнопедagogічна культура в структурі життєвої компетентності батьків / С. Д. Литвин-Кіндратюк // Українська етнопедagogіка : навчально-методичний посібник / за ред. акад. В. Кононенка. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 136–147.
136. Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко. – Вид. 5-те, зі змін. та доповн. – Тернопіль : Мандрівець, 2011. – 512 с.
137. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф. / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 480 с.
138. Лукасевич О. А. Суб'єктивно-вчинкові критерії оцінки особистісної зрілості студентської молоді : дис... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія; історія психології» / О. А. Лукасевич – Л., 2010. – 260 с.
139. Лурье С. В. Этнопсихология как наука об этнической самоорганизации личности. Современная этнопсихология : хрестоматия / С. В. Лурье ; под общ. ред. А. Е. Тараса. – Мн. : Харвест, 2003. – 368 с.
140. Максименко С. Д. Структура и личностные детерминанты профессиональной самореализации субъекта [Электронный ресурс] /

С. Д. Максименко, С. Д. Осёдло // Проблема современной психологии : сб. трудов КПНУ им. Ивана Онегина. – 2010. – № 8. – Режим доступа к журн. : [http:// www.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2010-8/3-19.pdf](http://www.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2010-8/3-19.pdf).

141. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М., 1996. – 276 с.

142. Мартынюк И. О. Жизненные цели личности: понятие, структура, механизмы формирования / И. О. Мартынюк. – К. : Наукова думка, 1990. – 212 с.

143. Массанов А. В. Психологічні бар'єри в професійному самовизначенні особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / А. В. Массанов. – Одеса, 2010. – 38 с.

144. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу ; пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. – С. Пб. : Евразия, 1999. – 478 с.

145. Маслоу А. Психология бытия / Абрахам Маслоу ; пер. с англ. О. О. Чистякова ; под. общ. ред. С. Н. Иващенко. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 1997. – 304 с. – (Серия «Актуальная психология»).

146. Маслоу А. Самоактуализация / Абрахам Маслоу // Психология личности : тексты / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузырея. – М. : Изд. Моск. ун-та, 1982. – С.108–117.

147. Матійків І. М. Психологічні умови формування професійної компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів сфери обслуговування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / І. М. Матійків. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

148. Матласевич О. В. Психологічні ідеї гуманізму в світлі концепцій острозьких просвітників XVI–XVII століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. В. Матласевич. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.

149. Матласевич О. В. Психологічні особливості проблеми виховання молодого покоління // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог, 2007. – Вип. 8. – С. 219–227.

150. Мацумото Д. Психология и культура [Текст] / Д. Мацумото. – С. Пб. : Питер, 2003. – 718 с. – (Серия : Мастера психологии)

151. Мельничук І. М. Умови формування професійної компетентності майбутнього фахівця / І. М. Мельничук, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур // Психологія і суспільство : матеріали міжнародної конференції «Соціально-психологічні виміри професійної майстерності особистості в умовах глобалізованого світу», Тернопіль, 16–17 травня 2013 р. Спецвипуск. – Тернопіль : НДІ МЕВО, 2013. – С. 76–77.

152. Михальчук Ю. О. Психолого-педагогічні умови гармонізації етнічної самосвідомості старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Ю. О. Михальчук. – К., 2005. – 19 с.

153. Мид Дж. «І» и «Ме» как фазы Я / Дж. Мид // Разум. Я. Общество : Избранное : сб. перевод / РАН ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исследований ; Отд. социологич. и социал. психологии ; сост. и переводчик В. Г. Николаев ; отв. ред. Д. В. Ефременко. – М., 2009. – С. 170–177.

154. Монолатій І. С. Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу : монографія / Іван Сергійович Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – 280 с.

155. Монолатій І. С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. : монографія / Іван Сергійович Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 736 с.

156. Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики : навч. посібник / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. – К : Видавничий Дім «Слово», 2009. – 464 с.

157. Морщакова О. С. Адаптаційні аспекти соціально психологічного розвитку особистості в умовах освітнього середовища / О. С. Морщакова // Психологія і суспільство : матеріали міжнародної конференції «Соціально-психологічні виміри професійної майстерності особистості в умовах глобалізованого світу», Тернопіль 16-17 травня 2013 р. Спецвипуск. – Тернопіль : НДІ МЕВО, 2013. – С. 45–46.

158. Мосол Н. О. Формування особистісної готовності старшокласників до вибору професії психолога : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. О. Мосол. – К., 2009. – 20 с.

159. Москаленко Ю. Зона особливої уваги / Юрій Москаленко // Гірська школа Українських Карпат : [науково-методичний журнал] / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – № 1. – С. 83–85.

160. Москалець В. Психологічний зміст духовності і духовність мистецтва / Віктор Москалець // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. – Ч. I. – К. ; Луцьк : Фундація ім. О. Ольжича, 1994. – С. 284–286.

161. Мотрук Р. В. Проблема професійного самовизначення особистості в психолого-педагогічній науці / Р. В. Мотрук // Філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. – Вип. 16, ч. 1. – С. 184–190.

162. Мотрук Р. В. Детермінація професійного самовизначення особистості / Р. В. Мотрук // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – Вип. 16. – С. 97–102.

163. Мотрук Р. В. Культурно-історичні передумови професійної стратифікації: регіональний аспект / Р. В. Мотрук // Психологічні

перспективи. Спеціальний випуск : Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості. – К. : Вид-во ІСПП НАПН України, 2012. – Т. 2. – С. 117–124.

164. Мотрук Р. В. Этническая идентичность в контексте профессионального самоопределения личности / Р. В. Мотрук // Материалы I Международной научной конференции «Опыт и инновации в психологии и педагогике» : [сб. науч. трудов] – Ставрополь : Логос, 2013. – С. 6–9.

165. Мотрук Р. В. Етнічна ідентичність в аномічному соціокультурному середовищі як чинник професійного самовизначення / Р. В. Мотрук // Теоретичні і прикладні проблеми психології. Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ : Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2013. – № 2 (31). – С. 173–180.

166. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державний комітет статистики, 2003. – 245 с.

167. Нирмайер Р. Мотивация / Райнер Нирмайер, Мануель Зайфферт ; [пер. с нем. Е. А. Зись]. – 3-е изд., стер. – М. : Омега-Л, 2008. – 122 с.

168. Нікітіна І. В. Суб'єктивне самовизначення молодшої людини в період повноліття / І. В. Нікітіна. – К. : КНТ, 2008. – 192 с.

169. Омельченко Л. М. Соціальна ідентичність особистості в ситуації невизначеності / Л. М. Омельченко // Психологічні перспективи. – Спеціальний випуск : Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. – Т. 2. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості. К. : Вид-во ІСПП НАПН України, 2012. – С. 117–124.

170. Олпорт Г. У. Структура и развитие личности / Г. У. Олпорт // Становление личности : избранные труды. – М. : Смысл, 2002. – 462 с.

171. Папуча М. В. Особистість: розвиток, соціалізація, виховання монографія / Микола Васильович Папуча, Тетяна Дмитрівна Крачковська. – Ніжин : ГІДНУ, 2001. – 148 с.

172. Пасічник І. Д. Інформація та психічний розвиток / І. Д. Пасічник // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог, 2004. – Вип. 5. – С. 8–16.

173. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка : пер. с франц. и англ. / Ж. Пиаже. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 528 с.

174. Пірен М. І. Основи етнології : [підручник]. – Вид. 2-ге, доповнене / М. І. Пірен. – К. : ІП ім. Г. Костюка АПН України, 1998. – 436 с.

175. Патырбаева К. В. Идентичность : социально-психологические и социально-философские аспекты : [коллективная монография] / К. В. Патірбаева, В. В. Козлов, Е. Ю. Мазур, Г. М. Конобеев, Д. В. Мазур, К. Марицас, М. И. Патырбаева ; науч. ред. К. В. Патырбаева ; Перм. гос. нац. исс. ун-т. – Пермь, 2012. – 250 с.

176. Платонов Ю. П. Основы этнической психологии : учеб. пособ. / Ю. П. Платонов. – С. Пб. : Речь, 2003. – 453 с.

177. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – М. : Ин-т практической психологи; Воронеж : НПО «МДЭК», 1996. – 256 с.

178. Пряжникова Е. Ю. Профессиональное самоопределение: проблема соотношения образовательного госстандарта и уникальности личности / Е. Ю. Пряжникова, Н. С. Пряжников // Журн. практ. психол. – 1999. – № 4. – С. 28–34.

179. Психологічна енциклопедія / [автор-упоряд. О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

180. Психология личности : словарь-справочник / под. ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.

181. Реан А. А. Социализация личности / А. А. Реан // Психология личности в трудах отечественных психологов. – С. Пб, 2000. – С. 360–365.
182. Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Натали Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 164–268.
183. Рубинштейн С. Л. Бытие и создание. Человек и мир. / Сергей Леонидович Рубинштейн. – С. Пб. : Питер, 2003. – 508 с.
184. Рудь Г. В. Формування життєвих перспектив у ранній юності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Г. В. Рудь. – К., 2005. – 20 с.
185. Рыбалко В. Ф. Интеллектуальный потенциал в разные периоды жизни человека / В. Ф. Рыбалко // Вестник СПб ГУ. – 1996. – Сер.6. – Вып. 2. – С. 65–73.
186. Савелюк Н. М. Психосемантичні особливості громадянської свідомості студентської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. М. Савелюк. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
187. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – 2-ге вид., доповнене. – К. : Академвидав, 2011. – 368 с.
188. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках ХХ ст. : монографія / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – 248 с.
189. Садова М. А. Психологічні складові потенціалу самореалізації особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія» / М. А. Садова. – Луцьк, 2010. – 16 с.
190. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія : [навч. посібник] / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук, І. С. Булах, Т. М. Зелінська. – К. : Просвіта, 2004. – 413 с.
191. Самоукина Н. В. Психология профессиональной деятельности [Текст] / Н. В. Самоукина. – С. Пб. : Питер, 2003. – 224 с.

192. Саннікова О. П. Досвід побудови моделі структури особистості професіонала / О. П. Саннікова // Феноменологія особистості професіонала // Феноменологія особистості : [Вибрані психологічні праці]. – Одеса : СМІСЛ, 2003. – С. 194–197.

193. Семенів Н. М. Етнопсихологічні аспекти професійної підготовки управлінських кадрів у контексті розвитку навиків міжетнічної взаємодії // Детермінанти професіоналізації як умова розвитку освітнього простору суспільства / Збірник тез між кафедрального круглого столу факультету психології ЛьвДУВС, 22 березня 2013 р. / упоряд. М. П. Козирєв. – Львів : Ліга Прес, 2013. – С. 127–129.

194. Сніжко В. В. Українознавство: природна психо-філософська концепція : монографія / Валерій Володимирович Сніжко. – К. : МОН України, ННД українознавства, 2010. – 528 с.

195. Совин М. Толерантність у сучасному суспільстві [Текст] / М. Совин // Психологія і суспільство : матеріали міжнародної конференції «Соціально-психологічні виміри професійної майстерності особистості в умовах глобалізованого світу», Тернопіль 16–17 травня 2013 р. Спецвипуск. – Тернопіль : НДІ МЕВО, 2013. – С. 182–183.

196. Соколова В. Ф. Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В. Ф. Соколова. – Івано-Франківськ, 2009. – 18 с.

197. Сохань Л. В. Жизненная программа личности как способ сознательной организации ее жизнедеятельности [Текст] / Л. В. Сохань, М. В. Кириллова // Стиль жизни личности. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 228–255.

198. Социально-психологические особенности личности в условиях трансформации общества : сборник статей по материалам II международной научно-практической конференции (28 января 2013 года, Украина, Донецкая

обл., г. Макеевка) / общ. ред. проф. В. М. Синельникова, В. Н. Зыбцева, В. Е. Лулева. – Макеевка : Макеевский экономико-гуманитарный институт, 2013 г. – 220 с.

199. Социология молодежи : учебник / под ред. проф. В. Т. Лисовского. – С. Пб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – 458 с.

200. Старовойтенко Е. Б. Культурная психология личности : монография / Елена Борисовна Старовойтенко. – М. : Академический Проект ; Гаудамус, 2007. – 310 с.

201. Старовойтенко О. О. Особистісні передумови культурного впливу на іншого : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / О. О. Старовойтенко. – К., 2004. – 15 с.

202. Стефаненко Т. Г. Социальная психология в культурно-исторической перспективе [Текст] / Т. Г. Стефаненко // Социальная психология в современном мире. – М. : Аспект Пресс, 2002. – С. 27–42.

203. Сухоруков А. С. Жизнетворчество и формы движения смысловой системы личности / А. С. Сухоруков. – М., 1997. – 180 с.

204. Табачковський В. Г. Філософія: Світ людини. Курс лекцій : [навч. посібник] / В. Г. Табачковський, М. В. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. – К. : Либідь, 2003. – 432 с.

205. Таланов В. Л. Справочник практического психолога / Виктор Львович Таланов, Ирина Германовна Малкина-Пых. – С. Пб. : Сова ; М. : ЭКСМО, 2003. – 928 с.

206. Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретико-методологічні проблеми : [навч. посібник] / В. О. Татенко. – К. : НАУ-друк, 2009. – 228 с.

207. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості / Тетяна Михайлівна Титаренко. – К. : Психологічний інструментарій, 2009. – 232 с.

208. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь. – 2003. – 376 с.

209. Титаренко Т. М. Життєві домогання особистості: феноменологічний та структурно-функціональний підходи / Т. М. Титаренко // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 128–145.
210. Титаренко Т. М. Життєві завдання-стратегії самоконструювання / Т. М. Титаренко // Сучасна психологія особистості. – К. : Марич, 2009. – 232 с. – Серія «Психологічний інструментарій». – С. 79–31.
211. Титаренко Т. М. Особистісне самоконструювання: циклічно-поступальна динаміка / Т. М. Титаренко // Психологія і особистість. – К. ; Полтава. – 2013. – № 1 (3). – С. 85–95.
212. Ткачук Л. В. Профессиональное самоопределение и его эмпатичные детерминанты у современного юношества : дис... канд. психол. наук : спец. 19. 00. 07 / Ткачук Лариса Васильевна. – М., 2003. – 195 с.
213. Тичина І. М. Професійна переорієнтація випускників вищих навчальних закладів як чинник особистісного самоздійснення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Тичина І. М. – Івано-Франківськ, 2009. – 20 с.
214. Тодорів Л.Д. Психологічні умови формування життєвих перспектив у ранній юності (когнітивний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Л. Д. Тодорів. – К., 2000. – 19 с.
215. Фельдштейн Д. И. Проблемы возрастной и педагогической психологии / Д. И. Фельдштейн // Проблемы возрастной и педагогической психологии. – М., 1995. – 368 с.
216. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл – М. : Прогресс, 1990. – 366 с.
217. Фрейд З. Введение в психоанализ : Лекции / З. Фрейд – М. : Наука, 1989. – 456 с.

218. Фрейд З. Психология бессознательного : сб. произведений / сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М. Г. Ярошевский. – М. : Просвещение, 1990. – 448 с.
219. Фролов П. Д. Уявлення про інновації у молодіжному середовищі // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави. Київ : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України; заг. ред. М. М. Слюсаревського ; упоряд. Л. А. Найдьонова, Г. В. Мироненко. – К. : Міленіум, 2010. – Вип. 10. – С. 180–191.
220. Фурман А. В. Психокультура української ментальності / А. В. Фурман. – Тернопіль : НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.
221. Харламенкова Н. Е. Процесс целеполагания и жизненный путь личности / Н. Е. Харламенкова // Психологические исследования социального развития личности. – М., 1991. – С. 151–167.
222. Холодная М. А. Структура стратегий совладания в юношеском возрасте / М. А. Холодная, О. Г. Берестнева, Е. А. Муратова // Вопросы психологии. – 2007. – № 3. – С. 143–156.
223. Хорни К. Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию / К. Хорни ; [пер. с англ.]. – С. Пб., 1997. – 316 с.
224. Хотинец В. Ю. Согласованность социальных и культурных ценностей в регуляции межличностного взаимодействия [Текст] / В. Ю. Хотинец, Я. С. Сунцова // Психологический журнал. – 2009. – Т. 30. – № 6. – С. 17–29.
225. Хрущ В. Д. Розвиток освіти в карпатському регіоні – запорука його академічної безпеки та сталого розвитку / В. Д. Хрущ // Гірська школа Українських Карпат : [науково-методичний журнал] / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2007. – № 2-3 – С. 76–80.

226. Хрущ О. В. Методика вивчення психологічних особливостей етнічної самосвідомості і національної самоповаги учнівської молоді / Хрущ О. В. // Методи дослідження ціннісних орієнтацій учнівської молоді. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 21–32.

227. Хрущ О. В. Учням гірських шкіл про етнопсихологічні особливості характеру горян / О. В. Хрущ // Гірська школа Українських Карпат : [науково-методичний журнал] / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ. – 2006. – № 1. – С. 136–140.

228. Цукерман Г.А. Психология саморазвития – задача для подростков и их педагогов / Г. А. Цукерман. – М. ; Рига, 1995. – 265 с.

229. Червінська І. Інновації у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів до роботи в школах гірської школи / Інна Червінська // Гірська школа Українських Карпат : [науково-методичний журнал] / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – № 1. – С. 125–130.

230. Чёрный Е. В. Психология моделирования поликультурного образования : монография / Е. В. Чёрный. – Симферополь : СОНАТ, 2010. – 540 с.

231. Чорний Є. В. Сприйняття моделі особистості, що самоактуалізується, суб'єктами освітнього процесу в полікультурному регіоні / Є. В. Чорний // Соціальна психологія. – 2006. – № 6. – С. 130–140.

232. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2005. – 640 с.

233. Шаюк О. Я. Компетентний підхід у системі ВНЗ-навчання / О. Я. Шаюк // Психологія і суспільство Спецвипуск. Матеріали міжнародної конференції «Соціально-психологічні виміри професійної майстерності особистості в умовах глобалізованого світу», Тернопіль 16–17 травня 2013 р. – Тернопіль : НДІ МЕВО, 2013. – С. 84–86.

234. Шевченко Н. Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. Ф. Шевченко. – К., 2006. – 20 с.

235. Швалб Ю. М. Возрастная психология : учеб. пособие для студ. вузов / Ю. М. Швалб, И. Д. Муханова ; Киев. нац. Т. Г. Шевченко ; Макеевка, экономико-гуманитарный ун-т. – Донецк : Норд-пресс, 2005. – 304 с.

236. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики : учебное пособие / Л. Б. Шнейдер. – М. : Изд-во Московский психолого-социальный институт, 2007. – 128 с.

237. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг : [учебное пособие] / Л. Б. Шнейдер – М : Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЕК», 2004. – 600 с.

238. Шугай М. А. Вплив етнопсихологічних властивостей на соціальне пізнання / М. А. Шугай // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог, 2005. – Вип. 6, ч. 1. – С. 360–366.

239. Шугай М. А. Етнічна ідентичність і конструювання ментальних репрезентацій / М. А. Шугай // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог, 2009. – Вип. 12. – С. 197–212.

240. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности / Н. А. Шульга. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 200 с.

241. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – С. Пб : Ювента ; Изд. фирма «Прогрес-Универс», 1995. – 715 с.

242. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – Мюнхен : УВУ, 1993. – 218 с.

243. Яремчук О. В. Актуалізація етнокультурного міфотворчого потенціалу студентів-гуманітаріїв : навчально-методичний посібник / О. В. Яремчук. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 234 с.
244. Яремчук О. В. Психологія етнокультурної міфотворчості особистості / О. В. Яремчук // Вісник Київського національного ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка. – К. : Гнозис, 2009. – Темат. вип. № 1. Креативність і творчість. – С. 413–420
245. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика : навч. посіб / Тамара Семенівна Яценко. – К. : Вища шк., 2006. – 382 с.
246. Band E. B. How to feel better when it feels bad: Children's perspectives on coping with everyday stress / E. B. Band, J. R. Weisz // *Develop. Psychology*. – 1988. – Vol. 24, N. 2. – P. 247–253.
247. Berry J.W. Introduction to methodology // *Handboock of cross-cultural psychology*. – Boston: Allyn and Bacon, 1980. – Vol. 2: Methodology / Ed. By C. Triandis, J.W. Berry. – P. 1–28.
248. Berry J.W., Poortinga Y.H., Segall M.H., Dasen P.R. *Cross-cultural psychology: Research and applications*. – Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1992.
249. Bock Ph.K. *Rethinking psychological anthropology. Continuity and change in the study of human action*. – N.Y. : W.H. Freeman and Company, 1988.
250. Havighurst R. G. *Developmental tasks and education*. – New York : Appleon-Century. – P. 30–55.
251. Holland I. *The Phycology of Vocational Choise*. Walthow Mass, Blaidell, 1996. – 196 p.
252. Church A.T., Lonner W.J. The cross-cultural perspective in the study of personality: Rationale and current research // *J. of Cross-Cultural Psychology*. – 1998. – Vol. 29 (1). – P. 32–62.

253. Kegan R. The evolving self: Problem and process in human development. – Cambridge : Harvard University Press, 1982. – 210 p.
254. Kidd Y. The relation of Self and occupational concepts // J.Vocational Behav. – 1984. – V. 24. – № 1. – 74–81.
255. Marcia J. E. Identiti and psychosocial development in adulthood. Identity / J. E. Marcia // An Interrational Jornal of Theory and Reseach. – 2002. – № 2. – P. 7–28.
256. Nuttin J. Motivation et Perspectives d’Avenir. – Leuven : Studia Psychol. 1980. – 290 p.
257. Rotter J.B. The development and application of social learning theory: Selected papers. – N. Y. : Praeger, 1982. – 367 p.
258. Roe A. The Psychology of Occupations. – N. Y. : Wiley. 1956. – 340 p.
259. Tajf el H. Social identity and intergroup relations. – Cambridge Univ. Press, 1982.– P. 1–39.
260. Tajfel H., Turner J. The social identity thory of intenty thory of intergroup behavior. In : S. Worchel, W. Austin (Eds.), Psychdogy of inter group relations. – Chicago : Nelson-Hall, 1986. – P. 7–24.
261. Triandis H.C., Vassiliou V. Comparative analysis of subjective culture // The analysis of subjective culture / Ed. By H.C. Triandis. – N. Y. : Wiley, 1972. – P. 299–338.
262. Schwartz S. H. Beyond individualism/collectivism: New cultural dimensions of values // Individualism and collectivism: Theory, method and applications / Eds/ U. Kim, H. C. Triandis, G. Yoon. Thousand Oaks, CA : Sage, 1994. – P. 85–119.

Додаток А. Психодіагностичні методики

Додаток А.1 Бланк методики «Психологічний портрет»

Мені хотілося б стати людиною, якій були б притаманні наступні риси:		
1) здатність повністю включатися в переживання кожного моменту власного існування, бути захопленим переживанням, жити «тут і тепер»	3210123	2) вміння не помічати власні переживання поточного моменту життя, а більше орієнтуватися на спогади про минуле або на майбутнє
3) жити і наполегливо досягати бажаного за будь-яку ціну, за принципом «мета виправдовує засоби»	3210123	4) вміння співвідносити цілі і засоби їх досягнення, при цьому не використовувати для реалізації мети негідні засоби
5) бажання самостійно визначити значущі цінності, не піддаватися впливу цінностей окремих культур, групи	3210123	6) бажання сприймати цінності своєї культури, групи і керуватися, в основному, цими цінностями у житті, роботі, спілкуванні
7) відчуття цілісності не взагалі з людьми і людством у цілому, а перш за все зі своєю групою (етнічною, релігійною, політичною)	3210123	8) почуття причетності, єднання з людьми, людством в цілому, а не з окремою групою (етнічною, релігійною, політичною)
9) автономія, виражена незалежністю від впливу культури, значущих груп, інших людей, авторитетів	3210123	10) піддатливість впливу культури, авторитетних людей або значущих груп
11) врахування, в першу чергу, негативного досвіду, обережне ставлення до реальності: до інших людей, соціальних подій, природних явищ	3210123	12) врахування і прийняття будь-якого минулого досвіду, якомога повна довіра до нового досвіду, відкрите прийняття реальності (себе, інших людей, соціальних подій, природи)
13) вміння робити усвідомлений вибір в життєвих ситуаціях, базуючись в основному, на «голосі совісті», а не на цінностях групи (етнічної, релігійної, політичної)	3210123	14) вміння робити вибір в життєвих ситуаціях, опираючись не стільки на голос власної совісті, скільки на цінності своєї групи (етнічної, релігійної, політичної)
15) прагнення і вміння постійно відчувати потреби і, згідно з цим, бути з людьми таким, яким вони хотіли б його/Вас бачити	3210123	16) прагнення і вміння постійно бути собою, незалежно від бажань і потреб навколишніх
17) бути окремим, відчувати межі своєї особистості, зберігати дистанцію необхідну для того, щоб не відбулося «злиття» власного Я з іншими людьми або групою	3210123	18) бути настільки включеним у групу або в іншу людину, що не відчувати своєї окремішності

19) не зближуватися з людьми, особливо чужими в етнічному, релігійному, політичному, культурному відношенні	3210123	20) вміння встановлювати і зберігати глибокі міжособистісні стосунки з людьми на основі відчуття внутрішньої близькості і незалежно від їх етнічної, релігійної належності
21) постійне прагнення до свободи без спроб обмеження свободи інших	3210123	22) тенденція до обмежень у власному житті і прагнення до обмеження свободи інших
23) здатність застосовувати дошкульний гумор як засіб боротьби, а інколи помсти в міжособистісних стосунках	3210123	24) вміння знаходити смішне, кумедне, філософське, м'яке безневинне почуття гумору
25) постійне прагнення до творчості, до створення нового, незважаючи на імовірність «покарання за ініціативу»	3210123	26) бажання точно виконувати доручену справу, не намагаючись проявити ініціативу, за яку як відомо, можна бути покараним.

Додаток А.2 Етнічна картина світу (за Є. В. Чорним)

1. У мене немає підстав сумніватися в належності до свого народу (етносу), оскільки батьки давно сказали мені, хто я .

ТАК НІ

2. Якщо б люди втратили почуття належності до свого народу (етносу) і/або до своєї релігії, то це була б дуже велика втрата для людської культури.

ТАК НІ

3. Я добре розумію, в чому конкретно проявляється моя належність до мого народу.

ТАК НІ

4. Етнічну належність неможливо вибрати, вона існує із самого народження.

ТАК НІ

5. Я хочу вміти пояснити, чому я належу саме до цього народу (етносу), а не до іншого.

ТАК НІ

6. Перш за все я почуваю себе людиною, особистістю і тільки інколи, в окремих ситуаціях – представником свого народу (етносу) і/або релігії.

ТАК НІ

7. Я повністю усвідомлюю, до якого народу (етносу) належу і, якщо треба, можу пояснити чому.

ТАК НІ

8. Я ніколи не сумнівався (лась) у своїй належності до народу (етносу), оскільки мені було достатньо слова батьків.

ТАК НІ

9. Якщо я відчую в іншій людині «рідну душу», то він (вона) може стати моїм близьким другом, не зважаючи на те, що виступає представником іншого народу (етносу) і релігії.

ТАК НІ

10. Я вважаю, що щирої дружби між людьми різних етнічних груп і релігій бути не може.

ТАК НІ

11. Традиції, що існують у деяких народів, (у деяких релігіях) здаються мені дикими і безглуздими.

ТАК НІ

12. Я вважаю, що людство тільки виграло б, якби люди вважали себе просто особистостями, а не членами етнічних і/або релігійних груп.

ТАК НІ

13. Я почуваю себе представником свого народу не тільки тому, що я син (дочка) своїх батьків, але і з інших причин.

ТАК НІ

14. Я чітко знаю, до якого народу (етносу) я належу тільки тому, що я син (дочка) своїх батьків.

ТАК НІ

15. Я намагаюся не зближуватися з людьми – представниками інших народів (етносів) і/або релігій.

ТАК НІ

16. Мої взаємини з людьми ніяк не пов'язані з їх етнічною або релігійною належністю.

ТАК НІ

17. Безумовно, деяким народам (етносам) і релігіям притаманне переважання негативних рис.

ТАК НІ

18. Я не зовсім розумію, в чому конкретно виражається моя належність до мого народу.

ТАК НІ

19. У майбутньому я створю сім'ю тільки з представником свого народу (етносу) і релігії.

ТАК НІ

20. Деякі народи або релігії абсолютно справедливо звинувачуються в цілому ряді негативних якостей.

ТАК НІ

21. У мене немає впевненості в тому, що я справді є представником свого народу.

ТАК НІ

22. Головне для мене почуватися представником свого народу (етносу) і/або релігії і тільки інколи, в окремих ситуаціях – просто людиною, особистістю.

ТАК НІ

23. Я не думаю, що цілий народ (етнос) або релігія можуть вирізнятися деякими особливими негативними рисами.

ТАК НІ

24. Інколи мені здається, що насправді мені ближче не той народ, до якого я формально належу, а інший.

ТАК НІ

25. Я намагаюся більш чітко усвідомити свою етнічну належність.

ТАК НІ

26. У мене є друзі – представники різних народів (етносів) і релігій.

ТАК НІ

27. Я знаю етнос і релігію, котрі завжди були перепорою нормальному існуванню народу.

ТАК НІ

28. Я почуваю невпевненість, тому що мені важко зробити вибір і визнати себе представником того чи іншого народу.

ТАК НІ

29. Мені важливо до кінця розібратися, на чому ж базується моя належність до мого народу (етносу).

ТАК НІ

30. Якщо б це було можливо, я спілкувався б тільки з представниками свого народу (етносу) і релігії.

ТАК НІ

31. Я переживаю глибоке почуття близькості до свого народу (етносу), і нічого подібного не переживаю щодо інших народів.

ТАК НІ

32. Я знаю, що час глибше усвідомити свою належність до певного народу і намагаюся це зробити.

ТАК НІ

33. Будь ласка, виберіть **п'ять** найважливіших для Вас визначень і пронумеруйте їх від **1** (найважливіше для Вас) до **5** (найменш значуще серед важливих).

Я – громадянин України	Я – житель планети Земля
Я – галичанин	Я – син своїх батьків
Я – християнин	Я – донька своїх батьків
Я – мусульманин	Я – юнак
Я – українець	Я – дівчина
Я – гуцул	Я – людина
Я – не українець	Я – учень
Я – представник своєї релігії	Я – телеглядач
Я – представник свого народу (етносу)	Я – (впишіть те, що вважаєте за потрібне)

34. Тепер,
будь

ласка, заповніть пропуски в наступних словосполученнях тими п'ятьма визначеннями, котрі Ви щойно пронумерували. Якщо Вам не видається можливим використовувати всі п'ять визначень, використовуйте стільки, скільки вважаєте за потрібне.

- а) Часто відчуваю гордість від того, що я _____
- б) Той факт, що я _____, нерідко приносить проблеми і неприємності.
- в) Я дійсно _____, але це мене ні скільки не тішить.
- г) Вважаю себе _____, але інколи мені хочеться бути _____.
- д) Коли я думаю про те, що я _____, мені хочеться, щоб про це дізнались всі.

е) Мені часто дають зрозуміти, що я _____, хоча я не зовсім розумію, чому це так, а не інакше.

Відповідаючи на наступні запитання, закресліть кружечок у вибраному варіанті відповіді.

35. Як Ви вважаєте, чи обмежений у правах який-небудь народ (етнос) або релігійна спільнота Прикарпаття порівняно з іншими групами?

- так, права росіян обмежені
- так, права українців обмежені
- так, права гуцулів обмежені
- так, обмежені права представників інших етносів (яких?)

- обмежені права представників _____ релігії
- на Прикарпатті існує рівноправність усіх етносів і релігій
- інший варіант відповіді _____

36. Якщо Ви вважаєте, що така етнічна або релігійна група є, то які додаткові права слід їй надати, щоб відновити справедливість?

- політичні права
- економічні права
- культурні
- на Прикарпатті існує рівноправність для всіх етносів і релігій, і тому ніяких додаткових прав нікому надавати не потрібно

- інший варіант відповіді _____

37. Чи вважаєте Ви, що молодим представникам якого-небудь етносу або релігії складніше, ніж іншим, вступити до вищого навчального закладу (інституту, університету)?

- так, це складніше зробити росіянам
- так, це складніше зробити українцям
- так, це складніше зробити гуцулам
- так, це складніше зробити представникам іншого етносу (якого?)

- так, це складніше зробити представникам _____

релігії

- ні, представники всіх народів (етносів) перебувають у рівних умовах
- інший варіант _____

38. Як, на Ваш погляд, ставляться до вашого народу (етносу), традицій, звичаїв, релігійних вірувань представники інших етносів, релігій?

- доброзичливо, з інтересом
- терплять
- інший варіант
- доброзичливо, але відсторонено

- байдуже
- з підозрою
- неприязно

39. Як часто Ви зустрічалися з випадками недоброзичливого до Вас ставлення через Вашу етнічну належність, мову чи релігію:

- - 1 - ніколи
- - 2 - рідко
- - 3 - часто
- - 4 - дуже часто
- - 5 - майже завжди

40. Чи можете Ви стверджувати, що у вашому районі існуючі відмінності в умовах життя (якість життя, наявність гарячої води, газу та інших побутових умов) залежать від етнічної належності?

- так, умови життя росіян гірші
- так, умови життя українців гірші
- так, умови життя гуцулів гірші
- так, умови життя представників інших етносів гірші
- умови життя не залежать від етнічної належності
- інший варіант відповіді _____

41. Як особисто Ви ставитесь до змішаних шлюбів?

- я вважаю, що шлюб має бути тільки між представниками одного народу (етносу) і однієї релігії
- я не проти змішаних шлюбів, але вважаю за краще, коли чоловік і дружина – представники одного народу (етносу) і однієї релігії
- вважаю, що змішані шлюби позитивні тільки між народами, близькими за культурою і релігією
- я нормально ставлюся до змішаних шлюбів, головне щоб у сім'ї все було добре
- інший варіант _____

42. З представником якого народу (етносу) Ви вважаєте за можливе у майбутньому створити сім'ю (відзначте всі можливі варіанти)

- росіяни
- українці
- гуцули
- німці
- турки
- поляки
- інший етнос (вказіть) _____
- тільки з представником свого народу

43. Якби у Вас була змога вибирати сусідів, то представникам якого народу (етносу) Ви віддали б перевагу?

- росіянам
- українцям
- гуцулам
- угорцям
- німцям
- румунам
- полякам
- євреям
- представникам інших етносів (вказіть) _____
- етнічна належність сусідів не дуже важлива для мене

Додаток А. 3 БіАС-тест визначення репрезентативних систем

(Р. Б. Льюїс, Ф. Пуцелік)

I. Коли я приймаю важливі рішення, то опираюся на:

- свої емоції, почуття
- те, як я чув (ла), вирішуються подібні питання
- те, вирішення проблеми, котре здається мені найкращим
- детальним вивченням проблеми і фактів

II. Коли я обговорюю що-небудь з іншими людьми, то помічаю, що на мене найбільше впливає:

- інтонація мовлення, голос співбесідника
- ті образи, перспективи, котрі описує мій співбесідник
- логіка доказів співбесідника
- чи торкаюсь я щирих почуттів співбесідника

III. Мені легше спілкуватися з людьми, якщо мені подобається в партнері:

- його манера вдягатися
- його емоційність, почуття, котрі я поділяю
- аргументи, котрі він використовує для доказів своїх суджень і котрі я також використовую в розмові
- інтонація, темп мовлення, тональність голосу

IV. З нижче перерахованого мені легше:

- знайти ідеальний звук звучання магнітофону, телевізора
- підібрати найбільш адекватні, переконливі аргументи, які стосуються цікавого для мене предмету
- вибрати найбільш зручні меблі
- підібрати для одягу, інтер'єру та ін. багаті кольорові комбінації

V. Що найбільше впливає на мій настрій, самопочуття:

- я дуже чутливий (ва) до навколишніх звуків, шумів, інтонацій голосів людей
- почуваю себе «в своїй тарілці», коли треба довести правильність якої-небудь позиції, з'ясувати причину певної події, побудувати ланцюг логічних розумних висновків

- я дуже чутливий (ва) до того, наскільки зручний мій одяг, чи приємно мені в ньому бути, рухатись та ін.
- на мене сильно впливає освітлення і загальний вигляд в приміщенні

Перший етап. Перенесіть відповіді на бланк.

I. 3	К	IV. 3	А
1	А	4	Д
2	В	1	К
4	Д	2	В
II. 2	А	V. 2	А
1	В	3	Д
4	Д	4	К
3	К	1	В
III.1	В		
4	К		
2	Д		
3	А		

Другий етап. Додати номери відповідні до букви. В результаті п'ять варіантів для кожної букви. Третій етап. Вирівняйте загальний рахунок, і це вам покаже відносну перевагу (ієрархію) кожної репрезентованої системи. У нашому прикладі має місце перевага цифрової системи і недолік візуальної репрезентативної системи. Умовні позначення: В – візуальний, К – кінестетичний, А – аудіальний, Д – цифровий (дігитальний).

Додаток А. 4 Опитувальник Дж. Холланда

№ п/п	а	б
1.	Інженер-технолог	1. Конструктор
2.	Завуч з виховної роботи	2. Голова профспілкового комітету
3.	Дизайнер	3. Кресляр
4.	Вчений-хімік	4. Бухгалтер
5.	Політичний діяч	5. Письменник
6.	Кулінар	6. Користувач ЕОМ
7.	Адвокат	7. Редактор наукового часопису
8.	Вихователь	8. Художник по кераміці
9.	В'язальник	9. Санітарний лікар
10.	Нотаріус	10. Постачальник
11.	Перекладач художньої літератури	11. Лінгвіст
12.	Педіатр	12. Статистик
13.	Завідувач магазином	13. Фотограф
14.	Філософ	14. Психіатр
15.	Оператор ЕОМ	15. Карикатурист
16.	Садівник	16. Метеоролог
17.	Вчитель	17. Командир загону
18.	Художник по металу	18. Маляр
19.	Гідролог	19. Ревізор
20.	Зав. господарством	20. Диригент
21.	Інженер - ЕОМ	21. Секретар-машиністка
22.	Головний зоотехнік	22. Зоолог
23.	Спортивний лікар	23. Фельдшер
24.	Водій тролейбуса	24. Медсестра
25.	Копіювальник	25. Директор
26.	Архітектор	26. Математик
27.	Працівник дитячої кімнати міліції	27. Обліковець
28.	Голова колгоспу	28. Агроном-селекціонер
29.	Біолог	29. Офтальмолог
30.	Архіваріус	30. Скульптор
31.	Стенографіст	31. Логопед
32.	Економіст	32. Зав. магазином
33.	Науковий працівник музею	33. Консультант
34.	Коректор	34. Критик
35.	Радіооператор	35. Спеціаліст у галузі ядерної фізики
36.	Лікар.	36. Дипломат
37.	Актор.	37. Телеоператор
38.	Археолог	38. Експерт
39.	Модельєр-закрійник	39. Декоратор
40.	Годинникар	40. Монтажник
41.	Режисер	41. Вчений
42.	Психолог	42. Поет

БЛАНК ДЛЯ ВІДПОВІДЕЙ

<i>I</i>	<i>II</i>	<i>III</i>	<i>IV</i>	<i>V</i>	<i>VI</i>
1a	16	2a		26	3a
36	4a		46	5a	56
6a			66	7a	
	76	8a			86
9a		96	10a	106	Па
	116	12a	126	13a	
136	14a	146	15a		156
16a	166	17a		176	18a
186	19a		196	20a	206
21a			216	22a	
	226	23a			236
24a		246	25a	256	26a
	266	27a	276	28a	
286	29a	296	30a		306
31a		316	32a	326	
	33a	336	34a		346
35a	356	36a		366	37a
376	38a		386	39a	396
40a			406	41a	
	416	42a			426

**Додаток А.5 Диференційно-діагностичний опитувальник інтересів
Є. О. Клімова**

1 а. Доглядати за тваринами	1 б. Обслуговувати машини, прилади (стежити, регулювати)
2 а. Допомогати хворим людям, лікувати їх	2 б. Складати таблиці, схеми, програми для обчислювальних машин
3 а. Стежити за якістю книжкових ілюстрацій, плакатів, художніх листівок, грамплатівок	3 б. Стежити за станом, розвитком рослин
4 а. Обробляти матеріали (дерево, тканину, метал, пластмасу тощо)	4 б. Рекламувати, продавати, пропонувати матеріали, доводити товари до споживача
5 а. Обговорювати науково-популярні книги, статті.	5 б. Обговорювати художні книги, п'єси, концерти
6а. Вирощувати молодняк (тварин будь-якої породи)	6 б. Тренувати ровесників (або молодших) у виконанні будь-яких дій (трудових, навчальних, спортивних)
7а. Копіювати малюнки, зображення або настроювати музичні інструменти	7 б. Керувати будь-яким вантажним, підйомним чи транспортним засобом (підйомним краном, трактором, тепловозом тощо)
8а. Повідомляти, пояснювати людям погрібну їм інформацію (у довідковому бюро, на екскурсії)	8 б. Художньо оформляти виставки, вітрини або брати участь у підготовці п'єс, концертів
9а. Ремонтувати речі, вироби (одяг, техніку), житло	9 б. Шукати і виправляти помилки в таблицях, текстах, малюнках
10а. Лікувати тварин	10 б. Виконувати обчислення, розрахунки
11а. Виводити нові сорти рослин	11 б. Конструювати, проектувати нові види промислових виробів, (машини, одяг, будинки)
12а. Розв'язувати суперечки, сварки між людьми, переконувати, роз'яснювати, заохочувати	12 б. Розбиратися в кресленнях, схемах, таблицях (перевіряти, уточнювати)
13а. Спостерігати, вивчати роботу гуртків художньої самодіяльності	13 б. Спостерігати, вивчати життя мікробів
14а. Обслуговувати, налагоджувати медичні прилади, апарати	14 б. Надавати людям допомогу при пораненнях, травмах, опіках, ударах
15а. Складати точні описи або звіти про явища, події, об'єкти, за	15 б. Художньо описувати, зображати події (побачені або уявні)

якими ведеться спостереження	
16а. Робити лабораторні аналізи в лікарні	16 б. Приймати, оглядати хворих, говорити з ними, призначати лікування
17а. Фарбувати або розмальовувати стіни приміщень, поверхні виробів	17 б. Здійснювати монтаж споруди або збирати машини, прилади
18а. Організовувати екскурсії, культпоходи ровесників або молодших товаришів в театри, музеї, на екскурсії, в туристичні походи	18 б. Грати на сцені, брати участь в концертах
19а. Виготовляти на основі креслень деталі, вироби (машини, одяг), споруджувати будівлі	19 б. Займатися кресленням, копіювати рисунки, карти
20а. Вести боротьбу з хворобами рослин, зі шкідниками лісів, садів	20 б. Працювати на клавішних машинах (друкарській машині, ЕОМ, телетайпі)

Додаток В. Статистичні дані

Додаток В.1 Статистичні описові характеристики емпіричних даних групи майбутніх художників

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Холланд_Реаліс-й	Холланд_Інтел-й	Холланд_Соц-й
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	7,28	6,98	6,94
	Стд. отклонение	1,679	2,308	2,714
	Модуль	,206	,184	,189
Разности экстремумов	Положительные	,114	,184	,110
	Отрицательные	-,206	-,078	-,189
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,457	1,304	1,335
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,029	,067	,057

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Холланд_Кон-й	Холланд_Діл-й	Холланд_Артис-й
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	4,92	5,92	9,70
	Стд. отклонение	2,098	2,337	2,121
	Модуль	,217	,153	,116
Разности экстремумов	Положительные	,109	,153	,084
	Отрицательные	-,217	-,127	-,116
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,532	1,082	,822
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,018	,192	,509

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		ДДО_Природа	ДДО_Техніка	ДДО_Людина
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	2,70	3,60	4,64
	Стд. отклонение	1,344	1,979	1,613
	Модуль	,148	,199	,200
Разности экстремумов	Положительные	,139	,199	,120
	Отрицательные	-,148	-,109	-,200
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,049	1,408	1,417
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,221	,038	,036

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		ДДО_Знакова	ДДО_Х.Образ	Етнічна картина світу_Диф.Ід.
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	2,58	6,40	,78
	Стд. отклонение	1,691	1,641	,975
	Модуль	,145	,263	,288
Разности экстремумов	Положительные	,145	,165	,288
	Отрицательные	-,118	-,263	-,212
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,024	1,857	2,038
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,245	,002	,000

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Етнічна картина світу_Нап.виз.	Етнічна картина світу_Моратор.	Етнічна картина світу_Досяг.

N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	2,82	2,50	2,78
	Стд. отклонение	,850	1,282	,954
	Модуль	,284	,192	,291
Разности экстремумов	Положительные	,216	,179	,189
	Отрицательные	-,284	-,192	-,291
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		2,007	1,356	2,059
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,001	,051	,000

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Етнічна картина світу_Вир.Ос.Ід.	Етнічна картина світу_Соц.-дис.	Етнічна картина світу_Стереот.
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	3,74	3,86	2,94
	Стд. отклонение	1,242	1,143	1,316
	Модуль	,165	,229	,210
Разности экстремумов	Положительные	,144	,159	,183
	Отрицательные	-,165	-,229	-,210
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,165	1,617	1,483
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,132	,011	,025

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		БІАС- тест_Кінестет.	БІАС- тест_Аудіал.	БІАС- тест_Візуал.
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	13,64	11,20	11,88
	Стд. отклонение	2,761	2,770	1,934

	Модуль	,151	,191	,139
Разности экстремумов	Положительные	,151	,096	,114
	Отрицательные	-,132	-,191	-,139
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,069	1,352	,981
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,203	,052	,291

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		БИАС-тест_Дигітал.	Психологічний портрет
N		50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	13,44	2,46
	Стд. отклонение	3,615	,542
Разности экстремумов	Модуль	,135	,322
	Положительные	,135	,322
	Отрицательные	-,096	-,320
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		,953	2,275
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,323	,000

Додаток В. 2 Статистичні описові характеристики емпіричних даних групи майбутніх музикантів

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Холланд_Реаліс-й	Холланд_Інтел-й	Холланд_Соц-й
N		30	30	30
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	7,13	5,40	8,07
	Стд. отклонение	1,833	2,094	2,463

	Модуль	,162	,124	,148
Разности экстремумов	Положительные	,162	,121	,093
	Отрицательные	-,138	-,124	-,148
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		,889	,681	,809
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,408	,743	,530

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Холланд_Кон-й	Холланд_Діл-й	Холланд_Артис-й
N		30	30	30
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	5,60	5,97	9,17
	Стд. отклонение	1,793	2,141	1,724
	Модуль	,131	,174	,161
Разности экстремумов	Положительные	,131	,174	,110
	Отрицательные	-,116	-,129	-,161
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		,718	,954	,884
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,681	,323	,414

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		ДДО_Природа	ДДО_Техніка	ДДО_Людина
N		30	30	30
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	3,47	2,63	4,77
	Стд. отклонение	1,795	1,790	1,357
	Модуль	,170	,172	,235
Разности экстремумов	Положительные	,136	,172	,165
	Отрицательные	-,170	-,114	-,235
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		,932	,940	1,287
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,350	,340	,073

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		ДДО_Знакова	ДДО_Х.Образ	Етнічна картина світу_Диф.Ід.
N		30	30	30
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	2,47	6,67	,60
	Стд. отклонение	1,634	1,295	,814
	Модуль	,215	,182	,336
Разности экстремумов	Положительные	,215	,152	,336
	Отрицательные	-,151	-,182	-,230
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,179	,995	1,842
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,124	,275	,002

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Етнічна картина світу_Нап.виз.	Етнічна картина світу_Моратор.	Етнічна картина світу_Досяг.
N		30	30	30
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	3,07	2,83	3,10
	Стд. отклонение	,785	,950	,923
	Модуль	,266	,236	,235
Разности экстремумов	Положительные	,234	,164	,165
	Отрицательные	-,266	-,236	-,235
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,458	1,294	1,289
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,029	,070	,072

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Етнічна картина світу_Вир.Ос.Ід.	Етнічна картина світу_Соц.-дис.	Етнічна картина світу_Стереот.
N		30	30	30
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	3,37	3,20	2,27
	Стд. отклонение	1,159	1,562	1,285
	Модуль	,224	,162	,182
Разности экстремумов	Положительные	,224	,125	,182
	Отрицательные	-,176	-,162	-,118
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,228	,889	,998
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,098	,408	,272

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		БІАС-тест_Кінестет.	БІАС-тест_Аудіал.	БІАС-тест_Візуал.
N		30	30	30
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	13,33	11,63	11,47
	Стд. отклонение	2,928	2,659	1,978
	Модуль	,119	,112	,160
Разности экстремумов	Положительные	,097	,112	,160
	Отрицательные	-,119	-,088	-,106
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		,650	,612	,876
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,791	,847	,427

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		БІАС-тест_Дигітал.	Психологічний портрет
N		30	30
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	13,20	2,23
	Стд. отклонение	3,845	,430
	Модуль	,150	,473
Разности экстремумов	Положительные	,150	,473
	Отрицательные	-,100	-,294
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		,820	2,590
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,512	,000

Додаток В. 3 Статистичні описові характеристики емпіричних даних групи майбутніх священників

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Холланд_Реаліс-й	Холланд_Інтел-й	Холланд_Соц-й
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	7,74	6,16	8,24
	Стд. отклонение	1,998	2,721	2,592
	Модуль	,144	,141	,131
Разности экстремумов	Положительные	,144	,126	,094
	Отрицательные	-,116	-,141	-,131
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,021	,999	,930

Асимпт. знч. (двухсторонняя)	,248	,271	,353
------------------------------	------	------	------

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Холланд_Кон-й	Холланд_Діл-й	Холланд_Артис-й
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	6,12	6,16	7,52
	Стд. отклонение	1,599	2,253	1,951
	Модуль	,210	,157	,123
Разности экстремумов	Положительные	,190	,157	,123
	Отрицательные	-,210	-,133	-,117
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,486	1,108	,868
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,024	,172	,438

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		ДДО_Природа	ДДО_Техніка	ДДО_Людина
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	2,70	4,58	5,24
	Стд. отклонение	2,102	1,762	1,756
	Модуль	,150	,174	,187
Разности экстремумов	Положительные	,150	,126	,099
	Отрицательные	-,099	-,174	-,187
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,064	1,232	1,325
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,208	,096	,060

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		ДДО_Знакова	ДДО_Х.Образ	Етнічна картина світу_Диф.Ід.
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	2,96	4,46	,76
	Стд. отклонение	1,551	1,908	1,001
	Модуль	,212	,135	,276
Разности экстремумов	Положительные	,212	,135	,276
	Отрицательные	-,128	-,110	-,224
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,499	,956	1,952
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,022	,320	,001

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Етнічна картина світу_Нап.виз.	Етнічна картина світу_Моратор.	Етнічна картина світу_Досяг.
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	3,10	2,58	3,12
	Стд. отклонение	,707	1,372	,849
	Модуль	,284	,260	,284
Разности экстремумов	Положительные	,276	,150	,216
	Отрицательные	-,284	-,260	-,284
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		2,007	1,840	2,007
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,001	,002	,001

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Етнічна картина світу_Вир.Ос.Ід.	Етнічна картина світу_Соц.-дис.	Етнічна картина світу_Стереот.

N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	3,22	3,44	1,88
	Стд. отклонение	1,234	1,033	1,172
	Модуль	,171	,226	,214
Разности экстремумов	Положительные	,171	,154	,214
	Отрицательные	-,149	-,226	-,150
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,207	1,599	1,511
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,108	,012	,021

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		БІАС- тест_Кінестет.	БІАС- тест_Аудіал.	БІАС- тест_Візуал.
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	11,40	12,60	11,06
	Стд. отклонение	2,726	2,680	2,831
	Модуль	,124	,165	,133
Разности экстремумов	Положительные	,113	,165	,127
	Отрицательные	-,124	-,095	-,133
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		,875	1,165	,944
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,428	,133	,335

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		БІАС-тест_Дигітал.	Психологічний портрет
N		50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	14,38	2,34
	Стд. отклонение	4,020	,519

	Модуль	,110	,384
Разности экстремумов	Положительные	,110	,384
	Отрицательные	-,102	-,258
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		,775	2,713
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,585	,000

Додаток В. 4 Статистичні описові характеристики емпіричних даних групи майбутніх математиків

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Холланд_Реалис-й	Холланд_Интел-й	Холланд_Соц-й
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	6,48	6,70	7,40
	Стд. отклонение	1,982	2,410	2,900
	Модуль	,136	,130	,145
Разности экстремумов	Положительные	,136	,130	,145
	Отрицательные	-,118	-,106	-,075
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		,959	,922	1,028
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,316	,362	,241

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Холланд_Кон-й	Холланд_Діл-й	Холланд_Артис-й
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	7,46	7,12	6,84
	Стд. отклонение	1,669	2,007	1,867
	Модуль	,149	,170	,134
Разности экстремумов	Положительные	,149	,110	,087
	Отрицательные	-,127	-,170	-,134

Статистика Z Колмогорова-Смирнова	1,055	1,199	,949
Асимпт. знч. (двухсторонняя)	,216	,113	,329

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		ДДО_Природа	ДДО_Техніка	ДДО_Людина
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	2,48	3,86	4,54
	Стд. отклонение	1,681	2,185	1,541
	Модуль	,151	,113	,137
Разности экстремумов	Положительные	,151	,113	,137
	Отрицательные	-,141	-,087	-,123
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,065	,799	,968
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,206	,545	,305

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		ДДО_Знакова	ДДО_Х.Образ	Етнічна картина світу_Диф.Ід.
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	4,68	4,36	,76
	Стд. отклонение	1,834	1,816	1,080
	Модуль	,140	,218	,339
Разности экстремумов	Положительные	,140	,113	,339
	Отрицательные	-,129	-,218	-,241
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		,991	1,540	2,399
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,280	,017	,000

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Етнічна картина світу_Нап.виз.	Етнічна картина світу_Моратор.	Етнічна картина світу_Досяг.
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	2,96	2,42	2,72
	Стд. отклонение	,755	1,180	1,089
	Модуль	,301	,229	,221
Разности экстремумов	Положительные	,259	,131	,139
	Отрицательные	-,301	-,229	-,221
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		2,129	1,616	1,566
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,000	,011	,015

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		Етнічна картина світу_Вир.Ос.Ід.	Етнічна картина світу_Соц.-дис.	Етнічна картина світу_Стереот.
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	3,82	3,62	2,60
	Стд. отклонение	1,173	1,338	1,355
	Модуль	,181	,209	,156
Разности экстремумов	Положительные	,138	,151	,131
	Отрицательные	-,181	-,209	-,156
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,280	1,476	1,104
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,076	,026	,175

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		БІАС-тест_Кінестет.	БІАС-тест_Аудіал.	БІАС-тест_Візуал.
N		50	50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	11,96	12,06	12,14

	Стд. отклонение	2,920	2,714	2,650
	Модуль	,151	,125	,146
Разности экстремумов	Положительные	,122	,125	,146
	Отрицательные	-,151	-,091	-,110
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		1,069	,880	1,036
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,203	,420	,234

Одновыборочный критерий Колмогорова-Смирнова

		БІАС-тест_Дигітал.	Психологічний портрет
N		50	50
Нормальные параметры ^{a,b}	Среднее	13,80	2,30
	Стд. отклонение	3,653	,463
	Модуль	,129	,442
Разности экстремумов	Положительные	,074	,442
	Отрицательные	-,129	-,258
Статистика Z Колмогорова-Смирнова		,910	3,122
Асимпт. знч. (двухсторонняя)		,379	,000

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА
ТЕОЛОГІЧНА АКАДЕМІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

вул. Василянок, 64, м. Івано-Франківськ, 76019. Тел./факс: +38 (03422) 4-71-33, тел. +38 (0342) 78-52-36
Ivano-Frankivsk Theological Academy, 64 Vasylianok Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76019. iftaugcc@ukr.net

25 червня 2013 р. № 156/13

м. Івано-Франківськ

ДОВІДКА
про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Мотрук Раїси Василівни
«Етнокультурні чинники професійного самовизначення особистості»
зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Мотрук Раїса Василівна представила на засіданні кафедри Теології матеріали дисертаційного дослідження на тему: «Етнокультурні чинники професійного самовизначення особистості». Частину респондентів емпіричного дослідження склали студенти-богослови 1-2 курсів філософсько-богословського факультету Івано-Франківської Теологічної Академії.

У доповіді здобувачки було розкрито комплекс етнокультурних чинників, що зумовлюють диференціацію, динаміку й результативність професійного самовизначення особистості з урахуванням фактору традиційної релігійності корінного населення прикарпатського регіону, збереженості національних традицій, традиційних ремесел і фольклорних уподобань.

Результати дослідження висвітлено в наукових публікаціях здобувачки. На засіданні кафедри Теології було ухвалено рішення про використання результатів дисертаційного дослідження при викладанні психологічних та педагогічних навчальних дисциплін, застосування їх в навчально-виховному процесі формації майбутніх священиків, а також в їхньому подальшому душпастирському служінні.

Завідувач Кафедри Теології

Ректор Академії

о. д-р Василь Гоголь

Єпископ Софрон Мудрий, ЧСВВ

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Державний вищий навчальний заклад

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел.: (0342) 50-74-37, факс: (03422) 3-15-74, e-mail: inelekt@pu.if.ua
Код ЄДРПОУ 02125266

№ 22.05.2013 № 01-08/03/761
№ _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Мотрук Раїси Василівни
«Етнокультурні чинники професійного самовизначення особистості»
зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Мотрук Раїси Василівни представила на засіданні кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника матеріали дисертаційного дослідження на тему: «Етнокультурні чинники професійного самовизначення особистості» з урахуванням того, що половину респондентів емпіричного дослідження становили студенти 1-2 курсів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

У доповіді здобувачки було розкрито наукову новизну дослідження, яка полягає в тому, що вперше обґрунтовано концептуальну структурно-динамічну модель професійного самовизначення особистості з урахуванням його етнокультурної детермінації; обґрунтовано низку критеріїв для перевірки значущості впливу етнокультурних чинників на професійний вибір студентів різних напрямів вищої освіти; експліковано емпіричні показники, які репрезентують диференційовані тенденції щодо впливу етнокультурних чинників на професійне самовизначення особистості на тлі домінування чинників індивідуально-типологічного спектру.

На засіданні кафедри педагогічної та вікової психології було ухвалено рішення про використання результатів дисертаційного дослідження при викладанні таких навчальних дисциплін: «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Основи профорієнтації та профвідбір», «Психологія особистості», «Основи психотерапії», «Основи психологічного консультування», «Основи психокорекції», а також в діяльності відділу виховної та психолого-педагогічної роботи університету.

Завідувач кафедри педагогічної та вікової психології

Ректор

Карпенко З.С.

Цепенда І.Є.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ
КОСІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПРИКЛАДНОГО ТА ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА

78600, м.Косів, Івано-Франківська обл., вул.Міцкевича-2, тел/факс 2-12-60, E-mail: kdipdm@gmail.com

№ 0104-184 від 13.06.013р .

ДОВІДКА
про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Мотрук Раїси Василівни
«Етнокультурні чинники професійного самовизначення особистості»
зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Мотрук Раїса Василівна представила на засіданні кафедри історії мистецтва та гуманітарних наук Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв матеріали дисертаційного дослідження на тему: «Етнокультурні чинники професійного самовизначення особистості» з урахуванням того, що частину респондентів емпіричного дослідження становили студенти 1-2 курсів Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв.

У доповіді здобувачки було проаналізовано теоретико-методологічні засади дослідження професійного самовизначення особистості в етнокультурному вимірі; розкрито суть структурно-динамічної моделі і спрямованості комплексу психодіагностичних методик щодо встановлення взаємозв'язку між етнокультурними чинниками та професійним вибором особистості; здійснено інтерпретацію емпіричних даних порівняльного емпіричного дослідження етнокультурних детермінант професійного самовизначення особистості.

На засіданні кафедри історії мистецтва та гуманітарних наук було ухвалено рішення про використання результатів дисертаційного дослідження при викладанні дисципліни «Психологія та педагогіка», а також при здійсненні професійно-орієнтаційної роботи серед випускників шкіл щодо вибору професій образотворчого характеру.

Завідувач кафедри історії мистецтва
та гуманітарних наук

Директор

Слободян О. О.

Маргинюк С. Л.